

Қ. Хоҷаев, А. Абдувалиев,
Н. Шарафиддинов, Б. Раҳматов

АДАБИЁТИ
ТОҶИК

6

Қ. ХОҶАЕВ, А. АБДУВАЛИЕВ,
Н. ШАРАФИДДИНОВ,
Б. РАҲМАТОВ

АДАБИЁТИ ТОЧИК

Китоби дарсӣ
барои синфи
6

Нашри сеюм

Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
ба чоп тавсия кардааст

ДУШАНБЕ
«МАОРИФ»
2014

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БІЛІМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛМ МИНИСТРЛИГИ БАТКЕН ОБЛУСТУ БЕКТЕК РАЙОНУ "АНДАРАК" ОРТО МЕКТЕБИ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ БАТКЕНСКАЯ ОБЛАСТЬ ДЕПТАМЕНТ РАЙОН СРЕДНЯЯ ШКОЛА "АНДАРАК"
ИНН 022119995-9533
№ 142

X-79. Қурбон Хочаев, Аҳмад Абдувалиев, Нуриддин Шарафиддинов, Баҳодур Раҳматов. **Адабиёти тоҷик**. Китоби дарсӣ барои синфи 6. Душанбе, «Маориф», 2014, 192 сах.

Ҷадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
				Аввали соли таҳсил	Охири соли таҳсил
1					
2					
3					
4					
5					

Хонандагони азиз!

Адабиёт аз калимаи арабии адаб гирифта шудааст, ки он дар лугату фарҳангҳо ба маънои хушахлоқӣ, кирдори писандида, покгинатӣ, иффату (порсой) ҳаё, донишу хунар ва таълиму тарбия омадааст. Тамоми ин сифатҳо, ки мансуби пиндору гуфтору рафтори неки инсониянд, ду ҷиҳати асосиро фаро гирифтаанд: яке рафтори ҳолӣ аз камбудихову нуқсонҳо, амалҳои зишту бад ва дигаре ба маънои донишу хунар. Ба тариқи сода адабиёт фаннест, ки одамиро ба роҳи рости зиндагӣ ҳидоят менамояд.

Дар синфи шашум'шумо аввал бо адабиёти шиғоҳӣ, жанри шеърӣ рубоӣ, сипас ҷистону муаммо шиносӣ пайдо карда баъдан аз эҷодиёти шахсиятҳои варзидаи эҷодӣ— Унсурулмаолии Қайковус, Муҳаммади Ғазолӣ, Фарруҳи Сиистонӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Сайфи Фарғонӣ, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Зиёуддини Нахшабӣ, Ибни Ямини Фарюмадӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Носири Бухорӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Шавкати Бухорӣ, Нозими Ҳиротӣ, Аҳмади Дониш, Абулқосим Лоҳутӣ, Муъмин Қаноат, Чумъа Одина ва Сафармуҳаммад Айюбӣ баҳраманд мегардед.

Намунаҳое, ки аз эҷодиёти ин адибони бузурги адабиёти тоҷикӣ форс барои мутолиа ва омӯзиши шумо пешниҳод гардидаанд, беҳтарин маводи маърифатӣ мебошанд. Ин китъаҳои шеърӣ ва пораҳои насрӣ шодоб аз панду андарз ва ҳикмату афкори насихатомез буда, тафаккури бадеиву эстетикӣ, идроки арзишҳои волеи инсонӣ ва малакаи пиндори дурусту воқеии зиндагии ояндаи шуморо равшан сафо мебахшанд; ба шумо роҳи баҳрагириҳо аз таҷрибаи зиндагӣ ва расидан ба пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори некро фароҳам месозанд.

Аз муаллифон

СУРУДУ ТАРОНА

Суруду тарона аз навъҳои маъмултарини назми қадимаи халқӣ ҳисоб меёбанд. Суруд шеърест, ки маҳз барои сароидан эҷод шудааст. Он як жанри мусиқии овозӣ (вокалӣ) низ мебошад. Сурудҳо аз рӯйи шакл, сохт, тарзи иҷро ва услуб ду хеланд: 1) халқӣ ва 2) касбӣ. Мувофиқи мазмуну мундариҷа бошад, сурудҳо инқилобӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, лирикӣ мешаванд.

Сурудҳои халқии тоҷикӣ таърихи беш аз 3000 - сола доранд. Аввалин сурудҳои ниёгони тоҷикон дар Авесто ва адабиёти паҳлавӣ ба назар мерасанд.

Сурудро дар маҳалҳои тоҷикнишин байт, ашӯла, газал, мухаммас, нағма ва соз ҳам меноманд.

Сурудҳо дар тавсифи офтоб, моҳ, абру борон, фаслҳои сол, маросимҳои тӯю сур, мотам, раванди меҳнат ва дигар урфу одатҳо таърихан қадимаанд. Дар эҷодиёти шифоҳии халқ сурудҳои лирикӣ бештар ба назар мерасанд.

Сурудҳои ҳаҷвӣ ва маишиву оилавӣ ҳам ба қатори сурудҳои халқӣ дохиланд. Аксаран сурудҳои халқӣ муаллиф надоранд.

СУРУДҲОИ ТАЪРИХӢ

Сурудҳои таърихӣ як навъи асарҳои фолклорӣ ҳастанд, ки дар онҳо дар бораи воқеаю қорномаҳои шахсони таърихӣ ва миллӣ ҳикоя мешавад. Сурудҳои таърихӣ тоҷикӣ дар шаклҳои гуногуни шеърӣ, ба монанди рубоӣ, газал, марсия эҷод шуда, аз бандҳои семисраӣ, чормисраӣ ва панҷмисраӣ таркиб ёфтаанд. Матни то имрӯз боқимондан суруди таърихӣ «Шӯриши Восеъ» бештар аз 300 мисраъ мебошад. Яке аз аввалин намунаи суруди таърихӣ, ки дар шакли марсия офарида шудааст, «Кини Сиёвуш» ё худ «Гиристани мугон» аст, ки мувофиқи маълумоти «Таърихи Бухоро»-и Наршаҳӣ 3000 сол пеш аз даврони мо дар мотами шоҳзода Сиёвуш аҳли Бухоро сурудаанд. Шӯришу ҷубишҳои халқӣ тоҷик дар сурудҳои таърихӣ «Шӯриши Восеъ», «Шӯриши Қаландаршоҳ» ва «Шӯриши Усмонҷон», ки дар минтақаҳои Қаротегину Кӯлоб ба вуқӯъ пайваستاанд, хеле таъсирбахш инъикос гардидаанд.

Чунончи, Восеъ камбағали одие буд, ки чабру ситами амир ва гумоштағони ӯ косаи сабрашро лабрес мекунад ва ӯ ба мубориза бармехезад. Шӯриш соли 1885 дар Кӯлоб рӯй медиҳад. Халқ ӯро дастгирӣ мекунад. Ҳарчанд шӯриш пахш карда мешавад, ин амали савоби Восеи қаҳрамон дар ёдҳо мемонад. Мардум дар васфи қаҳрамони маҳбубашон Восеъ ва ёронаш суруди хотирмоне эҷод мекунанд.

«ШҶРИШИ ВОСЕЪ»

1. Ай чавру зулми мирон,
Гардида мулк вайрон,
Ҷазир гаштан¹ фақирон.
2. Восеъ газост² имрӯз,
Ҷон мубталост имрӯз,
Ғавгон рӯзи маҳшар
Дар фақирост имрӯз³.
3. Ҷӣ тӯфон аст имрӯзо,
Дар гирифт кӯху санғҳо,
Офтоб наздики моҳо...
4. Кӯхҳо ҷӣ тавр ҷолонай,
Офтоб гирифт, зулмонай,
Охири зулм вайронай...
5. Восеъ ҳамбид⁴ Санги Мир⁵,
Муқобили зулми мир,
Бояд намудан тадбир.

¹ Ҷазир гаштан – ҷазир гаштанд, яъне хонаҳароб шуданд.

² Ғазо – бо душмани дин ҷанг кардан.

³ Маънои байт: фақирон, яъне ситамдидагон шӯриш бардошта маҳшаре, яъне рӯзи қиёмат барпо карданд.

⁴ Ҳамбид – фурумад.

⁵ Санги Мир – мавзее дар наздики Балҷувон, дар тарафи ҷануби Қалъаи Балҷувон майдони санғлох воқеъ буда, дар таги қалъа санги қалоне будааст, ки он ҷойро ба ҳамин унвон ном мебарданд.

6. Восеъ рафт сӯи Даштак¹,
Ба фақирон дод калтак,
Ҷамъ шудан пеши Талхак².
7. Лақай рафт Борикдара³,
Мекунад мира пора,
Мир тарсид, задаш наъра.
8. Восеъ хамбид Дараи Борик,
Рӯз равшану шаб торик,
Мир тарсид аз халонқ...
9. Восеъ хамбид Тути Қозӣ⁴,
Мирро андохт дар бозӣ,
Кардак ӯ найзабозӣ.
10. Восеъ марди майдонай,
Замину замон ларзонай,
Беғу қозӣ ҳайронай.
11. Восеъ даромад дар майдон,
Монанди шери биёбон,
Хонаи мира кард вайрон.
12. Восеъ рафт сӯи Норак,
Кӯпрукша кардаи порак,
Мангит шудай оворак...
13. Восеъ сари сангонай,
Пойи аспуш лангонай,
Худуш марди майдонай.

¹ Даштак – номи макон дар қарибни Қалъан Балҷувон.

² Талхак – номи сой дар тарафи Даштак.

³ Борикдара – номи мавзее дар Балҷувон.

⁴ Тути Қозӣ – номи мавзеъ.

14. Восеъ дар Кӯхнадара,
Аспуш дар Ишкелдара,
Чашми чапуш мепара.
15. Баромадан рӯйи банд,
Ҳанги дили мардум канд,
Фақирора куштан ба фанд¹.
16. Аз Ҳисор омад сарбоз,
Шамшера кардан пардоз,
Хатлона кардан тороч...
17. Восеъ бурдан Балчувон,
Бикӯштан ёшу ҷавон,
Хатлона кардан яксон² ...
18. Дарвоза ҷӯби тут аст,
Тани Восеъ кабут аст,
Куштаниш рӯзи хут³ аст.
19. Дарвоза ҷӯби бед аст,
Хонаи Восеъ сафед аст,
Дили онаш ноумед аст...
20. Гулғузур монда ҳайрон,
Кӯзачаш сари сангон,
Хун мегиря чу борон.
21. Восеъ мега: «Ма мирум,
Мулло Назир вазирум,
Балчувона мегирум.
22. Мақсади мо на мирӣ,
Маломатум накунӣ,
Эй халқ, чува меховӣ?.

¹ Фанд – фиреб.

² Яксон – яъне харобу валангор карданд.

³ Рӯзи хут – моҳи хут, ки аз рӯйи моҳшуморини пештара ба моҳи феврал соли 1885 рост меояд.

23. Ҷамъ шавед эй ёрон,
Асир нашвед ба мирон,
Зулм дидед бепоён!...».
24. Отама бурдан Бухор,
Пӯшондан чомай гулдор,
Кашидануш рӯи дор
Вой алами Гулӯзор!
25. Маҳрум мондум аз падар,
Ибрат шавад ба дигар,
Дод аз дасти ситамгар,
Вой алами Гулӯзор!

САВОЛНАСУНОРИН

1. Шеърро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Восеъ кист? Барои чӣ ӯ ба муқобили амиру тарафдоронаш шӯриш бардошт?
3. Восеъ бо фақирон то кучоҳо рафт? Он мавзӯёҳоро номбар карда метавонед?
4. Аз кадом бандҳои суруд мақсаду мароми Восеъ далерро муайян кардан мумкин аст?

ТАРОНА

Тарона яке аз навъҳои маъмули эҷодиёти шифоҳии халқ аст. Тарона аз замонҳои қадим дар байни мардум шуҳрат дошта, бо лаҳни махсус сароида мешавад. Ин шакли шеърӣ аз зумран сурудхоест, ки ҳангоми тӯю суру хурсандӣ, рақсу базм хонда мешаванд ва ба суруди рақсӣ – уфар монандӣ доранд. Таронаҳои дигар монанди таронаҳои хузнангези мотам ва ифодакунидан қаҳру ғазаб низ мавҷуданд:

Манаму ҳамин тарона
Нахӯрам ғами замона.

Оҳангдорӣ, содагӣ ва раванӣ хусусияти асосии таронаҳо буда, мавзӯи таронаҳо хеле гуногун аст; дар онҳо қору зиндагӣ,

орзуву омили инсонҳо ва амали онҳо тавсиф карда мешаванд. Самимият дар таронасароӣ мақоми хос дорад ва ин ҳолат дар «Алла»-сароии модарон хеле хуб акс ёфтааст:

Алла, чонам, аллаё, даврони чонам, аллаё,
Калон шавӣ, чаққон шавӣ, пурдон шавӣ, аллаё.

Аксаран таронахонӣ ғаму андуҳ ва кудуратро аз дил берун мекунад, инсонро ба орзуҳои ширин ва амалҳои нек хидоят мекунад, ба дил фараҳ ва таскин мебахшад.

Қисме аз таронаҳо эътирози мардуманд нисбати набаробарӣ ва поймолкунии ҳуқуқи инсон, шикоятанд аз дунёи бевафо ва фалаки қачрафтор.

Дар эҷодиёти шиғоҳии халқ таронаҳои фаровоне низ мавҷуданд, ки дар бораи нохушиҳои зиндагӣ, меҳнати тоқатфарсову миёншикан суруда шудаанд.

Ба тарикӣ мисол «Таронаи бофандагон» аз қабилӣ сурудҳои ғамангез аст, ки дар он азоби бандагӣ, гаронии қор ва беқадрии касби бофандагӣ бо сӯзу гудоз акс ёфтааст. Ин тарона як навъ шикоятномаест аз рӯзгори талху сангину гарони бофандагон ва қосибон:

Дилакам зардоб шуд аз чақ-чақи бофандагӣ,
Чашмакам пуроб шуд аз риштаҳои кандагӣ.
Аз саҳар то шом почак мезанам дар чаҳ-чаҳак,
Қоматам дар тоб шуд аз қору бори зиндагӣ.
Рӯз то шом дастғахам дар дамғахам чақ мезанам,
Субҳ то шом кампири бечора вақ-вақ мезанам,
Субҳи содиқ устокор дарвоза тақ-тақ мезанам,
Раиғакам бетоб шуд дар зери бори зиндагӣ.
Ҳафтаи аввал дучарха нимча ресмон тофтам,
Ҳафтаи дуҷум ба зӯр як чӯра қарбос бофтам,
Аз фуруши устокор як эни арзон ёфтам,
Туф қунед, эй дӯстон, бар рӯи ин ёбандагӣ.
Духтари бемор дар қунҷак кашоқаш мекунад,
Кампир аз баҳри пиёба дег оташ мекунад,
Бачаяк аз гушнагӣ по мезанам, гаш мекунад,
Танакам абгор шуд аз куртаҳои қандагӣ...

1. Гуяндаи тарона аз чӣ шикоят кардааст?
2. Аз мазмуни тарона маълум гардид, ки сарояндаи он касби бофандагӣ дорад, пас чаро зиндагии ӯ чунин тоқатфаросост?
3. Оё имрӯз ҳам аҳволи бофандагон ҳамин тавр аст?
4. Таронаро аз бар кунед.

«ҒАРИБӢ» Ё ХУД «ҒАРИБНОМА»

Таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо навъи суруданд, ки дар мавзӯи бекасиву танҳой, ғарибиву чудой эҷод гардидаанд. Асоси пайдоиши чунин таронаҳо мухити зиндагист. Дар гузашта ва ҳоло низ мардумон аз нодориву бенавой тарки ёру диёр карда барои дарёфти маблаге муддати зиёд дар мусофирату ғарибӣ мезистанд. Бисёр ғарибон дар мулки барояшон беғона, дур аз ёру диёр бо дили пурармону чашмони интизор ҷон медоданд.

Чунин ҳодисаву воқеаҳо сабаби ба вуҷуд омадани як силсила таронаҳои «Ғарибӣ» дар эҷодиёти даҳонакии халқ ва адабиёти хаттӣ гардид.

«Ғарибӣ»-ҳо дар шаклҳои гуногуни шеър – рубой, дубайтӣ, газал, мухаммас, маснавӣ эҷод шудаанд. Махсусан, рубоиёти ғарибӣ бештар суруда шудаанд, дар онҳо эҳсоси аҳволи шахси ғариб, изтиробии ёру дӯстон ва хешу ақрабонӣ ӯ ифода ёфтаанд:

Мусалмонон, дар ин шаҳри шумоём,
Ғарибу бекасу беошноём.
Чилимро пур кунед баҳри мусофир,
Ки имшаб инчаву фардо кучоём?!

Аксарияти амсилаҳои таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома»-ҳо, ки дар адабиёти хаттӣ шифоҳии форсу тоҷик хеле бисёранд, матлаи зайлро доранд:

Ғарибӣ кӯйи сахт аст, эй бародар,
Ғарибонро наку дору маёзор.

Мавзӯи ғарибӣ дар адабиёти хаттӣ форсу тоҷик фаровон

ба назар мерасад ва газали машхури Камоли Хуҷандӣ намунаи олии он аст:

Дил мукими кӯйи чонон асту ман ин чо ғариб,
Чун кунад бечораи мискин тани танҳо ғариб...
Дар ғарибӣ чон ба сахтӣ медиҳад мискин Камол,
Во ғарибӣ, во ғарибӣ, во ғарибо, во ғариб.

Дар таронаҳои «Ғарибӣ» меҳру муҳаббати беандозаи халқ нисбат ба ёру диёр, ба дӯсту ақрабо ва нафрату адоват нисбат ба чамъияту мухит, ки одамонро ба кӯйи мусофириву гурбат меандозад, ифода ёфтааст.

Дар адабиёти шифоҳӣ ва хаттии даврони муосир асосан дар ибтидои ҷанги шаҳрвандӣ, ки қисме аз ҳамватанони мо ба кишварҳои ҳамсоя фирор карда буданд, суруду таронаҳои фаровони «Ғарибӣ» ба вучуд омада буданд. Хатто дар рӯзгори мо пайдо шудани тарона – суруди зайл сурати ин падидаи ногувор аст:

Эй мусофирбачаи саргардони тоҷик
Наврӯз мерасад.
Дар базми Ватан боз биё,
Чойи ту холист!

ҒАРИБӢ

Ғарибӣ кӯйи сахт аст, эй бародар,
Ғарибонро наку дору маёзор!
Саҳар хестам, дари хона кушодам,
Бидидам як ҷавоне хуфта бемор.
Сарашро бар сари зону ниҳодам,
Лабонашро бибӯсидам падарвор.
Бигуфтам: эй ҷавон, асл аз кучой?
Бигуфто: асли ман аз шаҳри Булғор.
Агар афтад гузорат сӯйи Булғор,
Мағӯ аз мурданам зинҳор, зинҳор!...
Бигуфтам: эй ҷавон, орзу чӣ дорӣ?
Бигуфто: як - ду себе баҳри ман ор.

Сабук частам, давидам сӯи бозор,
Гирифтам чанд себ аз баҳри он ёр.
Ба дил гуфтам: чавонро зинда ёбам?
Нидо омад: чавон мурдаст, пиндор!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи таронаҳои «Ғарибӣ» ва «Ғарибнома» маълумот диҳед.
2. Сабабҳои ба вуҷуд омадани ин навъи шеър дар чист?
3. Таронаи «Ғарибӣ»-ро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
4. Шеърро аз ёд кунед.

РУБОӢ

Рубоӣ калимаи арабӣ буда, маънояш чоргона аст ва он яке аз навъҳои шеъри адабиёти форсу тоҷик буда, пайдоишаш ба адабиёти араб алоқамандие надорад. Рубоӣ ба адабиёти хаттӣ аз эҷодиёти шифоҳии халқ гузаштааст. Рубоӣ бори нахуст ба забони форсӣ—тоҷикӣ гуфта шуд ва Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ аввалин шоирест, ки онро ба назми хаттӣ ворид кард. Рубоӣ асосан аз 24 вазни шеърӣ иборат буда, ба ду шаҷара чудо мешавад. Ҳар шаҷара 12 вазн дорад. Яке аз далелҳои халқӣ будани рубоӣ гуногунии вазни он аст.

Рубоӣ аз лиҳози қофиябандӣ ду навъ аст: навъи якум бо қофияи азаба ва навъи дуюм бо қофияи аааа сохта мешавад. Рубоӣ ҳар чор мисрааш ҳамқофияро рубоии тарона ҳам мегӯянд.

Доираи мавзӯҳои фарогири рубоӣ хеле васеъ аст. Дар рубоӣ аз андешаҳои баланди ҳакимонаву файласуфона сар карда то лаҳзаҳои ҷудогонаи рӯзгори шахсӣ ва эҳсосоти гуногуни маҳрамона тасвир меёбанд. Донишмандони машҳури тоҷик Абӯалӣ Сино, Рӯдакӣ, Ғоробӣ, Умари Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз, Бедил ва дигар бузургони адабиёти форсу тоҷик ақидаҳои фалсафӣ, ҳакимона ва пандомезашонро дар қолаби рубоӣ хеле дилрас баён кардаанд. Чунончи Рӯдакӣ мефармояд:

Ғар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру қар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Ғар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ.

Ва ё Умари Хайём, ки дар рубоисароӣ шухрати ҷаҳонӣ дорад,
андешаи файласуфонаи ҳешро дар рубоие чунин баён кардааст:

Бар кӯзагаре парер кардам гузаре,
Аз хок ҳаменамад ҳар дам хунаре.
Ман дидам, агар надид ҳар бевасаре,
Хоки падарон дар кафи ҳар кӯзагаре.

Вале бо вучуди ба жанри рубоӣ рӯ овардани бузургони
адабиёти классикӣ ва муосири мо, афзалияти рубоисароӣ боз
ҳам дар эҷодиёти шифоҳии халқ боқӣ мемонад.

Сари сарчашма рафтам ман ба ваҳте,
Ба оби дида биншондам дараҳте.
Шамол омад, дараҳтам решақан шуд,
Мани мискин надорам ҳеч баҳте.

ё

Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар,
Хори Ватан аз долаву райҳон хуштар.
Юсуф, ки ба Миср подшоҳӣ мекард,
Сад кош гадо будӣ ба Канъон хуштар.

Нақшаи қофия ва радиф дар рубоӣҳо ва дубайтиҳои халқӣ

Шакли пурраи рубоӣҳо ва дубайтиҳои халқӣ	Калимаҳои хамқофия	Соҳти қофия	Радиф
Сари кӯҳи баланд буд хонаи ман, Фалак тире задаст бар шонаи ман. Фалак тире задаст, пайкони надорад, Ба ҳасрат пур шудааст паймонаи ман	«хона» «шона» «паймона»	а а б а	Калимаи «ман» радиф аст.
Дар гарибӣ гашта-гашта ранги зард овардаам, Ранги зардамо ба пешин аҳли дард овардаам. Ранги зардамо бубину аз ҳазонам ёд кун, Бар сари қабрам нишину як даме фарёд кун.	«зард» дард «фарёд»	а а б б	Калимаи «оварда-ам» радиф аст.

1. Рубой чӣ гуна навъи шеърест?
2. Чаро рубоиро моли адабиёти форсу тоҷик меҳисобанд?
3. Тарзи қофиябандии рубоиро шарҳ диҳед.
4. Рубоҳои овардари бурро ва хоно қироат карда мазмунашро баён кунед.

ДУБАЙТӢ

Дубайтӣ яке аз навъҳои қадимаи шеъри тоҷикӣ, ки бинобар аз рӯи қофия ва миқдори мисраъ ба рубой монанд будани онро бо рубой омехта мекунад, вале дар асл он жанри мустақил мебошад. Як хусусият ва фарқи муҳими рубой аз дубайтӣ он аст, ки дубайтӣ бо ҳиҷои дароз сар мешавад.

Дубайтӣ асосан барои ифода намудани эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад. Ин вазни ягонаи дубайтӣ – ҳазачи мусаддаси мақсур (ё маҳзуф) мебошад, ки баробари мафоилун, мафоилун фаълун (V – – –V – – –V – –) ду бор дар ҳар байт аст. Дубайтӣ ҳамон тавре ки аз номаш бар меояд, аз ду байт, яъне чор мисраъ иборат мебошад. Баъзан, дар дубайтӣ ҳамаи мисраъҳо ҳамқофия мешаванд. Дубайтӣ асосан чуни тарзи қофиябандӣ дорад: ааба, яъне мисраи сеюм аз қофия озод аст. Доираи мавзӯи дубайтӣ хеле васеъ буда, он шарҳи ҳол, шикоят, ҳаҷву танқид ва амсоли онҳоро дар бар мегирад, вале аксаран дубайтиҳо мазмуни ишқӣ доранд:

Диле дорам, ки аз султон натарсад,
 Зи банди кундаву зиндон натарсад.
 Дили ошиқ мисоли гурги гушна,
 Ки гурги гушна аз ҷӯпон натарсад.

Дар аксари дубайтиҳо мисраи аввали он муқаддима буда, ибтидои фикри асосист. Мисраи дуюм диққати шахсро ба мақсади ифодашуда ҷалб менамояд. Мисраи сеюм мақсади дар байти аввал баёншударо хотиррасон намуда, онро тасдиқ ё рад мекунад. Дар мисраи чорум мазмуни мақсади дубайтӣ ҷамъбаст мегардад:

Нигори нозанин, ман аҳли дардам,
Сарамро гар буранд, аз ту нагардам.
Сарамро гар буранд бо ханчари тез,
Ба хун ҷавлон занам, гирди ту гардам.

Намунаҳо аз рубоиёт ва дубайтиҳои халқӣ:

Эй дӯст, агар меҳри ту бар мо бошад,
Моро зи раҳи дур чӣ парво бошад?
Хоки раҳакут шавум замоне, ки агар
Як гӯшаи хотири ту бар мо бошад.

Кавгак сари санг мезанад қакра ба ноз,
Ёрам ба раворава асту чонам ба гудоз.
Эй бори Худо, дар осмон абр андоз,
Ин ёри равандаро ба ман маътал соз.

Қади сарват илоҳо ҳам нагардад,
Дили шодат ба даври гам нагардад.
Дуои ман ҳамин бошад шабу рӯз,
Ки як мӯ аз сари ту кам нагардад.

Сари роҳат чарогон аст, гули ман,
Чаро хушат парешон аст, гули ман?
Ма ку ҳарфи баде бо ту нагуфтам,
Чаро чашми ту гирён аст, гули ман?

Зи дасти дидаву дил – ҳар ду фарёд,
Ҳар он чӣ дида бинад, дил кунад ёд.
Бисозам ханчаре нешаш зи фӯлод,
Занам бар дида то дил гардад озод!

Чонона, баҳор шудааст, кай меойй?
Вақти гули хор шудааст, кай меойй?
Ту ваъда ба барфои зимистон додӣ,
Барфо ҳама об шудааст, кай меойй?!

Сарчашмаву боғи булбулонай, ватанум,
Хушбоду ҳавои бӯстонай, ватанум.

Як бор агар бод барад бар ватанум,
Дил пора кунум, ёди гарибӣ накунам.

Ин бӯи бунафша дар ҷаҳон афтодаст,
Дил дар пайи ёри меҳрубон афтодаст.
Дил меҳоҳад, ки ҳар замонат бинад,
Ин роҳи дароз дар миён афтодаст.

Имрӯз манам гандумаки сабз ба дашт,
Ҳайфи умрам, ки дар гарибӣ бигзашт.
Хешони ватан, агар маро ёд кунед,
Ҷавру ситами замона имсол гузашт.

Шамолак мевазад бар барги гандум,
Мусофир гаштаам дар шаҳри мардум.
Мусофири маро дилгир кардаст,
Фалак бар гарданам занчир кардаст.

Наврӯз шуду лолаи хушранг баромад,
Булбул ба тамошои дафу ҷанг баромад.
Мургони ҳаво ҷумла ба парвоз дароянд,
Мурги дили ман аз қафаси танг баромад.

Дилам решу дилам решу дилам реш,
Надорам толеъ аз бегонаву хеш.
Агар бегонаро созам ба худ хеш,
Мисоли мору кажум мезанад неш.

САВОЛ ВА СУЎОЛҶИШ

1. Кадом навъи қадимаи шеърро дубайтӣ меноманд?
2. Дубайтӣ аз рубоӣ чӣ фарқ дорад?
3. Маъмулан мазмуни дубайтиҳо аз чӣ иборат аст?
4. Мазмуни дубайтиҳои овардашударо баён кунед ва мувофиқи интиҳоби муаллим чандтоашро аз ёд кунед.

ЧИСТОН

Чистон яке аз жанрҳои машҳур ва интишорёфтаи адабиёти даҳонакии халқ буда, аз ҷиҳати пайдоишу мавқеъ, мазмуну мундариҷа ва аз лиҳози забону хусусиятҳои рангоранги бадеӣ ҷолиби диққат мебошад. Ин жанри нафис ва диққатрабӣи фолклор таърихи қадима дорад.

Дар давраҳои қадим одамон бисёр чизҳоро дар гирду атрофи худ ва табиат меиданд ва хислату рафтори онҳоро дақиқкорона ба мушоҳида мегирифтанд. Мисол осмонро «ҷодар» мегуфтанду ситорагонро ба «танга» ташбеҳ мекарданд. Ё худ мегуфтанд, ки «чист он ки дасту по надорад, вале дарвозаро мекушояд?» Баъд аз лаҳзае фикр кардан ҷавоби чистон ёфт мешавад – «бод».

Истилоҳи «чистон» аслан аз ибораи «чист он?» таркиб ёфта, дар ин шакли гуфтор фикр ва матлаби муайян пинҳон дошта мешавад. Чунончи :

«Он чист, ки меравад – меравад, ба қафояш нигоҳ намекунад?» (Дарё).

Тавре ки мушоҳида гардид, калимаҳои «чист» ва «он» ва ё «он» ва «чист» дар аввал ҷудо буда, тадриҷан ба ҳамдигар пайваст гардида, истилоҳи «чистон»-ро ба вуҷуд овардаанд. Ин истилоҳи адабӣ аввал дар эҷодиёти бадеии даҳонакии халқ ва баъдан бо мурури замон ба адабиёти китобии форсу тоҷик гузашта, васеъ паҳн гардидааст.

Дар қисми савол сурати мачозини ашёву ходиса ба тарзи бадеӣ тасвир шуда, дар қисми ҷавоб маънӣ ё номи аслии ашёву ходисаҳо ифода меёбад. Баъзан чистонҳо бе ҳеҷ гуна савол ифода меёбанд, вале онҳо мазмунан дар худ саволе ниҳон доранд. Чистонгӯӣ ва чистонёбӣ мисли дигар ањъана ва расму одатҳои халқ аз талаботи зиндагӣ ба вуҷуд омада, дар ҳаёти гузаштаи мардуми тоҷик мавқеи калон дошт. Халқ дар раванди қор ва лаҳзаҳои истироҳат чистонгӯӣ ва чистонёбӣ карда, аз як тараф меҳнати тоқатфарсои худ – гӯзакашӣ, пунбачудоқунӣ, пиллакашӣ, пашмресӣ, гилему палосбофӣ ва намадмолиро (дар иҷрои чунин қорҳо гурӯҳи одамон ширкат мекарданд) сабук менамуд, аз тарафи дигар бо ин восита зиракӣ, хушёрӣ, нуктасанҷӣ, ҳозирҷавобӣ ва таъбу завқи якдигарро месанҷид.

афкори маънавиро инкишоф меод ва ҷаҳонбиниро васеъ мекард. Ин аст, ки чистонгӯӣ ва чистонёбӣ дониши васеъ ва маҳорати калонеро талаб мекунад, ҷунки чистонкушо бояд тамоми хусусиятҳои ашёву ҳодисаи дар чистон нухуфтаре донад. Мувофиқи ривоятҳои халқӣ дар даврони қадим дар чистонкушоӣ гараву шартҳои вазнин ба миён гузошта мешуданд.

Доираи мавзӯҳои чистонҳои тоҷикӣ васеъ ва гуногун буда, бо фазолияти меҳнатӣ, ҳаёти моддӣ, хоҷагӣ ва маданият мардуми меҳнаткаш алоқаи зич доранд.

Сабаби дар чистон ҷой доштани мазмуну муидариҷаи васеъ ва маъниҳои сарбаста, ба тариқи пуртаъсиру хушоҳанг баён намудани матлаб пеш аз ҳама сохти чистон, муносибати мантиқии сухан ва санъатҳои гуногуни бадеӣ-истиора, ташбеҳ, тавсиф, киноя, муболиға, такрор, ташхис ва амсоли инҳо мебошанд.

Чистонҳо дар шакли назму наср гуфта мешаванд. Ҳамчунин чистонҳо бо лугз ё худ лугаз ва андаке ба муаммо, ки дар адабиёти хаттӣ хеле маъмуланд, қаробат дорад. Маънои лугавии лугз (лугаз) печиш, роҳи қач ва берун рафтан аз роҳи рост аст. Дар илми бадеъ лугз он аст, ки шоир шеърро менависад ва чизеро дар назар гирифта сифат, аломатҳо ва хусусиятҳои онро дар либоси ибораҳои мушкилу монанд ва гайри зикри номи предмет баён мекунад ва ёфтани онро аз хонанда ба таври хитобу суол ва аксаран бо ибораи «чист он?» ифода мекунад.

Чист, к-андар даҳони бедандон-и
Ҳарчӣ афтод, рез-рез кунад?
Чун задӣ дар ду ҷашми ӯ ангушт
Дарзамон ҳарду гӯш тез кунад?
(Қайчӣ. Аз «Ал-муъҷам»)

Муаммо аз калимаи арабии аъмо – кӯр гирифта шуда, маънояш пӯшида, ниҳон аст ва он як намуди лугз ё худ чистон аст. Муаммо одатан манзум аст. Муаммо дар адабиёти классикӣ форсу тоҷик хеле маъмул ва ба он рисолаҳои бисёри алоҳида бахшида шудаанд.

Тавре ки зикр карда будем, чистон дар баробари фарогирии мавзӯҳои гуногуни зиндагӣ шаклҳои гуногун ҳам дорад, аз қабилҳои чистон – булбулакон, чистон – масъала, чистон–афсона, чистон – муаммо, сурат – чистон ва амсоли инҳо.

Чистон – булбулакон аз саволу ҷавоб иборат аст. Савол дар доираи асбоби рӯзгор ва ё ҳамон маҳал дода мешавад.

Ҷавоби чистон – булбулакон он қадар душвор нест:

Чӣ парид? – Мурғ парид!

Чӣ парид? – Кабк парид!...

Ҳангоми нақли афсонаҳо барои мағлуб кардани ҳариф баъзан саволҳои муаммодор ва норавшан гузошта мешаванд, ки ин мушкилот боиси пайдо шудани чистон – масъалаҳо мегардад: «Агар булбул ба гул як-як нишинад, як булбул зиёди мекунад ва агар булбул ба гул ду-ду нишинад, он гоҳ як гул боқӣ мемонад. Ҳар кадом чанд адад будааст?»

Ҷавоб: Булбул 4 адад ва гул 3 адад.

НАМУНАИ ЧИСТОНҲО

Як чодари зангорӣ,

Шабҳо пуру рӯз ҳолӣ.

(Осмон ва ситораҳо)

Гуле дидам, ки он бе ҳор бошад,

На дар дашту на дар бозор бошад.

На кас ӯро харад, не кас фурӯшад,

Ҳамеша дар сараш бозор бошад.

(Илм)

Ҳамдаме дорам, ки бе овоз суҳбат мекунад,

Бе даҳону бе забон нақлу ривоят мекунад.

Хушу гӯшу ақл афзун мекунад гуфтори ӯ,

Аз кадомин фан, ки хоҳӣ, ӯ ҳикоят мекунад.

(Китоб)

Мисли тарбуз лўндаву аммо нарўяд аз замин,
Бе замин аммо намешуд шакли вай тарбуз барин.
Гар ту ҳастӣ бохабар аз илму олам, чист он?
Бе ҳамон ҳаргиз надонӣ рӯи олам инчунин.

(Глобус – кураи арз)

Як саволе аз ту дорам, эй ҷавони бохунар,
Дар биёбоне бидидам як аҷоиб ҷонвар.
Мўрпову морчашм, лайлакпару аждаршикам,
Филгардан, шерсина, уштурзону аспсар.

(Малах)

Аз осмон афтад, намешиканад,
Аз дарахт афтад, мешиканад.

(Барф)

Худаш якта, чашмаш садта.

(Элак)

Ҳавзи сангин , оби рангин,
Мори печон, гули хандон.

(Ҷароғ)

Об дар об ҷӣ бошад?
Ҳавзи гулоб ҷӣ бошад?
Оташ расад ях кунад,
Ба ин ҷавоб ҷӣ бошад?

(Тухм)

Он чист, ки ҷилваҳо карду шукуфт,
Ҷун ханда задӣ, зи шарм рухро бинухуфт.
Бе он ки ба умри хештан дам бизанад,
Ҳар ҷиз, ки аз ту дид, филхол бигуфт.

(Оина)

Дорад даҳону забон надорад,
Сад ҷўб занӣ, ғигон надорад.

(Моҳӣ)

Он чист, ки панҷ хона дорад,
Дар нармии худ нишона дорад.
Ҳар хонаи ӯ пур аст аз барф
Чӣ турфа, ки барф дона дорад!
(*Ғӯза*)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чистон чист ва баромади таърихи онро баён карда метавонед?
2. Чистонҳои халқӣ чанд хеланд? Номбар кунед.
3. Дар чистонҳо кадом санъатҳои бадеӣ кор фармуда мешаванд?
4. Чистонҳоро ифоданок хонед ва ҷандроашро интихобан аз ёд кунед.
5. Оё шумо ҳам чистон медонед?

ТЕСТҲО

1. Осори шифоҳӣ аз ҷониби кӣ эҷод мешавад?
 - а) аз ҷониби нависандагон ва шоирон,
 - б) аз ҷониби аҳли гуногуни ҷомеа,
 - в) аз ҷониби камбағалону фақирон.
2. Сурудҳои халқӣ аз ҷиҳати мазмуну мундариҷа чанд навъанд?
 - а) маросимӣ, таърихӣ, ғаслвора,
 - б) сиёсӣ, иҷтимоӣ, ишқӣ, ҳаҷвӣ,
 - в) ғалакӣ, халқӣ, иқтисодӣ.
3. Сабабҳои асосии ба амал омадани шӯриши Восеъ дар чист?
 - а) ғавҷи малах ва нобуд гардидани ғалла,
 - б) хушксолӣ ва нарундани гандум,
 - в) андозаи дусола ва қашшоқии омма.

4. Рубой аз байт чӣ фарк дорад?
- а) байт як сатр аст,
 - б) рубой чор сатр аст,
 - в) байт ду сатр аст,
 - г) рубой ду сатр аст.
5. Рубой аз дигар намуди шеърҳо чӣ фарк дорад?
- а) аз ҷиҳати мазмун,
 - б) аз ҷиҳати шакл ва миқдори байтҳо,
 - в) аз ҷиҳати вазн ва миқдори сатрҳо.
6. Чистон аз дигар шаклҳои шеърӣ чӣ фарк дорад?
- а) чистон мушоҳида аст,
 - б) дар чистон мазмун ниҳон ва печида аст,
 - в) дар чистон санъати ташбеҳ бештар аст.

*«Бидон ва огоҳ бош, эй писар, ки мардуми
беҳунар доим бесуд бошад чун мугелон
(буттан хор), ки тан дораду соя надорад,
на худро суд кунад ва на гайрро».*

(Аз «Қобуснома»)

УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС

Яке аз нависандагону донишмандони форсу тоҷик Унсурулмаолии Кайковус соли 1020-и милодӣ дар хонадони амирзодагони Зиёрии вилояти Кӯҳистони шимоли Эрон таваллуд ёфтааст. Ному насаби ӯ Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир аст.

Азбаски Унсурулмаоли амирзода буд, чун дигар давлатмандон ханӯз дар синни ҷавонӣ илму хунарҳои гуногуни замонаашро хуб омӯхтааст.

Ин аст, ки вай аввал дар навоҳии шимоли Эрон воли буд ва минбаъд дар дарбори Султон Масъуди Ғазнавӣ солҳои 1041-1049 надим будааст. Ӯ шахси донишманд буд ва таҷрибаи фаровони ҳаётӣ ҳам дошт. Ҳамин таҷриба, дониш ва панду ҳикмати андӯхтаи хешро дар синни 63-солагиаш дар шакли китобе бо номи «Қобуснома» (бо номи «Насихатнома» низ машҳур аст) барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ фароҳам овардааст.

Чунончи дар дебочаи китоб мегӯяд: «... Бидон эй писар, ки ман пир шудам ва заифию бенерӯй ва бетӯшӣ (бекуватӣ) дар ман ҷира (голиб) шуд... Маслиҳат чунон дидам, ки пеш аз он ки номаи азл ба ман расад (яъне вақти вафот қардан фаро расад), номае андар накуҳиши рӯзгор ва созиши қор ва некномии пешӣ чустан ёд кунам ва туро аз он баҳраманд кунам бар мучиби меҳри падарӣ, то пеш аз он ки замона туро нарм кунад, худ ба ҷашми ақл андар сухани ман нигарӣ ва фузунӣ ёбӣ ва некномии ду ҷаҳон ҳосил кунӣ». «Қобуснома» аз 44 боб иборат буда, 51-56 (дар нусхаҳои гуногун) ҳикояро дар бар мегирад.

Доираи мавзӯҳои китоб васеъ ва мазмунашон хеле гуногун буда, аслан ахлоқию тарбиявианд: ... «Бидон эй писар, ки ман дар чихилу ҷаҳор боби ин китоб дар ҳар фанне, ки донис-

там, чунон ки тавонистам, бо ту сухан гуфтам ва дар ҳар бобе сухане чанд туро насихат кардаму панде бидодам». Бобҳои «Қобуснома»-ро аз рӯи мавзӯ ва мазмун ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст:

Қисми аввал бобҳои, ки мазмуни иҷтимоӣ доранд ва одоби муносибатҳоро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Қисми дуюми бобҳои мавзӯҳои касбу ҳунар омӯхтан, таҷрибаи бозору тиҷорат, ҳунари шоирӣ, дабириӣ, илму дониш андӯхтан ва амсоли инҳоро дар бар мегиранд. Дар оғози ҳар боб муқаддимаи мухтасаре оварда шудааст, ки вазифаи шарҳи илмиву таълими ҳамон мавзӯро иҷро мекунад.

Муаллиф барои таъсирбахшу ҳадафманд ифода намудани фикру ақидааш аз ҳикояву назм моҳирона истифода намудааст.

Панду ҳикматҳои «Қобуснома» ё худ «Насихатнома»-и Унсурулмаолии Кайковус арзишҳои умумибашарӣ ва ҷовидонӣ дошта, ханӯз ҳам барои даврону рӯзгори мо мувофиқу судманданд.

Ин аст, ки китоб шуҳрати бузургро сазовор гардида, ба забонҳои англисӣ, немисӣ, русӣ, фаронсавӣ, туркӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шудааст.

БОБҲО АЗ «ҚОБУСНОМА»

АНДАР ШИНОХТАНИ ҲАҚҚИ ПАДАР ВА МОДАР

Бидон, эй писар, ки аз мучиби хирад бар фарзанд воҷиб аст... худро ҳурмат доштан ва тафакқуд¹ кардан ва низ воҷиб аст асли худро тааххуд² кардан ва ҳурмат доштан ва асли ӯ ҳам падару модар аст. То нагӯӣ, ки падару модарро бар ман чӣ ҳақ аст, ки эшонро гараз шаҳват буд, на мақсуд ман будам. ... музоифи шаафи (яъне хурсандии аз ҳад зиёд) эшон аст, ки аз баҳри ту хештанро ба куштан диҳанд ... ва он фарзандро, ки модом хирад раҳнамунӣ ӯ бувад аз ҳақ ва меҳри падару модар ҳолӣ набошад...

Ва зинҳор, эй писар, ки ранҷи дили падару модар нахоҳӣ ва ҳор надорӣ... Ҳаққи падару модар агар аз рӯи дин нанигарӣ,

¹ Тафакқуд – парасторӣ, ғамхорӣ.

² Тааххуд – ба маънои нигоҳбонӣ.

аз рӯи хирад ва мардумӣ бинигар... Чун ту дар ҳаққи эшон муқассир¹ бошӣ, чунон бувад, ки ту сазои некӣ набошӣ ва он кас, ки вай ҳақшиноси асли некӣ набошад, некии фаръро² ҳам қадр надонад. Ба носипосон некӣ кардан аз хирагӣ бувад ва ту низ хирагии хеш маҷӯӣ ва бо падару модари хеш чунон бош, ки аз фарзандони хеш тамаъ дорӣ, ки бо ту бошанд, зеро ки он ки аз ту ояд, ҳамон тамаъ дорад, ки ту аз вай зодӣ, ба масал одамӣ ҳамчун мева аст ва модару падар ҳамчун дарахт. Ҳарчанд дарахтро тааххуд беш кунӣ мева аз вай накутар ва бехтар ёбӣ. Ва чун падару модарро ҳурмату озарм³ беш дорӣ, дуову офарини эшон дар ту асари бештар кунад ва мустақобтар (яъне қабул шудани мақсуди дуо ба даргоҳи Худои мутаол) бувад ... ва ба хушнудии эшон наздиктар бошӣ.

Ва зинҳор, ки аз баҳри мерос марги падару модар нахоҳӣ, ки бе марги падару модар он чӣ рӯзии ту бошад, ба ту бирасад...

Ба касе манигар, ки ҳоли ӯ бехтар аз ҳоли ту бошад, ба касе нигар, ки ҳоли ӯ аз ҳоли ту бадтар бошад...

Агар ба мол дарвеш гардӣ, ҷаҳд кун то ба хирад тавонгар бошӣ, ки тавонгари хирад аз тавонгари мол бехтар бошад ва ба хирад мол тавон ҳосил кард ва ба мол хирад ҳосил натавон кард. Ва чоҳил аз мол зуд дарвеш гардад ва хирадро дузд натавонад бурдан ва обу оташ ҳалок натавонад кардан. Пас агар хирад дорӣ, бо хирад хунар омӯз, ки хирад бе хунар чун тана бошад бе чома ва шахсе бувад бе сурат, ки гуфтаанд: «Ал-адабу сурат-ул-ақли» (яъне: адаб нишонаи хирад аст.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Унсурӯлмаоли кӣ буд ва чаро «Қобуснома» эҷод кард?
2. «Қобуснома» кадом мавзӯёҳоро дар бар мегирад ва аз чанд бобу хикоя фароҳам омадааст?
3. Чаро нависанда таъкид ба таъкид изҳор мекунад, ки падару модарро эҳтиром кунед?
4. Тавонгари хирад хуб аст ё тавонгари мол? – яъне бой будан?
5. Матнро бурро хонед ва мазмунашро дар хотир нигоҳ доред.

¹ Муқассир - гунаҳгор.

² Фаръ - сохта, дуҷумдараҷа.

³ Озарм - эҳтиром.

АНДАР ФУРУҶАНИ ВА АФЗУНИИ ХУНАР

Бидон ва огоҳ бош, ки мардуми беҳунар мудом бесуд бошад чун мугелон¹, ки тан дораду соя надорад, на худро суд кунад ва на гайри худро. Ва мардуми асилу насиб агарчи беҳунар бувад аз рӯи аслу насаб аз ҳурмат доштани мардум бебаҳра набошад ва бадтар он бувад, ки на гавҳар дораду на ҳунар. Аммо ҷаҳд кун, ки агарчи асилу гавҳарӣ бошӣ, гавҳари тан низ дорӣ, ки гавҳари тан аз гавҳари асл беҳтар, ҷунонки гуфтаанд: «Аш-шарафу бил-ақли вал-адабу бил-асли ва-и-насаби» (яъне: шарафу бузургӣ дар хираду адаб аст на дар насабу наҷод), ки бузургӣ хираду донишро, на гавҳару тухмаро².

Ва бад-он ном, ки туро падару модар ниханд, ҳамдостон мабош, ки он ном нишоне бошад. Ном он бошад, ки ту ба ҳунар бар ҳештаи нихӣ...

Агар мардумро бо гавҳари асл гавҳари ҳунар набошад, суҳбати ҳеч касро ба кор наёяд ва дар ҳар кӣ ин ду гавҳар ёбӣ, ҷанг дар вай зан ва аз даст мағзор, ки вай ҳама касро ба кор ояд.

Ва бидон, ки аз ҳама ҳунарҳо беҳтарин ҳунар сухан гуфтан аст... Одамай фузунӣ ёфт бар дигар ҷонварон ба даҳ дараҷа, ки дар тани ӯст, панҷ аз дарун ва панҷ аз беруи. Аммо ба панҷи ниҳонӣ (яъне дарунӣ) ҷун андеша ва ёд гирифтани ва нигоҳ доштани ва таҳайюли кардани ва тамйиз³ ва гуфтори ва панҷи зоҳир чун самъ⁴ ба басар⁵ ва шам⁶ ва ламс⁷ ва завқ ва аз ин ҷумла он чӣ дигар ҷонваронро ҳаст, на бар ин ҷумла ки одамирост. Пас одамай бад-ин сабаб подшоҳ ва қомгор шуд бар дигар ҷонварон. Ва ҷун ин бидонистӣ, зуфони (забони) ба хубиву ҳунар омӯхта кун ва ҷуз хубӣ гуфтан зуфони одат макун, ки зуфони ту доим ҳамон гӯяд, ки ту ӯро бар он дошта бошӣ ва одат кунӣ, ки гуфтаанд: «Ҳар кӣ зуфони ӯ хуштар, ҳавоҳони ӯ бештар». Ва бо ҳама ҳунарҳо ҷаҳд кун то сухан ба қойгоҳ гӯӣ, ки сухан на

¹ Мугелон – буттан хори биёбон, ки беҳосил аст.

² Тухма – асл, наҷод ва авлод.

³ Тамйиз – ҷудо карда тавонистан, фарқ кардан.

⁴ Самъ – шунавоӣ.

⁵ Басар – бинӣ.

⁶ Шам – бӯидан.

⁷ Ламс – совидан ҷизро ба даст, палмосидан.

бар ҷойгоҳ агарчи хуб бошад, зишт намояд ва аз сухани бефоида дурӣ гузин, ки сухани бесуд ҳама зиён бошад ва сухан, ки аз вай бӯи дурӯғ ояд ва бӯи хунар наояд, ноғуфта бехтар...

Аммо сухан напурсида мағӯй ва аз гуфтори хира парҳез кун ва чун боз пурсанд, ҷуз рост мағӯй.

Ва то нахоҳад, касро насиҳат макун ва панд мадеҳ, ҳосса он касро, ки панд нашунавад. Ва бар сари мало¹ ҳеч касро панд мадеҳ, ки гуфтаанд: «Ан-нусху байн-ал-малой тақреъун» (Насиҳат кардан дар байни мардум сарзаниш аст)...

Ва ба зиёну ба ғами мардумон шодӣ макун, то мардумон ба зиёну ғами ту шодӣ накунанд.

Дод бидеҳ, то дод ёбӣ ва хуб гӯӣ, то хуб шунави.

Аммо неқӣ аз сазовори неқӣ дарег мадор ва неқиомӯз бош... Ва бар неқӣ кардан пушаймон мабош, ки ҷазон неку бад ҳам дар ин ҷаҳон ба ту расад, пеш аз он ки ба ҷойи дигар рави. Ва чун ту бо касе хубӣ кунӣ, бинигар ки андар вақти хубӣ кардан ҳам чандон роҳат, ки бад-он кас расад, дар дили ту хушиву роҳат падида ояд. Ва агар ба касе бадӣ кунӣ чандоне ки ранҷ бар вай расад, бар дили ту заҷрату² гаронӣ расида бошад...

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки дар он рӯзгор, ки Мутаваккил³ халифа дар Бағдод буд, ўро бандас буд Фатҳ ном, бағоят хубрӯю рӯзбех ва ҳама хунархову адабҳо омӯхта. Мутаваккил ўро ба фарзандӣ пазируфта ва аз фарзандони худ азизтар доштӣ. Ин Фатҳ хост, ки шино кардан омӯзад. Маллоҳон⁴ биёварданд ва ўро дар Дачла⁵ шино кардан ҳамеомӯхтанд ва ин Фатҳ ҳанӯз кӯдак буд ва бар шино кардан далер нагашта буд. Ва аммо чунонки одаги кӯдакон бувад, аз худ менамуд, ки шино омӯхтаам. Як рӯз ба ниҳони устод ба Дачла рафт ва андар об ҷаст. Ва об тез ҳамеомад. Фатҳро бигардонид.

Фатҳ чун дониш, ки бо об басанда наёяд, худро ба об гу-

¹ Мало – дар байни мардум.

² Заҷрат – дилтангӣ, ғаму андух.

³ Мутаваккил – даҳумин халифан Аббосӣ.

⁴ Маллоҳ – шиновар, баҳрнавард.

⁵ Дачла – дарё дар Ироқ.

зошт (яъне ба ихтиёри об худро гузошт) ва бар рӯи об ҳаме рафт, то аз дидаи мардум нопадид гашт. Чун вайро обпорае бибурд, бар канори Дачла сӯрохиҳои оббурда буд. Чун ба канори об ба сӯроҳи бирасид, ҷаҳд кард ва даст бизад ва худро андар он сӯроҳ андохт ва он ҷо бинишаст ва бо худ гуфт, ки то Худой чӣ хоҳад. Бад-ин вақт боре худро аз ин оби хунхор ҷаҳонид ва ҳафт рӯз он ҷо бимонд.

Ва аввал рӯз, ки хабар доданд Мутаваккилро, ки Фатҳ дар об ҷасту гарқа шуд, аз тахт фуруд омад ва бар хок нишаст ва маллоҳонро бихонду гуфт:

– Ҳар кӣ Фатҳро мурда ё зинда биёрад, ҳазор динораш бидиҳам ва савганд хӯрд, ки то он гоҳ, ки вайро бар он ҳол ки ҳаст, наёранд, ман таом нахӯрам.

Маллоҳон дар Дачла рафтанд ва гӯта мехӯрданд ва ҳар ҷой талаб мекарданд, то сари ҳафт рӯз иттифоқан маллоҳе бад-он сӯроҳ расид. Фатҳро бидид. Шод гашту гуфт:

– Ҳамин ҷо бош, то заврақе биёрам. Аз он ҷо боз гашт ба пеши Мутаваккил рафт ва гуфт:

– Ё амирулмуъминин, агар Фатҳро зинда биёрам, маро чӣ диҳӣ?

Гуфт:

– 5000 ҳазор динори нақд бидиҳам.

Маллоҳ гуфт:

– Ёфтам Фатҳро зинда.

Заврақе биёварданд ва Фатҳро бибурданд. Мутаваккил он чӣ маллоҳро гуфта буд, бифармуд то дарвақт бидоданд. Вазирро бифармуд ва гуфт, ки дар ҳазинаи ман рав, ҳар чӣ ҳаст, як нима ба дарवेशон деҳ.

Он гоҳ гуфт: – Таом оред, ки вай гуруснаи ҳафт-рӯза аст.

Фатҳ гуфт: – Ё амирулмуъминин, ман серам.

Мутаваккил гуфт: – Магар аз оби Дачла сер шудӣ?

Фатҳ гуфт: – На, ки ман ин ҳафт рӯз гурусна набудам, ки ҳар рӯз бистго нон бар табаке ниҳода бар рӯи об фуруд омадӣ ва ман ҷаҳд кардаме, то ду-сето аз он нон баргирифтаме ва зиндагонии ман аз он нон будӣ ва бар ҳар нон навишта буд: «Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф».

Мутаваккил фармуд, ки дар шаҳр мунодӣ кунед, ки он

мард, ки нон дар Даҷла афканд, кист ва бигӯед, то биёяд, ки амирулмуъминин ба ӯ некуй хоҳад кард, то натарсад.

Чунин мунодӣ кардан. Рӯзи дигар марде биёмад ва гуфт:

– Манам он кас.

Мутаваккил гуфт:

– Ба чӣ нишон?

Мард гуфт:

– Ба он нишон, ки номи ман бар рӯи ҳар ноне навишта буд, ки Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн Ал-Аскоф. Мутаваккил гуфт: – Нишон дуруст аст. Аммо чанд гоҳ аст, ки ту дар ин Даҷла нон меандозӣ?

Муҳаммад ибни Ал-Ҳусайн гуфт: – Як сол аст.

Мутаваккил гуфт: – Ғарази ту аз ин чӣ буд?

Мард гуфт: – Шунда будам, ки неқ куну ба об андоз, ки рӯзе бар диҳад. Ва ба дасти ман неқии дигар набуд. Он чӣ тавонистам кардам, ҳамекардам то худ чӣ бар диҳад.

Мутаваккил гуфт: – Он чӣ шундӣ, кардӣ, бад-он чӣ кардӣ, самара ёфтӣ.

Мутаваккил вайро дар Бағдод панҷ дех мулк дод. Мард бар сари мулк рафт ва мухташам гашт ва ханӯз фарзандони ӯ дар Бағдод мондаанд.

Пас то битавонӣ аз неқӣ кардан маёсоӣ ва худро ба неқиву неқукорӣ ба мардумон намоӣ ва чун намудӣ, ба хилофи намуда мабош. Ва бар зуфон дигар мағӯӣ ва ба дил дигар мадор то гандумнамои чавфурӯш набошӣ... Ва асари гаму шодӣ пеши мардумон пайдо макуи ва ба ҳар неқӣ бад зуд шодмону зуд андуҳгин машав, ки ин феъли кӯдакон бошад... Ва ҳар шодӣ, ки бозгашти он ғам бошад, онро шодӣ машумор ва ҳар ғаме, ки бозгашти он ба шодист, онро ба ғам машумор. Ва ба вақти навмедӣ умедвортар бош ва навмедӣ дар умед баста дон ва умедро дар навмедӣ ва ҳосили ҳамаи корҳои ҷаҳон бар гузаштан дон (яъне ҳамаи ҳодисаҳои дунё гузарандаанд). Ва то ту бошӣ, ҳақро мунқир машав. Ва агар касе бо ту биситеҳад¹, ба хомӯшӣ он ситеҳандаро бинишон ва ҷавоби аҳмақон хомӯшӣ дон.

¹ Биситеҳад – ҷанг кунад, ситеза кунад.

Ва ба хунари худ гарра¹ машав. Ва ба хунару хиради мардумон нигоҳ ҳаме куп... Хунар омӯз ва аз омӯхтану сухани нек шунидан нанг мадор, то аз нанг раста бошӣ.

Ва нек бинигар ба неку бад ва айбу хунари мардумон ва бишинос, ки нафъу зарари эшон ва суду зиёни эшон аз чист ва то кучост ва манфиати хеш аз он миён бичӯй. Ва пурс, ки чӣ чизхост, ки мардумро ба зиён наздик кунад, аз он дур бош ва бад-он наздик бош, ки мардумро ба манфиат наздик гардонад ва тани хешро ба фархангу хунар омӯхтан одат дех. Чизе ки надонӣ, биёмӯзӣ ва ин туро ба ду чиз ҳосил шавад: ё ба кор бастанӣ он чиз, ки донӣ, ё ба омӯхтани он чиз, ки надонӣ.

Дигар гундиву тезӣ макун ва аз ҳилм² холӣ мабош. Лекин якбора чунон нарм мабош, ки аз хушиву нармӣ бихӯрандат ва низ чунон дурушт мабош, ки харгизат ба даст бинасованд ва бо ҳама гурӯҳ мувофиқ бош, ки ба мувофиқат аз дӯсту душман мурод ҳосил тавон кард. Ва ҳеч касро бадӣ маёмӯз... Агарчи бегуноҳ касе туро биёзорад, ту чаҳд кун, ки ўро наёзорӣ... Ва асли мардумӣ гуфтаанд, ки камозорист.

Пас агар мардумӣ, камозор бош ва дигар кирдор бо мардумон неку дор.

АНДАР ПЕШӢ ЧУСТАН ДАР СУХАНДОНӢ

Эй писар, бояд ки мардум сухандону сухангӯӣ бувад ва аз бадон сухан нигоҳ дорад. Аммо ту, эй писар, сухан рост гӯӣ ва дурӯггӯӣ мабош ва хештан ба рост гуфтан маъруф кун то агар ба зарурат дурӯге аз ту бишнаванд, бипазиранд. Ва ҳарчӣ гӯӣ, рост гӯӣ. Валекин ростӣ ба дурӯг монанда магӯӣ, ки дурӯги ба рост монанда беҳ, ки ростӣ ба дурӯг монанда, ки он дурӯг мақбул бувад ва он рост номақбул.

Аммо бидон, ки сухан аз чаҳор навъ аст: яке надонистаниву нагуфтаниӣ ва яке ҳам донистаниву ҳам гуфтаниӣ. Ва яке гуфтанисту нодонистаниӣ ва яке донистанисту ногуфтаниӣ...

... Ва он ки ҳам донистаниву ҳам гуфтанист, сухане бувад, ки ба ҳар ду чаҳон ба кор ояд, аз гуфтани шунидани он гӯянда ва шунавандаро нафъ бувад. Ва он ки донистаниву ногуфтаниӣ

¹ Гарра – магрур.

² Ҳилм – нармӣ.

чунон бувад, ки айби мухташаме ё айби дӯсте туро маълум шавад, то аз тариқи ақл ё аз кори ҷаҳон туро тахайюле баидад, ки он на шаръ бувад. Чун бигӯӣ, ё хашми он мухташам туро ҳосил ояд, ё озори он дӯст ё бими шӯридаи гавгову омма бувад бар ту, пас он сухан доништанӣ буваду поғуфтани. Аммо аз ин ҷаҳор навъ, ки гуфтам, беҳтарин он аст, ки ҳам доништанисту ҳам гуфтани. Аммо ин ҷаҳор навъ сухан ҳар якеро ду рӯ аст: яке неку ва яке зишт.

Сухан, ки бар мардумон намоӣ, накутарин намоӣ то мақбул бувад. Мардумон дараҷаи ту бишносанд, ки бузурғону хирадмандонро ба сухан бидонанд, на суханро ба мардум, ки мардум ниҳон аст зери сухани хеш. Чунонки ба тозӣ¹ гӯянд: «Ал-маръу махбузун тахта лисониҳӣ» (яъне мард дар зери забонаш нуҳуфта аст). Ва сухан бувад, ки бигӯям ба иборате, ки аз шунидаи он рӯҳ тоза шавад ва ҳамон сухан ба иборате дигар битавон гуфт, ки рӯҳ тира гардад...

Шунидам, ки Ҳорунуррашид хобе дид бар он чумла, ки пиндоштӣ, ки чумлаи дандонҳои ӯ аз даҳон берун афтодӣ ба як бор. Ба имдод муаббиреро² бихонд ва пурсид, таъбири ин хоб чист?

Муаббир гуфт: – Зиндагонии амирулмуъминин дароз бод! Ҳама ақрабои ту пеш аз ту бимиранд, чунонки кас аз ту намонад.

Ҳорунуррашид гуфт: – Ин муаббирро сад ҷӯб бизанед, ки вай инчунин сухани дардинок ҷаро гуфт дар рӯи ман. Чун чумла қароботи(хешу табор) ман пеш аз ман бимиранд, пас он гоҳ ман кӣ бошам?

Хобгузори дигарро фармуд овардан ва ин хобро бо вай гуфт.

Хобгузор гуфт: – Бад-ин хоб, ки амирулмуъминини дидааст, далел кунад, ки амирулмуъминин дароззиндагонитар аз ҳама ақрабо бошад.

Ҳорунуррашид гуфт: «Далел-ул-ақли воҳидум» (яъне далели хирад якест). Таъбир аз он берун нашуд. Аммо аз иборат то иборат бисёр фарқ аст. Ин мардро сад линор фармуд.

¹ Тозӣ – арабӣ.

² Муаббир – хобгузор, таъбиркунандан хоб.

Ва ба дониستاني розе, ки тааллуқ ба неку бади ту надорад, рағбат манамо ва чуз бо худ бо кас рози хеш мағӯй. Агар бигӯй, он суханро аз он пас роз махон. Ва пеши мардумон бо кас роз мағӯй...

Ҳар сухан ки бигӯянд, бишунав, лекин ба кор бастан машитоб... Ва сардсухан мабош, ки сухани сард чун тухмест, ки аз вай душманӣ рӯяд... Ва ҳарчанд поку порсо бошӣ, хештанситой мабош... Ва бикӯш то сутудаи (яъне лоиқи таъриф) мардумон бошӣ, на сутудаи хеш.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сохибхунар будан чӣ хубихо дорад?
2. Чаро сухандонӣ, суханфаҳмӣ ва сухансанҷӣ аз тамоми хунарҳо бештар афзалият доранд?
3. Ҳикоят дар бораи Фатҳро бурро хонед ва мазмунашро бо забони сода баён кунед.
4. Унсурулмаолли Қайковус суханро аз чаҳор навъ иборат дониस्ताаст. Навъҳои суханро номбар кунед ва фарқи онҳоро баён намоед.
5. Ҳикояти Ҳорунуррашидро хонда мазмунашро гуфта диҳед.

ТАРТИБИ (ТАОМ) ХҶРДАН ВА ОИНИ ОН

Бидон, эй писар, мардуми оммаро дар шуглҳои хеш тартибу авкот¹ падида нест ва ба вақту новақт нанигаранд. Ва хирадмандону бузургон ҳар кореро аз он худ вақте доранд, бисту чаҳор соати шабонарӯзӣ ба корҳои хеш бибахшанд. Миёни ҳар коре вақте ниҳода ва ҳадду андоза падида карда то корҳои эшон ба якдигар наёмезад...

Аммо аввал таҷрибати таом хӯрдан бидон, ки одати мардумони бозорӣ чунон аст, ки таом бештар ба шаб хӯранд ва он саҳт зиён дорад, доим бо тухма² бошанд.

Ва мардумони лашкарипешаро одат чунон аст, ки вақту новақт нанигаранд. Ҳар гоҳ ки ёбанд, бихӯранд. Ва ин одати сутурон³ аст, ки ҳар гоҳ ки алаф ёбанд, бихӯранд.

¹ Авкот – чамъи вақт.

² Тухма – истилоҳи тиббӣ, ки саҳтшавии меъда ва фасоди ғизост.

³ Сутурон – ҳайвонот

Ва мардумони мухташам ва хос дар шабонарӯзӣ як бор беш таом нахӯранд. Ва ин тариқи ҳештандорӣ аст. Валекин тан заиф гардаду бекуват. Пас чунон бояд, ки мардуми мухташам бондод ба хилват андак моя тановуле кунад ва он гоҳ беруи ояду ба кадхудой машгул шавад...

Аммо таом ба шитоб махӯр. Оҳиста бош. Ба сари хон бо мардумон ҳадис макун, чунонки дар шартӣ ислом аст. Валекин сар дар пеш афканда дор ва дар луқмаи мардумон манигар.

ҲИКОЯТ

Шунидам, ки вақте Соҳиб Исмоил ибни Аббод нон меҳӯрд бо надимону касони хеш, марде луқмае аз коса бардошт. Мӯе дар он луқмаи ӯ буд. Мард намедид. Соҳиб бидид, гуфт:

– Он мӯй аз луқма беруи кун.

Мард луқма аз даст бишиход ва бархосту бирафт.

Соҳиб фармуд, ки боз оредаш. Соҳиб пурсид, ки ӯ фалон, нон нохӯрда аз хон чаро бархостӣ?

Мард гуфт:

– Маро нони он кас пашояд хӯрд, ки мӯй дар луқмаи ман бинад. Соҳиб саҳт хичил шуд аз он суҳан.

Аммо ту ба ҳештан машгул бош ва даҳте дарағ¹ ҳамекун. Он гоҳ баъд аз он коса фармой овардан. Ва расми мухташамон ду гуна аст. Баъзе нахуст косаи хеш фармойид ниҳодан ва он гоҳ аз он дигарон. Ва баъзе нахуст косаи дигарон ниҳанд ва он гоҳ аз он хеш. Ва ин тариқи карам² аст ва он тариқи сиёсат.

Чунон кун, ки чун аз хон бархезанд, бисёрхӯру камхӯр ҳама сер бошанд. Ва агар пеши ту хӯрданӣ буваду пеши дигарон набувад, аз пеши худ ба пеши дигарон фирист.

Ва бар сари нон туршрӯй мабош ва бо хонсолор ба хирачанг макун, ки фалон хӯрданӣ неқ асту фалон бад аст...

¹ Дарағ – охиштагӣ, сустӣ.

² Карам – саховат.

АНДАР МЕҲМОНӢ КАРДАН ВА МЕҲМОН ШУДАН ВА ШАРОИТҲОИ ОН

Эй писар, мардумони бегонаро ҳар рӯз меҳмон макун. Аз он ки ҳар рӯз ба ҳаққи меҳмон натавон расидан. Бинигар то як моҳ чанд бор меҳмонӣ тавонӣ кардан. Он ки се бор тавонӣ кардан, як бор кун ва се бор андар ӯ харч кун, то хони ту аз ҳама айбе мубарро¹ бувад ва забони айбҷӯён бар ту баста бошад. Ва чун меҳмонон дар хонаи ту оянд, ҳар касро пешвоз мафирист ва тақаррубе хамекун ва темори² ҳар кас ба сазои ӯ медор. Чунонки Абушакури Балхӣ гӯяд:

Агар дӯст меҳмон бувад ё на дӯст,
Шабу рӯз темори меҳмон накуст.

Агар вақти мева бувад, пеш аз таом меваҳои тару хушк пеш ор, то бихӯранд. Ва як замон таваккуф кун ва он гаҳ хӯрданиҳо овар.

Ва ту манишин то он гоҳ, ки меҳмонон бигӯянд як бору ду бор, ки бинишин. Он гоҳ бо эшон мусоидат кун ва нон бихӯру фурутар аз ҳама кас нишин.

Ва аз меҳмонон узр махоҳ, ки узр хостан таъби бозориён бувад.

Ва ҳар соат магӯй: «Эй фалон, нон нек бихӯр ва ҳеч намехӯрӣ. Шарм мадор, ки аз чихати ту чизе карда натавонистам...». Ин на суханони мухташамон бувад. Ин лафзи касе бувад, ки ба солҳо меҳмоне як бор кунад аз ҷумлаи бозориёне, ки аз чунин гуфтор мардум шармсор шаванд ва нон натавонанд хӯрдан ва нимсер аз хон бархезанд.

Ва моро ба Гелон расме накуст. Чун меҳмонро ба хона баранд, хон биниханд ва кӯзаҳои об ҳозир кунанд. Ва меҳмонхудой³ ва пайвастагони ӯ аз он ҷо бираванд, магар як тан аз ҷойи дур бозистад аз баҳри коса ниҳодан то меҳмон чунонки хоҳад, нон бихӯрад. Он гаҳ мизбон пеш ояд. Ва расми араб низ чунин аст...

Пас аз мардум миннатпазир ва тозарӯй бош.

¹ Мубарро – пок, холи.

² Темор – гамхорӣ.

³ Меҳмонхудой – соҳиби меҳмон.

Аммо беҳудаханда мабош, ки беҳуда хандидан дувуми де-
вонагист, чунонки кам хандидан дувуми сиёсат аст ва ҳештан-
дорист, чи гуфтаанд, ки хандаи беҳудаду бевақт гирия бувад.

Ва агар меҳмони ту ҳазор муҳол бикунату бигӯяд, аз вай
бардору хидмати вай бузург дор.

ҲИКОЯТ

Чунон шунидам, ки вақте Муътасими¹ халифа мучримеро²
гардан ҳамефармуд задан пеши хеш. Он мард гуфт:

– Ё амиралмуъминин, ба ҳаққи Худои азза ва чалла, маро
як шурбат об деҳу меҳмон кун. Ва он гоҳ ҳар чӣ мекун, ки саҳт
ташна шудаам.

Муътасим бар ҳукми савганд фармуд то ўро об диҳанд.
Чун ўро об доданд, ба расми араб гуфт:

– Кассара аллоҳу хайран³ ё амиралмуъминин, меҳмони ту
будам бад-ин як шурбати об. Акнун аз тариқи мардумӣ меҳмон
куштан вочиб накунад. Маро мафармой куштан ва авф кун то
бар дасти ту тавба кунам.

Муътасим гуфт:

– Рост гуфти, ҳаққи меҳмон бузург аст. Туро авф кардам,
беш аз ин хато макун.

Аммо бидон, ки ҳаққи меҳмон доштан вочиб аст, вале-
кин ҳаққи меҳмоне, ки ба ҳақшиносӣ арзад. На чунон ки ҳар
қаллошero⁴ ба хона барӣ ва он гоҳ чандон эъзозу икром кунӣ,
ки ин меҳмони ман аст. Бидон, ки такаррубу дилдорӣ бо кӣ
бояд кардан.

Ва пас агар меҳмон шавӣ, меҳмони ҳар касе машав, ки
ҳишматро⁵ зиён дорад. Ва чун равӣ, гурусна марав ва сер низ
марав, то нон битавонӣ хӯрдан.

Ва чун дар хонаи мизбон равӣ, ҷое нишин, ки ҷойи ту бо-
шад.

¹ Муътасим – халифаи ҳаштуми аббосӣ, ки солҳои 833-842 хилофат кар-
дааст.

² Мучрим – гунаҳгор.

³ Кассара аллоҳу хайран – ташаккури зиёд.

⁴ Қаллош – фиребгар.

⁵ Ҳишмат – бузургӣ.

Мехмони фузул¹ мабош ва ба нону косаи мардум тақарруб манамоӣ ва чокарони хешро навола мадеҳ, ки гуфтаанд, ки «Аз-зиллату зиллатун²».

Ва масти хароб машав. Чунон кун, ки дар роҳ, ки равӣ, мастии ту надонанд. Чунон маст машав, ки аз чехраи одамиён бигардӣ. Мастӣ ба хонаи хеш³ кун.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тартиби таом хӯрданро Унсурулмаолии Кайковус чӣ тавр баён кардааст ва тарзу вақти таомхӯрии хонаводаатон чӣ хел аст? Муқоиса кунед.
2. Чаро «одоби таом хӯрдан» мегӯянд. Шарҳ диҳед.
3. Хикояти Соҳиб Исмоилро ифоданок хонда мазмунашро баён кунед.
4. Мехмон кист ва ӯ ба соҳибхона чӣ ҳақ дорад? Мехмондорӣ хонадони худро бо тарзи мехмондорӣ баёнкардаи Унсурулмаолии Кайковус муқоиса карда андешаҳоятонро баён намоед.

ТЕСТҲО

1. Асари «Қобуснома»-ро кӣ навиштааст?
 - а) устод Садриддин Айнӣ,
 - б) Аҳмад Маҳдуми Дониш,
 - в) Унсурулмаолии Кайковус.
2. Сабаби таълифи «Насихатнома» дар чист?
 - а) насихати мардум,
 - б) бақои умр ва шинони ҷекномӣ,
 - в) панду насихат ба фарзанди гиромӣ.
3. Унсурулмаолии Кайковус дар бобати мероси волидайн чӣ ақида дорад?
 - а) фарзанд бояд то вафоти волидайн мунтазир шавад,
 - б) хангоми дар қайди ҳаёт буданашон талаб намояд.

¹ Фузул – маҳмадоно, касе, ки ба корҳои дигарон дахл мекунад.

² «Аз-зиллату зиллатун» – ҷизе, ки аз дастархон бо худ баранд, хорист.

³ Хеш – худ.

в) ба мероси падару модар умуман умед набандад.

4. Байти зерин аз кадом адиб аст?

Мероси падар хоҳӣ, илми падар омӯз,

К-ин моли падар харч тавон кард ба ду рӯз,

а) аз Носири Хусрав,

б) аз Шайх Саъдӣ,

в) аз Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ.

5. Албатта, ҳама хунаро ҳубанд, вале Кайковус кадом хунаро беҳтарин шуморидааст?

а) хунари оҳангариро,

б) хунари суханвариро,

в) хунари шиновариро.

6. Байти зерин аз кадом адиб аст?

Ба ҳар коре, ки ҳиммат баста гардад,

Агар хоре бувад гулдаста гардад.

а) аз Шайх Саъдӣ,

б) аз Абушақури Балхӣ,

в) аз Низомии Ганҷавӣ.

7. Аз мутолиаи ҳикояи «Мутаваккил ва Фатҳ» ба чӣ хулоса омадед?

а) инсон бояд ӣродаи қавӣ ва ҳиммати баланд дошта бошад,

б) некӣ ва накукориро бояд пеша кард,

в) дилу забонат бояд ҳилофи ҳамдигар набошад,

г) ҳангоми ранҷу машаққат сабру таҳаммулро пеша намояд.

8. Кайковус кадом ҳислатҳои одамиро ситонӣ менамояд?

а) ҳислатҳои мағрурӣ, мардумозорӣ, бесабрӣ, дуругӯӣ,

б) накукорӣ, роҳатрасонӣ, ростгӯӣ ва сидку вафодорӣ,

в) тундӣву ҷоҳилӣ, дуруштиву дағалӣ.

9. Суҳандониву суханварӣ ба инсон чӣ аҳамият дорад?

а) шахс сазовори ҳурмату эҳтиром мегардад,

б) аз дуругӯӣ парҳез менамояд,

в) бузургӣ ва дараҷаи ҳиратмандии шахс маълум мегардад.

10. Ҳорунуррашид чаро таъбири хобгузори дуюмро пазируфт?
- а) чунки хобгузори дуюм ҳақиқатро гуфт,
 - б) зеро ки хобгузори дуюм ҳамон матлабро бо сухани хубу бо-адабона баён намуд,
 - в) зеро хобгузори якум сухани дарднок ва ғамнок гуфт.
11. Андешаи Кайковус дар бобати ифшо намудани розу сирру ас-рор чӣ гуна аст?
- а) сирру асрор ва рози хешро ба одамон бояд гуфт,
 - б) сирру асрори худро бояд махфӣ нигоҳ дошт,
 - в) дар бораи розҳо худӣ шахс бояд андеша намояд.
12. Кайковус дар тартиби таом хӯрдан кадом гурӯҳи одамонро меписандад?
- а) мардуми оммаро, ки ҳар вақт хоҳанд, хӯрок меҳӯранд?
 - б) хирадмандону бузургонро, ки 24 соати шабонарӯзиро бо тартиби муайян тақсим кардаанд,
 - в) мардумони бозориро, ки бештар шаб таом меҳӯранд.
13. Кайковус хангоми таом хӯрдан кадом шартҳои одобрӯ маслиҳат медиҳад?
- а) ба косаи дигарон назар накардан ва сар ҳам кардану ба қабули гизои хеш машғул шудан,
 - б) аз ҳад зиёд хӯрдану аз пеши дигарон низ гизо гирифтани,
 - в) хангоми меҳмонӣ ба таомҳо айб мондан.

ФАРРУХИИ СИИСТОНӢ

Абулҳасан Алӣ ибни Чулуғи Сиистонӣ шоири машхур, қасидасарои номии форсу тоҷик байни солҳои 977–981 дар Сиистон – вилояти таърихӣ дар ҳудуди Эрон ва Афғонистон, ки Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳрро бо Хиндустон мепайваст, таваллуд шуда, соли 1038 дар шаҳри Ғазнин (ҳудуди Афғонистони ҳозира) вафот кардааст.

Фарруҳӣ дар давраи наврасиву ҷавониаш аввал ҳамроҳи падараш хидмати ҳокими Сиистон Амир Халафи Бонуро карда баъди аз тарафи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ забт шудани Сиистон ба хидмати яке аз заминдорони сарватманд меравад. Вале музди ночизи заминдор зиндагонии Фарруҳиро қонъ карда наметавонист ва ӯ дар ҷустуҷӯи шахси сарватманду саховатпеша мешавад то ӯро дар шеърҳои таърифу тавсиф карда, рӯзгорашро таъмин намояд. Фарруҳӣ овозаи шеърдӯстии ҳокими Ҷағониён–Абулмузаффарро шунида, бо қасидаи машхуре, ки бо байти:

Бо қорвоии ҳулла бирафтаи зи Сиистон,
Бо ҳуллаи танидаи зи дил, бофтаи зи қон...

огоз мешавад, сӯии Ҷағониён меравад. Бо мадади қорғузори амир Фарруҳӣ тақрибан солҳои 1010 – 1011 ба дарбори Ғазнавиён дохил шуда, то охири умр дар Ғазнин зиндагӣ мекунад. Фарруҳӣ дар баробари шоири тавоно будан дар навохтани соҳзон гуногуни мусиқӣ низ маҳорати олии доштааст.

Фарруҳӣ дар базму размҳо, шикору сафару сайрҳои Султон Маҳмуд ҳамроҳӣ карда, дар қасидаҳои қорномаи шуҷоат, саховатмандиву далерии ӯ ва дарбориёнашро ситоиш мекард ва инъомҳо мегирифт.

Аз мероси адабии Фарруҳӣ то замони мо девоне маълум аст, ки бештар аз 9 ҳазор байтро дар бар гирифтааст.

Дар девони шоир наъҳои дигари шеъри лирикӣ, монанди тарҷеъбанд, қитъа, ғазал, рубоӣ ба назар расанд ҳам, бо вучуди ин қасида мавқеи асосӣ дорад. Ин аст, ки аксари до-

нишмандони соҳаи адабиёт уро ҳамчун устои қасидасарой эътироф кардаанд.

Дар ашъораш шоир асосан зимни мадҳ саховатмандӣ, илму адабдӯстӣ, адолату накукорӣ барин хислатҳои мамдӯхонро ситоиш карда, ҳамчунин манзараҳои хунрезиву торочгарӣ ва тақсими молҳои гонатшударо низ ба қалам медиҳад.

Ҳангоми мадҳи хислатҳои хуби мамдӯхон шоир бештар орзуву ниёт ва андешаҳои инсондӯстии хешро баён месозад. Аз ҷумла шоир некиву накукориро аз шохӣ ҳам бартар доништа, ба ин тарик диққати мадҳшавандаро ба кори хайру нек ҷалб мекунад:

Некхӯтар з-ӯ ҳамоно дар ҷаҳон як шох нест,
Хӯи неку бехтар аз шохиву мулки бекарон.

Ашъори Фарруҳӣ асосан бо услуби сода эҷод шуда, ташбеҳу истиора, тасвиrotи воқеӣ, зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ифодаву таъбирҳои гуфтугӯӣ, калимоти равону хушоҳанг фаровон истифода шудаанд.

ТАРҶЕЪБАНД

Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд,

Ҷаҳон аз сар ҷавон гардад, баҳори гамгусор ояд.

Баҳори гамгусор ояд, ки ҳар касро ба кор ояд,

Баҳоре, к-андар ӯ ҳар рӯз майро хостор¹ ояд.

Зи ҳар боде, ки бархезад, кунун бӯи баҳор ояд,

Кунун моро зи боди бомдодӣ бӯи ёр ояд.

Чу рӯи кӯдакони мо дарахти гул ба бор ояд,

Нигори лоларух бо мо ба хуррам лолзор ояд.

Майи мушкин гусорад то гаҳи бӯсу канор ояд,

Чаро хуш гардаду бо таъби хусрав созгор ояд...

Киро май хӯрдан ойин аст, май хӯрдан кунун бояд,

Бишурс аз ман, ки май хӯрдан дар ин айём чун бояд?

Нахуст андар миён боре майи бечодагун² бояд,

Пас он гаҳ соқии покиза чун симинсутун бояд.

Ду-се рӯзе ба як ҷо сохта чун аргунун³ бояд,

¹ Хостор – хоҳиш, майл.

² Бечодагун – сурхранг.

³ Аргунун – номи асбоби мусиқӣ.

Суруди мутриби сода ҳамора¹ раҳнамун бояд.
 Ба ҳар рӯзе, ки май хӯрдӣ, тараб кардан фузуи ояд,
 Мувофиқ дӯстон як дил ҳаме некозмун бояд.
 Дил андар шодию ромиш ба орому сукуи бояд,
 Зи маҷлис душмани хусрав ба ҳар ҳоле бурун ояд...
 Баҳор омад ҳамегӯӣ бирав то гул ба бор ояд,
 Ҳаме навмедиям з-ин ваъдаи навмедвор ояд.
 Туро з-ин ваъда андар дил ба рӯзе сад ҳазор ояд,
 Маро, оре, бад-ин гуфторат, эй ҷон, устувор ояд.
 Чу чизе аз ту бишнидам дил онро хостор ояд,
 Гар андар дил надорӣ бод паймудан² чӣ кор ояд?
 Туро тарсам, ки бӯси ман ҳаме бар чашм хор ояд,
 Надонӣ, к-ин лаби ман бар бисоти шаҳриёр ояд...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар боран тарҷуман ҳоли Фарруҳи Сипистонӣ чӣҳо медонед?
2. Онд ба мазмуни ашъори Фарруҳӣ маълумот диҳед.
3. Тарҷеъбанди «Ҳамегуфтам, ки кай бошад, ки хуррам рӯзгор ояд»-ро ифоданок конед.
4. Фасли баҳор бо кадом хусусиятҳо ва фазилатҳои аз дигар фаслҳои сол фарқ дорад?

НАМУНАҲО АЗ ҚАСИДАҲО

Бад-ин хуррамай ҷаҳон, бад-ин тозагӣ баҳор,
 Бад-ин равшанӣ шароб, бад-ин накуй ҷигор,
 Яке чун бихишти адн³ яке чун ҳавои дӯст,
 Яке чун гулоби Балх, яке чун бути Баҳор.
 Замин аз сиришки абр, ҳаво аз насими гул,
 Дарахт аз ҷамоли барг, сари кӯҳ зи лолазор.
 Яке чун паранди⁴ сабз, яке чун абири⁵ хуш,
 Яке чун арӯси хуб, яке чун руҳони ёр.

¹ Ҳамора – ҳамвора, доим, ҳамеша.

² Паймудан – дастуҷу, кофтаи ва ин ҷо бод паймудан ба маънии кори беҳуда омадааст.

³ Адн – боғи бихишт, Фирдавс.

⁴ Паранд – як навъ матон абрешмӣ; харир, нарма.

⁵ Абир – навъе аз хушбӯиҳо.

Тазарви ақикрӯй, куланги сапедрух,
Гавазни сиёхчашм, паланги ситезакор.
Яке хуфта бар паранд, яке хуфта бар ҳарир,
Яке раста аз нухуфт, яке часта аз ҳисор.
Зи булбул суруди хуш, зи сулсул¹ навои нағз,
Зи сорӣ ҳадиси хуб, зи кумрӣ хурӯши зор.
Яке бар канори гул, яке дар миёни бед,
Яке зери шохи сарв, яке бар сари чанор.
Ҳаво хуррам аз насим, замин хуррам аз либос,
Ҷаҳон хуррам аз ҷамол, малик хуррам аз шикор.
Яке мушк дар даҳон, яке хулла бар катаф²
Яке орзу ба даст, яке дӯст дар канор...

БАҲОРИЯ

Имсол тозарӯйтар омад ҳаме баҳор,
Ҳангоми омадан на бад-ин гуна буд пор³.
Пор аз раҳ андар омад чун муфлиси гариб,
Бефаршу бетачаммулу берангу бенигор.
В-имсол пеш аз он ки дар манзиле расад,
Андар кашид хулла ба дашту ба кӯхсор.
Бар дасти бед баст зи пирӯза дастбанд,
Дар гӯши гул фиғанд зи бечода гӯшвор.
Аз кӯх то ба кӯх бунафшасту шанбалид⁴,
Аз пушта то ба пушта суманзору лозазор.
Гӯй, ки риштаҳои ақиқ асту ложвард⁵,
Аз лолаву бунафша ҳаме рӯи марғзор...
Гулбун паранди лаъл ҳаме баркунад ба сар,
Борони гулпараст ҳаме густарад нисор...
Ин созҳо, ки сохт баҳор, аз пайи ҷӣ сохт?
Имсол чун зи пор фузун сохта нигор.
Розест ин миёни баҳору миёни ман,
Хезам ба пеши хоҷа кунам розаш ошкор.

¹ Сулсул – навъи паранда.

² Катаф – бозу, китф.

³ Пор – порсол, соли гузашта.

⁴ Шанбалид – номи гиёҳ.

⁵ Ложвард – лочувард.

Ҳарсола чун баҳор зи роҳ андар омадӣ,
 Чойе наёфтӣ, ки дар ӯ ёбадӣ қарор.
 Бар санглоху дашт фуруд омадӣ хичил,
 Андар миёни хораву андар миёни хор.
 Пиндоштӣ, ки хор шудааст миёни халқ,
 Бедил шавад азиз, ки гардад залилу хор.
 Имсол нома қард сӯйи ӯ шамолу гуфт:
 Мужда туро, ки хоҷа туро гашт хостор.
 Боге, зи баҳри ту зи нав афғанд чун биҳишт,
 Дар пеши ӯ ба сони сипеҳре яке хисор.
 Боге, чу хӯи хеш писандидаву бадеъ,
 Коҳе, чу ройи хеш муҳайёву устувор.
 Боге, к-аз ӯ бурида бувад дасти ҳодисот,
 Коҳе, к-аз ӯ қашида бувад дасти рӯзгор.
 Боге, чу неъматӣ маликони номдору хуш,
 Коҳе, чу рӯзгори ҷавонон умедвор.
 Боге, ки нимае натавон гашт з-ӯ тамом,
 Гар як маҳе тамом кунӣ андар ӯ гузор.
 Ҳар тахтае, аз ӯ чу сипеҳр аст беқарон,
 Ҳар дастае аз ӯ чу биҳишт аст беқанор.
 Сесада ҳазор гуна бут аст андар ӯ ба пой,
 Ҳар як чунон, ки хира шавад з-ӯ бути баҳор.
 Аз аргавону ёсуману хайрию суман,
 В-аз сарви наврасидаву гулҳои комгор...
 Дар зери ҳар ниҳоле аз он маҷлисе кунем,
 Бар ёдқарди хоҷаву бар дидаи баҳор...

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Шоир кадом фаслро тараннум намудааст?
2. Дар шеър кадом чизҳо ба ҳам киёс гардидаанд? Онҳо бо ҳамдигар аз кадом ҷиҳат шабоҳат доранд?
3. Шеърро ҳонда сифатҳо, ҳолату вазъият ва мавқеи ҷойгиршавии парандагонӣ набототро муайян кунед.
4. Қасидаҳоро ифоданок ҳонед ва байтҳои алоҳидаро мувофиқи интиҳоби муаллим аз ёд кунед.

*Он рӯз, ки ҳафтсола будӣ
Чун гул ба чаман ҳавола будӣ.
В-акнун, ки ба чордаҳ расидӣ,
Чун сарв ба авҷ сар кашидӣ.
Гофил манишин, на вақти бозист,
Вақти хунар асту сарфарозист,
Дониш талабу бузургӣ омӯз,
То беҳ шигаранд рӯзат аз рӯз...*

НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ

Абумухаммад Илӗс ибни Юсуф ибни Закии Муайид маъруф ба Низомии Ганҷавӣ соли 1141 дар шаҳри Ганҷаи Ҷумҳурии Озарбойҷон таваллуд шуда, соли 1209 дар ҳамон ҷо фавтидааст. Низомии Ганҷавӣ аз зумраи шоирону мутафаккирони машҳур, яке аз устодони мактаби шеърӯ адаби тоҷику форс аст.

Низомии Ганҷавӣ дар синни хурдсолӣ аз падару модар ятим менамояд ва тарбияву сарпарастии ӯро тағояш Хоҷа Умар ба уҳда гирифта, имконият фароҳам овард, ки илму дониш андӯзад. Таҳсили Низомӣ пурра дар зодгоҳаш гузаштааст. Ӯ Куръонро аз ёд карда, сипас илмҳои фикҳ, таърих, фалсафа, тиб, маантиқ ва пучумро низ батакмил омӯхтааст. Ҳамчунин аз мероси фалсафӣ ва адабии Юнони Қадим, осори адабиёти пешазисломии халқҳои ориёнаҷод ва таърихи халқҳои этнокодманди насронияву яҳудия ба хубӣ огоҳ буд.

Аз осори Низомии Ганҷавӣ то замони мо панҷ дoston, ки «Ҳамса» ном гирифтаанд ва қасидаҳои газалҳо, рубоиёту китъаҳо ва байтҳои алоҳида расидаанд.

«Ҳамса»-и Низомӣ бо гуногунии мазмун, тозагии санъати суҳанпардозӣ, гановати забонӣ ва маҳорати нигорандагии муаллиф машҳур гардида, дар он масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ ва ахлоқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, шоир зимни тасвири воқеаҳои дostonаш аз ахлоку ҳикмат суҳан гуфта, бахусус ҷавоноронро панд медиҳад.

АЗ ОСОРИ НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

ПОДШОҲИ ЗОЛИМ ВА ЧАВОНИ САҲОВАТПЕША

(АЗ ДОСТОНИ «ЛАЙЛӢ ВА МАҶНУН»)

Дар қисса шунидаам, ки боре
Будаст ба марв тоҷдоре.
Дар силсила¹ дошти саге чанд,
Девонавашу чу деви дар банд.
Ҳар як ба салобати² гурозе,
Бурда сари уштуре ба гозе.
Шаҳ чун шудӢ аз касе бар озор,
Додеш бад-он сағони хунхор.
Ҳар кас, ки зи шоҳ беамон буд,
Овардану хӯрданаш ҳамон буд.
Буд аз нудамои³ шаҳ чавоне,
Дар ҳар хунаре тамомдоне.
Тарсид, ки шоҳи ошносӯз,
Бегона шавад ба ӯ яке рӯз.
Охуи варо ба сағ намояд,
Дар пеши сағонаш озмояд.
Аз бими сағон бирафт пешӢ,
Бо сағбонон бикард хешӢ.
Ҳар рӯз шудию гӯсфанде,
Дар матраҳи⁴ он сағон фикандӢ.
Чандон биивохташон бад-он сон,
К-он душворӢ бад-ӯ шуд осон.
Аз миннати даст зери пояш
Гаштанд сағон мутеи рояш.
Рӯзе ба тариқи хашмноқӢ,
Шаҳ дид дар он чавони хокӢ.
Фармуд ба сағдилони даргоҳ,

¹ Силсила – занҷирн оҳанӢ.

² Салобат – аңдом.

³ Нудамо – надимон.

⁴ Матраҳ – ҷойи хӯрокхӯрӢ, сағкоса.

То пеши сагон барандаш аз роҳ.
 В-он сагманишон сагӣ намуданд,
 Чун саг ба табаррукаш рабуданд,
 Бастанду бад-он сагон-ш доданд,
 Худ дур шуданду истоданд.
 В-он шерсагони оҳанинчанг,
 Кардаанд нахуст бар вай оҳанг.
 Чун мунъими¹ худ шинохтандаш,
 Думболакунон навохтандаш.
 Гирдаш ҳама дастбанд бастанд,
 Сар бар сари дастҳо нишастанд.
 Буданд бар ӯ чу доя дилсӯз,
 То рафт бар ин яке шабонрӯз.
 Чун рӯзи сапед рӯй бинмуд,
 Сайфури сиёҳ² шуд зарандуд.
 Шуд шоҳ зи кори худ пушаймон,
 Ғамгин шуду гуфт бо надимон:
 «К-он охуи бегуноҳро дӯш,
 Додам ба саг, интиҳоби харгӯш.
 Бинед, ки он сагон чӣ карданд?
 Андоми варо чӣ гуна х(в)арданд³?»
 Сагбон чу аз ин сухан шуд огоҳ,
 Омад бари шоҳу гуфт: «К-эй шоҳ,
 Ин шахс на одамай, фариштаст.
 К-эзид⁴ зи кароматаш сириштаст.
 Бархезу биё, бубин дар он нур,
 То суъи Худой бинӣ аз дур.
 Ӯ дар даҳани сагон нишаста,
 Дандони сагон ба муҳр баста.
 З-он гургсагони аждаҳорӯй,
 Н-озурда бар ӯ яке сари мӯй».
 Шаҳ карда шитоб, то шитобанд,
 Он гумшударо магар биёбанд.

¹ Мунъим – дӯст.

² Сайфури сиёҳ – киноя аз шаби сияҳчома.

³ Х(в)арданд – хӯрданд.

⁴ Эзид – Худо.

Бурданд муваккилони роҳаш,
 Аз силки сагон¹ ба садри шоҳаш².
 Шаҳ монд шигифт, ки он ҷавонмард,
 Чун буд, к-аз сагон наёзард?
 Гирён-гирён ба пой барҳост,
 Сад узр ба оби чашм аз ӯ хост.
 Гуфто: «Сабаб чӣ буд, бинмой,
 К-ин як нафаси ту монд бар ҷой?»
 Гуфто: «Сабаб он, ки пеш аз ин банд
 Додам ба сагон наволае чанд.
 Эшон ба наволае, ки хӯрданд,
 Бо ман лаби худ бамухр карданд.
 Даҳ сол гуломии ту кардам,
 Ин буд баре³, ки аз ту хӯрдам.
 Додӣ ба сагонам аз як озор,
 В-ин буд, ки набуд сағ ошнохор.
 Сағ дӯст шуду ту ошно на,
 Сағро ҳаққи хурмату туро на.
 Сағ сулҳ кунад ба устухоне,
 Нокас накунад вафо ба ҷоне».
 Чун дид шаҳ он шигифтқорӣ,
 К-аз мардумӣ аст растагорӣ⁴.
 Хушёр шуд аз хумори мастӣ,
 Бигзошт сагию сағпарастӣ.
 Мақсудам аз ин ҳикоят он аст,
 К-эҳсону деҳиш⁵ ҳисори ҷон⁶ аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро хонед.
2. Шоҳ ба надимаш чӣ кард?
3. Чаро сагон ба ҷавон зарар нарасонданд?

1 Силки сагон – ҳалқаи сагон.

2 Садри шоҳ – тахти шоҳ.

3 Баре – мевае.

4 Растагорӣ – ҳалосӣ ёфтан.

5 Эҳсону деҳиш – хайру саховат.

6 Ҳисори ҷон – қалъаи ҷон.

4. Сағбон ба шоҳ чӣ хабар овард?
5. Чун ҷавонро аз ҳалқаи сагон озод карда ба назди шоҳ бурданд, ба шоҳ сабаби наозурдани сагонро чӣ хел шарҳ дод?
6. Бигӯед, ки ҷавон ба кадом сабаб аз марг раҳой ёфт?
7. Байтҳои алоҳидаи интихобкардаи муаллимро аз ёд кунед.

ДОСТОНИ «ХАЙР ВА ШАР» (аз «Ҳафт пайкар»)

Чун шоҳ Баҳром ин навбат меҳмони бонуи Чин мешавад, бонуи Чин аз шодиву нишот бо чеҳраи кушода, яъне чин аз ҷабби бардошта ба нармаи суҳан мегуяд.

Бонуи Чин зи чеҳра чин бикшод
 В-аз рутаб¹ чӯи ангубин² бикшод...
 Гуфт: Вақте зи шаҳри худ ду ҷавон,
 Суи шаҳри дигар шуданд равон.
 Ҳар яке дар ҷаволгӯшан³ худ
 Карда асбоби роҳ тӯшан худ.
 Номе ин Хайру⁴ номи он Шар⁵ буд,
 Феъли ҳар як ба ном дархвар⁶ буд.
 Чун буриданд рӯзаке ду-се роҳ,
 Тӯшаеро, ки доштанд нигоҳ
 Хайр меҳӯрду Шар нигоҳ медошт,
 Ин галла медуруд⁷, он мекошт.
 То расиданд ҳар ду дӯшодӯш⁸,
 Дар биёбоне аз бухор⁹ ба чӯш.
 Кӯрае чун танӯри оташ гарм,
 К-оҳан аз вай чу мум гаштӣ нарма!

¹ Рутаб – киноя аз лаб.

² Ангубин – сухани ширин.

³ Ҷаволгӯша – кулбор.

⁴ Хайр – нек, нағз, хуб.

⁵ Шар – бад, зинт.

⁶ Дархвар – мувофиқ.

⁷ Медуруд – дарав мекард.

⁸ Дӯшодӯш – дӯш ба дӯш, паҳлу ба паҳлу.

⁹ Бухор – буг.

Гармселию хушксории бум¹,
 Карда боди шимолро² чу самум³.
 Хайр фориг, ки об дар роҳ аст,
 Беҳабар, к-об нест, он чоҳ аст.
 Шар хабар дошт к-он замини хароб,
 Дурие дораду надорад об.
 Машке аз об карда пинҳон пур,
 Дар харита⁴ нигоҳ дошт чу дур.
 Дар биёбони гарму роҳи дароз,
 Ҳар ду метохтанд бо такутоз.
 Чуи ба гармӣ шуданд рӯзе ҳафт,
 Оби Шар монду оби Хайр бирафт.
 Шар, ки он обро зи Хайр нухуфт⁵,
 Бар вай аз хайру шар ҳадис⁶ нагуфт.
 Хайр чун лил ӯ зи гавҳари бад⁷,
 Дорад обе дар обгинаи⁸ худ.
 Вақт-вақт он рафиқ пинҳонӣ,
 Мехӯрад чун раҳиқи райхонӣ⁹.
 Гарчи дар тоби ташнагӣ месӯхт,
 Лаб ба дандон зи лоба¹⁰ бармедӯхт
 Ташна дар оби ӯ назар мекард,
 Оби дандон аз ҷигар мекард¹¹.
 То ба ҳадде, ки хушк шуд ҷигараш,
 Боз монд аз кушодагӣ назараш¹².

¹ Бум – замин.

² Боди шимол – боди тарафи шимол, ки соҳили аст.

³ Самум – боди гарми бемориовар.

⁴ Харита – халта.

⁵ Нухуфт – пинҳон дошт.

⁶ Ҳадис – сухан, гап.

⁷ Гавҳари бад – мачозан бадтанин.

⁸ Обгина – зарфи обгирӣ.

⁹ Раҳиқи райхонӣ – майи хушбӯӣ, соф.

¹⁰ Лоба – зорӣ, мазмуни байт. дандон ба дандон монда аз илтиҷову зорӣ худдорӣ мекард.

¹¹ Оби дандон аз ҷигар мекард – яъне хушк ҷигар мехӯрд.

¹² Бозмонд аз кушодагӣ назараш – пешни чашмонаш тира шуд, чашмонаш сӯхт зад.

Дошт бо худ ду лаъли оташранг,
 Обдоранда в-обашон бар санг.
 Ҳолӣ¹ он лаъл обдор² кушод,
 Пеши он санги обдор³ ниҳод.
 Гуфт: «Мурдам аз ташнагӣ, дарёб!
 Оташамро бикӯш ба қатраи об⁴!
 Шарбате об аз он зулоли⁵ чу нӯш,
 Ё ба ҳиммат бибахш, ё бифурӯш!
 Ин ду гавҳар дар оби хеш андоз,
 Гавҳарамро⁶ ба оби худ бинвоз!»
 Шар, ки хашми Худой бод бар ӯ,
 Номи худро варақ кушод бар ӯ!
 Гуфт: «Аз санг чашмае матарош,
 Фориғам з-ин фиреб, фориғ бош!
 Медиҳӣ гавҳарам ба вайронӣ,
 То ба ободбум бистонӣ⁷?!
 Чӣ хариғам, ки ин фиреб хӯрам?
 Ман зи деводамӣ⁸ фиребтарам!...
 Нагузорам, ки оби ман бихӯрӣ,
 Чун ба шаҳр оӣ, оби ман⁹ бибарӣ!
 Он гуҳар чун ситонам аз ту ба роз,
 К-аз манаш оқибат ситонӣ боз?
 Гавҳаре боядам, ки натвонӣ,
 К-аз манаш ҳеч гуна бистонӣ!»
 Гуфт Хайр: «Он чӣ гавҳар аст?-Бигӯӣ,
 То супорам ба дасти гавҳарчӯӣ!»
 Гуфт Шар: «Он ду гавҳари басар аст,
 К-ин аз он, он аз ин азизтар аст!»

¹ Ҳолӣ – ҳамон замон, зуд.

² Лаъли обдор – лаъли асил, тоза, пурқимат.

³ Санги обдор – киноя аз Шарӣ баддил, ки бо худ об дошт.

⁴ Оташамро бикӯш ба қатраи об – яъне об дех, то ташнагӣ биншканам, ки мемирам.

⁵ Зулоли чу нӯш – оби чун асал ширин.

⁶ Гавҳар – чавҳар, ин ҷо маҷозан ҷон, ҷону тағ.

⁷ Бистонӣ – ситонидан, боз гирифтан.

⁸ Деводамӣ – навъе аз хайвон, яъне одами шарир ва муфсид.

⁹ Оби ман – обрӯи ман.

Чашмхоро ба ман фуруш ба об
 В-арна зи ин обхурд¹ рӯй битоб!»
 Хайр гуфт: «Аз Худо надорӣ шарм,
 К-оби сардам дихӣ ба оташи гарм?
 Чашма гӯям, ки хушгвор² бувад,
 Чашм кандан бигӯ, чӣ қор бувад?!
 Чу ман аз чашми худ шавам дарвеш³,
 Чашма гар сар шавад, чӣ суд аз пеш?
 Лаъл бистону он чӣ дорам чиз,
 Бидихам хат ба он чӣ дорам низ.
 Чашм бигзор бар ман, эй сарамард,
 Сардмехрӣ макун ба оби сард!»
 Гуфт Шар: «Ин сухан фасона бувад,
 Ташнаро з-ин баче баҳона бувад!
 Чашм бояд, гуҳар надорад суд,
 К-ин гуҳар беш аз ин тавонад буд!»
 Хайр дар кори хеш хира бимонд⁴,
 Оби чашме бар оби чашма фишонд.
 Дид, к-аз ташнагӣ бихоҳад мурд,
 Қон аз ин қойгаҳ нахоҳад бурд⁵.
 Дили гармаш ба оби сард фирефт,
 Ташнае кай зи оби сард шигифт⁶
 Гуфт: «Бархезу тегу дашна⁷ биёр,
 Шарбати об сӯйи ташна биёр!
 Дидаи оташини ман баркаш,
 Оташи ман бикӯш ба оби хваш!»
 Занн⁸ чунон бурд, к-аз чунон таслим,
 Ёбад умедворӣ аз сари бим.
 Шар, ки он дид, дашна бозкушод,
 Пешу он хоки ташна рафт чу бод.

¹ Обхурд – обхурӣ.

² Хушгвор – хуштаъм.

³ Дарвеш шудан – бечашм мондан.

⁴ Хира монд – хайрон монд.

⁵ Қон аз ин қойгаҳ нахоҳад бурд – саломат наемонанд.

⁶ Шигифт – худдорӣ кард.

⁷ Дашна – ханҷар.

⁸ Занн – гумон.

Дар чароғи ду чашми ӯ зад тег,
 Н-омадаш куштани чароғ дарег!
 Наргисашро¹ ба тег гулгун кард,
 Гавҳарашро зи тоҷ берун кард!
 Чашми ташна чу карда буд табох,
 Об подода, кард химмати роҳ².
 Ҷомаю рахту гавҳараш бардошт,
 Марди бедилро тихӣ бигузошт.
 Хайр чун рафта дид Шар зи бараш,
 Нашуд огоҳие, зи хайру шараш³.
 Бар сари хору хок мегалтид,
 Беҳ, ки чашмаш набуд, ки худро дид!
 Ҳоли худ гар ба чашми худ дидӣ,
 Мурдӣ аз ғам, чунон битарсидӣ!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матро хонед ва гӯед, ки ду ҳамсафар аз чихати хулку хӯ чӣ фарқ доранд?
2. Бигӯед, ки Хайр чӣ касесту Шар киест?
3. Хайр аз Шар чӣ мехост биталабад?
4. Шар чӣ посух дод? Оё Шар пешин Хайр бо ӯ сухаш сирати бади худро бозгӯ накард? Сари ҷавоби ӯ фикр кунед.
5. Оқибати кори Хайру Шар ба чӣ анҷом ёфт?
6. Ибораи маҷозии «гавҳар аз тоҷ берун кард»-ро шарҳ диҳед.
7. Пораеро аз ёд кунед.

Иттифоқан дар он дашт курди бадавии молдоре бо ҳамроҳии аҳли хонаводааш галлаи чорпоёни худро мечаронд...

Буд курде⁴ зи мехтарони⁵ бузург,
 Галлае дур дошт з-офати гург.

¹ Наргис – чашм.

² Химмати роҳ кардан – ба роҳи хуб рафтан.

³ Хайру шараш – леку бадаш.

⁴ Курд – номи халқе, ки дар Озарбойҷону Эрон ва Ироқ зиндагӣ мекунад.

⁵ Мехтар – сардор.

Чорпоёни хуб низ бaсе,
 К-он чунон чорво надид кaсе...
 Курди саҳронишину куҳнавард,
 Чун биёбониёни саҳрогард.
 Аз барои алаф ба саҳро гашт,
 Галларо мечаронд дашт ба дашт.
 Ҳар кучо об ёфтию гиёҳ,
 Кардӣ он чо ду ҳафта манзилгоҳ.
 Чун алаф хӯрда, чойро мемонд,
 Галла бар қониби дигар меронд.
 Аз қазо¹ андар он ду рӯз², на дер,
 Панча он чо кушода буд чу шер.
 Курдро буд духтаре бачамол,
 Луъбате³ туркчашму хиңдухол⁴.
 Сарве об аз раҳи қигар хӯрда,
 Нозанине, ба ноз парварда!
 Расани⁵ зулфи тобдораш пеш,
 Карда маҳро расан ба гардани хеш.
 Он хироманда моҳи хиргоҳӣ⁶,
 Шаб талабгори об чуи моҳӣ.
 Қонибе об буд дур аз роҳ,
 Буд аз он қонибе, ки буд огоҳ.
 Кӯза пур карда з-оби он хонӣ⁷,
 То барад сӯйи хона пинҳонӣ.
 Ногаҳон нолае шунид аз дур,
 К-омад аз захмхӯрдаи ранчур.
 Бар пайи нола шуд, чу нола шунид,
 Хуфта бар хоку хун чавоне дид.
 Дасту пое ба дард меафшонд,

¹ Аз қазо – иттифоқан, тасодуфан.

² Дурӯзина – ду рӯз пеш.

³ Луъбат – лӯхтак, ин чо ба маънии соҳибчамол.

⁴ Хиңдухол – яъне холаш зебову муносиб буд.

⁵ Расан – ресмон.

⁶ Моҳи хиргоҳӣ – моҳи холадор, моҳи хирманкарда, моҳи пурра, ки дар гирдаш доиран равшане пайдо шудааст, киноя аз духтари курд.

⁷ Хонӣ – ҳавзча

Бо тазарруъ¹ Худойро мехонд².
 Нозанинро зи сар бурун шуд ноз,
 Пеши он захмхӯрда рафта фароз³.
 Гуфт: «Вайҳақ⁴, чӣ кас тавонӣ буд?
 Инчунин хоксору⁵ хунолуд?
 Ин ситам бар ҷавонии ту кӣ кард?
 В-ин чунин зинҳор бар ту кӣ хӯрд⁶?»
 Хайр гуфт: «Эй фариштаи фалакӣ,
 Гар маликзодаи в-агар малакӣ!
 Кори ман турфа⁷ бозие дорад,
 Қиссаи ман дарозие дорад!
 Мурдам аз ташнагию беобӣ,
 Ташнаро ҷаҳд кун, ки дарёбӣ!
 Об агар нест, рав, ки ман мурдам,
 В-ар яке қатра ҳаст, ҷон бурдам!»
 Сокии пушлаб, калиди наҷот,
 Додаш обе ба лутф⁸ – оби ҳаёт⁹!
 Ташнаи гармдил зи оби сард,
 Хӯрд бар қадри он, ки шояд хӯрд.
 Зинда шуд ҷони пажмурдаи ӯ,
 Шод шуд он ҷароғи дидаи ӯ.
 Дидасро, ки канда буд зи ҷой,
 Дарҳам афканду бурд номи Худой...
 Пийх¹⁰ дар ҷаши ӯ ниҳода бибаст,
 Аз сари мардумӣ¹¹ гирифташ даст.
 Кард аҳди тамом, то барҳост,

¹ Тазарруъ – илтимоси очизона.

² Хондан – ҷег задан.

³ Фароз рафтаи – наздик шудан.

⁴ Вайҳақ – эй вой! Вой дарег!

⁵ Хоксор – монанди хок, залил ва хор.

⁶ Зинҳор хӯрдан – аҳду паймон шикастан, мазмуни мисраъ: инчунин зулмо дар ҳаққи ту кӣ раво дид?

⁷ Турфа – аҷоиб, ғалатӣ.

⁸ Ба лутф – ба нармӣ, бо меҳрубонӣ.

⁹ Оби ҳаёт – оби зиндагонӣ.

¹⁰ Пийх – ҷарбу.

¹¹ Сари мардумӣ – мурувват ва рноят.

Қондаш гашту бурд бар раҳи рост.
 То бад-он чо, ки буд бунгаҳи ӯ,
 Марди бедида буд ҳамраҳи ӯ.
 Чокареро, к-аз аҳли хона шумурд,
 Дасти ӯро ба дасти ӯ биспурд.
 Гуфт: «Оҳиста, то наранҷонӣ,
 Бар дари мо бараш ба осонӣ».
 Курд омад шабонгах аз сахро,
 То хӯрад он чӣ бишканад сафро¹.
 Беҳуше дид маст афтода,
 Чун касе захмхӯрда, чондода.
 Гуфт: «Ин шахси нотавон зи кучост?
 Инчунин нотавону хаста чарост?»
 Онҷӣ бар вай гузашта буд зи нахуст;
 Кас надонист шарҳи он ба дуруст.
 Қиссаи чашм канданаш гуфтанд,
 Ки ба алмос чазъро² суфтанд.
 Курд чун дид, к-он цигархаста,
 Шуда бедидаю назарбаста.
 Гуфт: «Аз шоҳи он дараҳти баланд,
 Боз боист канд барге чаид.
 Кӯфтаи баргу об аз ӯ сутудан³,
 Судан⁴ он чою назди ӯ бурдан.
 Гар чунин мархаме гирифтӣ⁵ соз,
 Ёфтӣ дида рӯшноӣ боз.
 Раҳнаи⁶ дида гарчи бошад саҳт,
 Беҳ шавад з-оби он ду барги дараҳт».
 Пас нишон дод, к-он дараҳт кучост,
 Гуфт: «Аз об обхӯр⁷, ки водии мост,
 Ҳаст рафта куҳан дараҳте нағз,

¹ Сафро шикастаи – дафъи гуруснагӣ кардан.

² Чазъ – як навъи санги зебо; чазъро суфтаи – сангро сӯроҳ кардан.

³ Сутудан – ситонидан, гирифтаи.

⁴ Судан – кӯфта хока кардан.

⁵ Гирифтаи – ин чо таъсир кардан.

⁶ Раҳна – маҷозан қароҳат, захм.

⁷ Обхӯр – чашма.

К-аз насимаш кушода гардад мағз¹.
 Пояш аз бех баркашида ду шох,
 Дурие дар миёни он ду фарох.
 Барги як шох аз он чу хуллаи² хур,
 Дидаи рафтаро дарорад нур.
 Барги шохи дигар чу оби ҳаёт,
 Саръиёро диҳад зи саръ³ начот».

Чун зи курд он шунид духтари курд,
 Дил ба тадбири он илоҷ супурд.
 Лобаҳо карду аз падар дар хост,
 То кунад барги бенавой рост⁴.
 Курд чун дид лоба кардани сахт,
 Роҳ бардошт⁵, рафт сӯи дарахт.
 Боз канд аз дарахт чанде барг,
 Нӯшдоруи⁶ хастагон аз марг.
 Омад, овард, нозанин бардошт,
 Куфт чанде, ки мағз боз гузошт.
 Кард софӣ чунон ки дурд⁷ намонд,
 Дар назаргоҳи дардманд фишонд.
 Доруо дидаро бо ҳам дар баст,
 Хаста чун дид, соате биншаст.
 Буд то панҷ рӯз баста сараш,
 В-он тилоя⁸ ниҳода бар басараш.
 Рӯзи панҷум халос додандаш,
 Дору аз дида баркушодандаш.
 Чашми аз даст рафта гашт дуруст,
 Шуд биайнеҳ⁹ чунон ки буд нахуст.
 Марди бедида баркушод назар,

¹ Мағз – мағзи сар, майна, ақл, мазмуни мисраъ: аз насимаш ақл кушо-
да мешавад.

² Хулла – киноя аз шуоъ ва равшанин офтоб.

³ Саръ – як навъ беморни асаб.

⁴ Рост – илоҷи ин корро кунад.

⁵ Роҳ бардоштан – роҳ пеш гирифтан

⁶ Нӯшдору – доруи шифобахш.

⁷ Дурд – таҳшин

⁸ Тилоя – дору, марҳами молиданӣ.

⁹ Биайнеҳ – айнан.

Чун ду наргис, ки бишкуфад ба сахар.
 Аҳли хона зи ранчу ӯ растанд,
 Дил кушоданду рӯй барбастанд¹.
 Аз басо ранҷо, ки бар вай бурд,
 Мехрубон гашта буд духтари курд.
 Чун ду наргис кушод сарви² баланд,
 Дурчи³ гавҳар кушода гашт зи банд.
 Мехрубонтар шуд он паризода,
 Бар чамоли чавони озода⁴.
 Хайр низ аз латафрасонии⁵ ӯ,
 Мехрубон шуд зи мехрубонии ӯ.
 Гарчи рӯяш надида буд тамом,
 Дида будаш ба вақти хезу хиром.
 Лафзи ширини ӯ шунида басе,
 Лутфи дасташ бад-ӯ расида басе.
 Дил бар ӯ баста буд он дилбанд,
 Ҳам дар ӯ баста дил, зиҳй пайванд!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Пораро хонда гӯед, ки курд кӣ буду чӣ шугле дошт?
2. Курд барои табобати Хайр чӣ тadbир андешид?
3. Он байтхоеро, ки дар тавсифи духтари курд гуфта шудаанд, чудо кунед.
4. Духтар Хайрро дида писбати ӯ чӣ муносибат кард?
5. Чӣ шуд, ки Хайру духтари курд ба ҳам унс гирифтанд?
6. Ибораи «чароги дида»-ро шарҳ диҳед.

Хайр бо курди пир хар сахаре,
 Бастӣ аз роҳи чокарӣ камаре⁶.
 Ба шутурдорию галадорӣ,
 Кардӣ охистагию дилдорӣ.

¹ Рӯй барбастанд – рӯй пӯшиданд.

² Сарв – дарахти рост ва мавзун, киноя аз одами хушқомат.

³ Дурч – сандуқчан ҷавохирот, ин ҷо киноя аз ҷашм боз кардан.

⁴ Озода – соҳиби сифатҳои хуб.

⁵ Латафрасонӣ – дилчӯӣ, ғамхорӣ, мехрубонӣ.

⁶ Камар бастан – ба хизмат тайёр шудан.

Аз гала дур кард офати гург,
 Доштӣ пос¹ чумла хурду бузург.
 Курди сахрораву биёбонӣ,
 Чун аз ӯ ёфт он таносой².
 Ба таваллои³ худ азизаш кард,
 Ҳокими хонумону чизаш кард.
 Хайр чун шуд ба хонадон густох,
 Курд аз ӯ кард чустучӯи фарох⁴.
 Боз чустанд ҳоли дидаи ӯ,
 К-аз кӣ буд он ситам расидаи ӯ.
 Хайр аз эшон ҳадиси Шар нанхуфт⁵,
 Ҳарчӣ будаш зи хайру шар ҳама гуфт.
 Қиссаи гавҳару харидани об,
 К-оташи ташнагиш кард кабоб.
 В-он ки аз дида гавҳараш барканд,
 Ба дигар гавҳараш расонд газанд.
 Ин гуҳар суфту он гуҳар бардошт,
 В-об подода ташнаро бигзошт.
 Курд, к-он дoston шунид зи Хайр,
 Рӯй бар хок зад чу роҳибӣ дайр⁶.
 К-он чунон шод шуд, ки бадгуҳаре⁷,
 Нарасонд ин шукуфаро зараре...
 Доштандаш чунонки бояд дошт,
 Нозанин хизматаш ба кас нагзошт.
 Хайр якбора дил ба ӯ биспурд,
 Аз вай он қон, ки бозёфт, набурд.
 Кард бар ёди он гиromӣ дурр⁸
 Хидмати гову гӯспанду шутур.
 Гуфт: «Мумкин нашуд, ки ин дилбанд

¹ Пос доштан – хурмат кардан.

² Таносой – осудаҳолӣ.

³ Тавалло – дӯстдориву дилҷӯӣ.

⁴ Фарох – васеъ, мазмуни мисраъ: аҳволи ӯро ҳаматарафа бозпурс кард.

⁵ Нанхуфт – пинҳон надошт.

⁶ Роҳибӣ дайр – шайхӣ ибодатхонаи тарсоён (ғайри мусалмонҳо).

⁷ Бадгуҳар – бадгинат, бадтабиат, баддил, яъне Шар.

⁸ Дурр – марворид, ин ҷо киноя аз духтари курд.

Бо чу ман муфлисе¹ кунад пайванд.
 Духтареро бад-ин чамолу камол²,
 Натавон ёфт бе хазиною мол.
 Ман, ки ноншон хӯрам ба дарवेशӣ,
 Кай ниҳам чашми³ хеш бар хешӣ?
 Беҳ аз он нест, к-аз чунон хатаре,
 Зиракона бароварам сафаре⁴».
 Чун бар ин кисса ҳафтае бигзашт,
 Шомгоҳӣ ба хона рафт зи дашт.
 Дил зи тимори⁵ он арӯс ба ранҷ,
 Чун гадое нишаста бар сари ганҷ.
 Ташнаю дар баробар оби зулол,
 Ташнатар з-он ки буд аввали ҳол.
 Он шаб аз раҳнае, ки дошт дилаш,
 З-оби дида шукуфта кард гилаш.
 Гуфт бо курд, к-«эй гарибнавоз,
 Аз гарибон базе кашидӣ ноз!
 Нури чашмам бино ниҳодаи туст,
 Дилу чош ҳар ду боздодаи туст.
 Чун ба нопрезаи ту парвардам,
 Неъмат аз хони ту базе х(в)ардам.
 Беш аз ин меҳмон нашоёд буд,
 Намаке бар цигар нашоёд суд⁶.
 Бар қиёси наволахории⁷ ту,
 Н-ояд аз ман сипосдорӣ⁸ ту.
 Гарчӣ темор ёбам аз дурӣ,
 Хоҳам аз хидмати ту дастурӣ⁹.
 Дергоҳ аст, к-аз вилояти хеш,

¹ Муфлис – камбағал.

² Чамолу камол – ҳусну зебоӣ ва болиғӣ.

³ Чашм ниҳодан – умедвор будан.

⁴ Бароварам сафаре – берун равам, ҳалос шавам.

⁵ Тимор – ғамхорӣ.

⁶ Намак бар цигар судан – азоб додан.

⁷ Наволахорӣ – насиба хӯрдан.

⁸ Сипосдорӣ – поси хотир доштан.

⁹ Дастурӣ – руҳсат.

Дурам аз кору аз кифояти¹ хеш.
 Азм дорам, ки бомдоди пагоҳ
 Сӯи хона кунам азимати роҳ.
 Гар ба сурат чудо шавам зи барат,
 Набурад химматам зи хоки дарат.
 Чашм дорам ба чун ту чашмаи нур,
 Ки зи дурӣ дилам надорӣ дур.
 Химматамро кушодабол кунӣ,
 В-он чӣ хӯрдам, маро халол кунӣ».

Чун сухангӯ сухан ба охир бурд,
 Дарзад оташ ба хайли² хонаи курд.
 Гиряи курдӣ аз миён бархост,
 Ҳой-ҳоие фитод аз чапу рост.
 Курд гирёну курдзода батар,
 Мағзҳо хушку дидаҳо шуд тар.
 Аз паси гиря сар фурӯ бурданд,
 Гуйӣ обе буданд, афсурданд.
 Сар баровард курди равшанроӣ³,
 Кард холи зи пешкорон⁴ ҷой.
 Гуфт бар Хайр, к-«эӣ чавони бахуш,
 Зираку хубу меҳрубону хамуш...
 Неъмату нозу комгорӣ ҳаст,
 Бар ҳама неку бад ту дорӣ даст.
 Некмардон ба бад инон⁵ надиханд,
 Дӯстонаро ба душманон надиханд.
 Ҷуз яке духтари азиз маро
 Несту беш ҳаст чиз маро.
 Духтари меҳрубони хидматдӯст,
 Зишт бошад, ки гӯямаш на накуст.
 Гарчӣ дар нофа⁶ аст мушк ниҳон,
 Ошкорост бӯи ӯ ба ҷаҳон.

¹ Кифоят – даромад.

² Хайл – гурӯҳ, ҷамоат.

³ Равшанроӣ – хушфикр, доно, оқил.

⁴ Пешкор – хидматгор.

⁵ Инон – лачом, мазмуни мисраъ: некмардон ба бад ихтиёр надиханд.

⁶ Нофа – мушқдон.

Гар ниҳй дил ба мою духтари мо,
 Ҳастӣ аз чон азизгар бари мо¹.
 Бар чунин духтаре ба озода²
 Ихтиёрат кунам³ ба домодӣ.
 В-он чӣ дорам зи гӯсфанду шугур
 Дихамат, то зи моя гардӣ пур.
 Ман миёни шумо ба неъмату ноз
 Мезиям, то расад раҳил фароз».

Хайр, к-ин хушдилий шунид зи курд,
 Сачдае ончунон ки шояд, бурд⁴.
 Чун бад-ин хуррамай сухан гуфтанд,
 Аз сари нозу дилхушӣ хуфтанд...
 Курд хушдил зи хобгах бархост,
 Кард кори нигоҳ кардан рост...
 Духтари хешро супурд ба Хайр...
 Шодмон зистанд ҳар ду ба ҳам,
 3-он чӣ бояд, набуд чизе кам.
 В-он чишон буд, шод мех(в)арданд...
 Чун аз ин маргзору обу дарахт
 Баргирифтан сӯи саҳро рахт⁵,
 Хайр сӯи дарахти сандалбӯй⁶,
 Ки аз ӯ халқ буд дармонҷӯй.
 На зи як шох, аз сутуни ду шох
 Чид бисёр баргҳои фарох.
 Кард аз он баргҳо ду анбон⁷ пур,
 Таъбия⁸ дар миёни бори шугур.
 Он яке бар илочи саръу зуком,
 В-он дигар худ давои дида тамом.
 Ба кас аҳволи барг боз нагуфт,
 Он даворо зи дида дошт пухуфт...

¹ Бари мо – барои мо, дар назари мо.

² Ба озода – яъне ба розигини худ.

³ Ихтиёрат кардан – лонк донистан, муносиб дидан.

⁴ Сачда бурдан – таъзим кардан.

⁵ Рахт баргирифтанд – сафар кардан.

⁶ Сандалбӯй – хушбӯй.

⁷ Анбон – халта.

⁸ Таъбия – ҷой додан.

Хайр бо давое, ки курд ба вай нишон дода буд, ба беморони мухточи бисёре ёрӣ расонд. Ин буд, ки:

Аз некуию аз латофату¹ рой²,
Дар дили халқ шуд мар-ӯро ҷой.
То чунон шуд, ки некуии бахт
Бирасондаш ба подшоҳию тахт...
... Аз қазо сӯйи боғ шуд рӯзе,
То кунад айш бо дилафрӯзе.
Шар, ки ҳамроҳ буд дар сафараш,
Гашт сирри дилаш қазои сараш.
Гуфт, к-«Ин шахсро ба вақти фарог
Аз паси ман биёваред ба боғ».
Хайр дар боғ рафту хуш биншаст,
Курд пешаш нишаст тег ба даст.
Шар даромад фароҳ карда чабин,
Фориг аз Хайр бӯса дод замин.
Гуфт Хайраш: «Бигӯ, ки номи ту чист?
Эй, ки хоҳад сари ту бар ту гирист!»
Гуфт: «Номам Мубашшири сафарӣ,
Дар ҳама корномаи хунари».
Хайр гуфт, ки: «Номи хеш бигӯй,
Рӯи худро ба хуни хеш машӯй³».
Гуфт: «Берун аз ин падорам ном,
Хоҳ тегам намою хоҳӣ ҷом».
Гуфт Хайр: «Эй ҳаромзодан хас,
Ҳаст хунат ҳалол бар ҳама кас!
Шаррхулқ⁴, ки номи Шар дорӣ,
Сират⁵ аз номи худ батар дорӣ.
Ту на онӣ, ки бо ҳазор азоб
Чашми он ташна кандӣ аз пайи об?
В-он батар шуд, ки дар чунин тобе,

¹ Латофат – покдилӣ ва хушмуомидагӣ.

² Рой – ақл.

³ Рӯи худро ба хуни хеш машӯй – яъне худро ба куштан мадеҳ.

⁴ Шаррхулқ – бадхулқ, бадқирдор.

⁵ Сират – табиат, феълу хӯ.

Бурдї обу надодияш обе.
 Гавҳари чашму гавҳари камараш
 Ҳар ду бурдию сӯхтї чигараш.
 Манам он ташнаи гуҳарбурда,
 Бахти ман зинда, бахти ту мурда!»
 Шар, ки дар рӯи Хайр дид, шинохт,
 Хештан зуд бар замин андохт.
 Гуфт: «Зинҳор, агарчи бад кардам,
 Дар бади ман мабин, ки х(в)ад кардам.
 Гар ман он бо ту кардаам зи нахуст,
 К-ояд аз номи чун мане ба дуруст.
 Бо ман он кун, ту дар чунон хатаре,
 К-ояд аз номи чун ту номваре¹».
 Хайр, к-он нукта рафт бар ёдаш,
 Кард ҳолї зи куштан озодаш.
 Шар чу аз тег ёфт озодї,
 Мешуду² мепарид аз шодї.
 Курди хунхор рафт бар асараш,
 Тег зад ва аз қафо, бурид сараш.
 Гуфт: «Агар Хайр ҳаст хайрандеш,
 Ту Шарї, чуз шарат наёяд пеш».
 Дар танаш чусту ёфт он ду гуҳар,
 Таъбия карда дар миёни камар.
 Омад, овард пеши Хайр фароз,
 Гуфт: «Гавҳар ба гавҳар омад боз».
 Хайр бўсиду пеши курд андохт,
 Гавҳариро³ ба гавҳаре бинавохт.
 Даст бар чашми худ ниҳоду бигуфт:
 «Аз ту дорам ман ин ду гавҳари чуфт!
 Ин ду гавҳар бад-он шуд арзонї,
 Ин гуҳархо турост, худ донї!»
 Чунки шуд корҳои Хайр ба ком,
 Халқ аз ӯ дид хайрҳои тамом.

¹ Номвар – номдор, машхур.

² Мешуд – мерафт.

³ Гавҳарӣ – одами асил, ҳушзист, пуркимат, киноя аз курд.

Чун саодат бад-ӯ супурд сарир¹,
Оҳанаш зар шуду палос ҳарир.
Аддро устуворкорӣ дод,
Мулкро бар худ устуворӣ дод.
Баргҳоро, к-аз он дарахт овард,
Роҳати ранҷҳои сахт овард.
Вақт-вақт аз барои дафъи газанд,
Тохтӣ сӯйи он дарахти баланд.
Омадӣ зери он дарахт фуруд,
Додӣ он бумро салому дуруд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Пораро бодиккат хонед ва лаҳзаи ба назди Хайр омадани Шарро накл кунед.
2. Байни Хайр ва Шар чӣ гуфтугӯ шуд?
3. Барои чӣ Хайр аз гуноҳи Шар гузашт? Ба ин гуна амали Хайр чӣ гуна баҳо медиҳед?
4. Аз ҷониби курд кушта шудани Шарро чӣ тавр шарҳ медиҳед?
5. Бигӯед, ки Хайр ва Шар мувофиқи рафторашон оё подоши худро гирифтанд?
6. Образҳои дostonро мушоҳида карда, рафтори ҳар як қаҳрамонро алоҳида шарҳу тафсири намоед. Монандӣ ва фарқи рафтору кирдори онҳоро муайян кунед.
7. Лугатҳои қиссаро пурра аз ёд карда ҳангоми навиштани иншо истифода баред.
8. Қиссаро мухтасаран бо услуби худ мустақилона аз нав бозгӯ кунед.

СУЛТОН САНҶАР ВА ПИРАЗАН (аз «Маҳзан-ул-асрор»)

Пиразанеро ситаме даргирифт,
Даст заду домани Санҷар² гирифт.
К-«Эй малик, озарми³ ту кам дидаам,
В-аз ту ҳамасола ситам дидаам.

¹ Сарир – тахт.

² Санҷар – номи шох.

³ Озарми ту кам дидаам – меҳрубонии ту кам дидаам.

Шаҳнаи¹ маст омада дар кӯи ман,
 Зад лагаде чанд фарорӯи ман.
 Бегунаҳ аз хона ба рӯям кашид,
 Мӯйкашон бар сари кӯям кашид.
 Дар ситамобод забонам ниҳод,
 Мухри ситам, бар дари хонам ниҳод.
 Гуфт: «Фалон нимшаб, эй кӯзпушт,
 Бар сари кӯи ту фалонро кӣ кушт?!»
 Хонаи ман чувт, ки хуӣ кучост,
 Эӣ шах, аз ин беш забунӣ кучост?
 Шаҳна бувад маст, ки он хун кунад,
 Арбада² бар пиразане чун кунад?
 Ратлзанон³ дахли⁴ вилоят баранд,
 Пиразанонро ба чинойт баранд.
 Он ки дар ин зулм назар доштаст,
 Ситри ману адли ту бардоштаст.
 Кӯфта шуд синаи мачрӯҳи ман,
 Ҳеч намонд аз ману аз рӯҳи ман.
 Гар надихӣ доди ман, эӣ шаҳриёр,
 Бо ту равад рӯзи шумор ин шумор.
 Доварию дод намебинамат,
 В-аз ситам озод намебинамат.
 Аз маликон қуввату ёрӣ расад,
 Аз ту ба мо бин, ки чӣ хорӣ расад.
 Моли ятимои ситудан кор нест,
 Бигзор, к-ин одати аҳро⁵ нест.
 Бар палаи пиразанон раҳ мазан,
 Шарм бидор аз палаи пиразан⁶.
 Бандаиву даъвии шоҳӣ кунӣ,
 Шоҳ пай, чулки табоҳӣ кунӣ.
 Шоҳ, ки тартиби вилоят кунад,
 Хукми раият ба риоят кунад.

¹ Шаҳна – кутвол, ниғаҳбони шаҳр.

² Арбада – чангчӯӣ.

³ Ратлзанон – шаробнӯшон, яъне мастшуда.

⁴ Дахл – даромад

⁵ Аҳро – озодагон.

⁶ Палаи пиразан – аз дастдарозӣ қардан ба молу мулки пиразан шарм дор.

То хама сар бар хати фармон ниҳанд,
 Дустияш дар дилу дар чон ниҳанд.
 Оламеро зеру забар кардай,
 То туй, охир чӣ хунар кардай?
 Давлати туркон, ки баландӣ гирифт,
 Мамлакат аз дод писандӣ гирифт.
 Чунки ту бедодгарӣ парварӣ,
 Турк най, хиндуи гонатгарӣ!
 Маскани шахрӣ зи ту вайрона шуд,
 Хирмани дехкон зи ту бедона шуд.
 3-омадани марг шуморе бикун,
 Мерасадат даст, ҳисоре бикун.
 Адли ту қандили шабафрузи туст,
 Муниси фардои ту имрузи туст.
 Пиразанонро ба сухан шод дор,
 В-ин сухан аз пиразане ёд дор.
 Даст бидор аз сари бечорагон,
 То нахӯрӣ ёсичи¹ гамхорагон.
 Чанд занӣ тир ба ҳар гӯшае,
 Гофилӣ аз тӯшаи бетӯшае,
 Фатҳи қаҳонро ту калид омадӣ,
 Н-аз пайи бедод падида омадӣ.
 Расми заифон ба ту нозиш бувад,
 Расми ту бояд, ки навозиш бувад.
 Гӯш ба дарюзаи анфос² дор,
 Гӯшанишине ду серо пос дор.
 Санҷар, к-иклими Хуросон гирифт,
 Кард зиён, к-ин сухан осон гирифт.
 Дод дар ин давр барандохтаст,
 Дар пари Симург³ ватан сохтаст.
 Шарм дар ин торами азрак⁴ намонд,
 Об дар ин хоки муаллақ намонд.
 Хез, Низомӣ, зи ҳад афзунгарӣ,
 Бар дили хунобшуда хунгирий.

¹ Ёсич – тирӣ пайкондор.

² Анфос – чамъи нафс, яъне нафаре, шахсе.

³ Симург – мурғи афсонавӣ

⁴ Торами азрак – хонаи кабудранг, киноя аз дунё

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мувофиқи суханони пиразан Санҷар чӣ хел шоҳ будааст?
3. Золими шоҳро баён карда метавонед?
4. Пиразан шоҳро чӣ насихат мекунад?
5. Чор байти аввалро аз ёд кунед.

ТЕСТҲО

1. «Хамса»– ро кӣ навишта ва маънояш чист?
 - а) асари Фаррухист ва маънояш «достон» аст,
 - б) асари Низомист ва маънояш «панҷ достон» аст,
 - в) асари устод Айнист ва маънояш қисса аст.
2. Подшоҳи золим ба халқ чӣ гуна зулм мекард?
 - а) ба зерӣ пойи уштурон мепартофт,
 - б) ба зиндон меандоخت,
 - в) ба сағони хунҳор меод.
3. Надими шоҳ ба кадом тadbир худро аз чанголи сагон халос кард?
 - а) аз дарбори шоҳ гурехт,
 - б) бо сағбонон рафиқу мунис шуд,
 - в) ба сагон пинҳонӣ таом дода, ӯнҳоро ба худ ром кард.
4. Барои чӣ Низомӣ номи ҳикояи худро «Хайр ва Шар» номидаст?
 - а) Низомӣ мехост хислатҳои манфури инсониро дар сими Шар инъикос намояд,
 - б) Низомӣ мехост хислатҳои хушастаи инсониро дар сими Хайр таҷассум намояд,
 - в) Низомӣ насли одамиро панд дода, ба некӣ ва накукорӣ ҳидоят менамояд.

5. Агар Шумо ба чойи Шар мебудед, чӣ кор мекардед?
- а) тӯшаҳоямонро якҷоя мехӯрдем,
 - б) биёбони беобу гиёҳро пешакӣ ба Хайр мефаҳмондам,
 - в) ба Хайр кордор нашуда, гузашта мерафтам.
6. Бо вучуди ҳамин қадар бадкирдориҳо Хайр Шарро чаро аз чазо озод кард?
- а) чунки Хайр ба подшоҳӣ расида буд,
 - б) чунки номи ӯ Хайр аст,
 - в) чунки ӯ дар ҳаёташ ба касе бадӣ накардааст.
7. Чаро пиразан ба Султон Санҷар эътироз намуд?
- а) зеро ситамдида буд,
 - б) чунки посбонони шаҳр ӯро тухмат карда буданд,
 - в) аз камбағалӣ шикоят намуд.
8. Пиразан қадом норасоноҳои подшоҳро ошкоро гуфт?
- а) бепарвоии шоҳро нисбат ба халқ,
 - б) давлатро идора карда натавонистану ба тартибу низом на-овардани шоҳ,
 - в) мардумро тухмат карданаш.
9. Пиразан ба шоҳ чӣ гуна панд медиҳад?
- а) пиронро шод кардану маслиҳати онҳоро пазируфтани, ба ҳоли бечорагон раҳм ва ба заифон навозиш кардан,
 - б) ба айшу ишрат бештар шугл варзидан,
 - в) ба ҷаҳонگیری ҷадал намудан.

*«Насихат-ул-мулук» аз тарғиби гояҳоти
шоҳи одилу ғамхорӣ нисбат ба раият,
таъмини сулҳу амонӣ ва пенгирӣ аз ҷангу
ҷидолҳои харобиовар иборат аст».
(Аз «Энциклопедияи Советии Тоҷик», ҷ.8).*

МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ

Абуҳомид Муҳаммад ибни Муҳаммад – олими фикҳдон ва сӯфии тоҷику форс соли 1058 дар Тӯси Эрон таваллуд шуда, соли 1111 дар зодгоҳаш фавтидааст. Абуҳомид Ғазолӣ аз хурдсолӣ ба омӯзиши илмҳои замонаш машғул гардида, дар шаҳри Гургон ва мадрасаи «Низомия»-и Нишопур таҳсил кардааст. Солҳои 1091 – 1095 мударриси мадрасаи «Низомия»-и Бағдод буд. Байни солҳои 1095 – 1106 як қатор мамлакатҳои арабро сайр мекунад.

Мероси илмию адабии пурарзиши ӯ, ки то замони мо маълуманд, асосан аз «Мақосид-ул-фалосифа», «Таҳофут-ул-фалосифа» (ба забони арабӣ), «Кимийи саодат» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ), «Эҳё-улум-ад-дин» (ба забони арабӣ) ва «Насихат-ул-мулук» (ба забони тоҷикӣ-форсӣ) иборат мебошанд.

«Насихат-ул-мулук»-и Абуҳомид Ғазолӣ асари муҳиму арзишмандест дар бораи ахлоқ, сиёсату назарияи давлатдорӣ ва ҳуқуқ.

Абуҳомид Ғазолӣ дар ин китобаш оид ба ҳукуматдории хирадмандона, ахлоқи ҳокимон ва дигар мақсаддорони давлатӣ, ҳамчунин дар хусуси адолатпарварӣ ва масъалаҳои иҷтимоӣ фикрҳои ҷолиб ва пурманфиате баён намудааст, ки дар замони мо низ ғоидовар мебошанд.

НИКОЯҲО АЗ «НАСИҲАТ-УЛ-МУЛУК» НУШЕРВОН ВА ОБОДИИ МУЛК

Чуниин гӯянд, ки Нушервони Одил дар айёми подшоҳии хеш хештавро бемор сохт ва устуворон¹ ва аминорон² бифармуд, то гирди подшоҳии ӯ бигарданд ва аз вайронаҳо хиште кӯҳна биоваранд, то бемории ӯро бад-он илоҷ кунанд. Ва ба мардумон чушон намуд, ки пизишкон дармони ӯ бад-он фармудаанд. Пас бигаштанд ва боз омаданд. Гуфтанд: «Дар вилояти малик ҳеҷ ҷое вайрон наёфтём ва на хишти кӯҳан».

Нушервон шодмон шуд ва шуқр кард ва гуфт: «Ман ин ба озмоиш кардам, то бидошам, ки дар мамлакати ман ҷое вайрона мондааст ё на. Акнун, ки намондааст, подшоҳӣ батамом ва камол шуд».

Ва бидон, ки кӯшиши он подшоҳони қадим ба ободондоштани ин ҷаҳон буд аз баҳри он, ки донистанд, ки харчанд ободонӣ бештар, вилояти эшон бештар ва раият баанбӯхтар бувад. Ва низ донистанд, ки ҳокимони ҷаҳон рост гуфтаанд, ки дин ба подшоҳӣ ва подшоҳӣ ба сипоҳ ва сипоҳ ба хоста ва хоста ба ободонӣ ва ободонӣ ба адл устувор аст ва ба ҷабру ситам кардан ҳамдостон набудандӣ ва аз касони хеш бедод кардан раво надоштандӣ, ки мардумон бо ҷабру ситам пой надоранд ва шаҳрҳову ҷойҳо вайрон шаванду мардумон бигурезанд ва ба вилояти дигарон шаванд, то ободон вайрон гардаду подшоҳӣ ба нуқсон афтад ва дахл кам шаванду ганҷ тижӣ шаванд ва айш бар мардумон талху бемаза гардад ва раият подшоҳӣ ҷобирро дӯст надораду ҳамеша бар вай дуои бад кунанд, то Худои таоло эшонро бархӯрдорӣ надихад ва зуд ҳалок шаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матиро хонед.
2. Нушервон чӣ тадбир андешид ва ҳадаф аз он чӣ буд?
3. Нушервон кадом вақт аз худ қаноатманд гардид?
4. Асоси ободонӣ чӣ аст? Кӯшиши подшоҳони қадим дар ин самт аз чӣ иборат буд?

¹ Устуворон – рутбаи ҳарбӣ миёни гурӯҳбон ва афсарер.

² Аминорон – амалдори давлатӣ.

МОҲИГИР ВА ЧАВОНИ СИТАМКОР

Андар банӣ Исроил марде буд сайёд, моҳӣ гирифтӣ ва иёло-ро бад-он доштӣ (яъне аҳли хонаводаро мехӯронд). Пас рӯзе моҳӣ мегирифт, як моҳии бузург ба дом андар афтод, шод шуд. Гуфт: Инро бибарам, бифрӯшам ва ба вачҳе харч кунам.

Моҳӣ баргирифт ва ба бозор мебурд, чавоне пеш омадаш ва гуфт: «Ин моҳӣ мефурӯшӣ?» Сайёд бо хештан гуфт: «Агар гӯям фурӯшам, нек нахарад».

Гуфт: «Намефурӯшам».

Чавонро хашм омад, чӯбе бар пушти ӯ зад ва моҳӣ аз ӯ бисутуд ва баҳо надод. Сайёд дуои бад кард ва гуфт: «Бор худое, маро заиф¹ офаридӣ ва ӯро қавӣ². Доди ман бад-ин чаҳон бидеҳ, ки маро то бад-он чаҳон сабр нест».

Пас он чавон моҳӣ ба хона бурд ва занро гуфт:

«Инро бирён кун». Зан моҳӣ бирён кард ва бар хон ниҳод ва пеши мард овард. Мард даст фароз кард, то бихӯрад. Моҳӣ даҳон боз кард ва ангушти мард бигазид. Мард бекарор шуд ва сӯйи пизишк омад.

Пизишк гуфт: «Ангушт бибояд буридан, ки даст хама бигирад».

Ангушти ӯро бибурид. Дасташ ба дард омад ва бекарор гашт. Пизишк³ гуфт: «Даст аз панча дар бибояд буридан, ки хама бозу бигирад». Дастӣ ӯро бибурид ва бозу ба дард омад ва бекарор бибуд. Пизишк гуфт: «Бозу бибояд буридан». Бозу бибуридад, китф ба дард омад ва бекарор шуд. Бархост ва рӯй ба биёбон дарниҳод фарёд ҳамекард. Дарахте дид ва дар зери дарахт бинишаст ва хоб бар вай афтод ва бихуфт. Ба хоб дид, ки: «Эй мискин! То кай дасти хештан бурӣ? Бирав, хасм-ро⁴ хушнуд бикун».

Аз хоб бедор шуд ва андеша кард, ёд омадаш. Гуфт: «Ман он моҳиро ба ситам сутудам ва маро моҳӣ газидааст».

Бархост ва ба шаҳр боз омад ва он мардро биёфт. Ба дасту пойи мард андар афтод ва зорӣ карду тавба ба фарёд хост ва

¹ Заиф – нотавон, очиз.

² Қавӣ – зӯр, бақувват.

³ Пизишк – табиб.

⁴ Хасм – душман, рақиб.

чизе, ки дошт, ҳама бад-ӯ дод. Ва сайёд хушнуд шуд. Дарҳол дард биоромид ва шаб бар тавба ва нияти неку бихуфт. Рӯзи дигар Худой бар вай раҳмат кард, дасташ ҳамчунон шуд, ки буд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро ифоданок хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Оё кирдори ҷавон дуруст буд? Шарҳ диҳед.
3. Ҷаро ҷавон ба ҷазо гирифта шуд?
4. Ба ҳамин ҳикоя монанд воқеа ва ҳодисаеро агар донед ё шунидаед, нақл кунед.

САВОР ВА МАРДИ НОБИНО

Мӯсо (салавотуллоҳи алайҳ) ба Тури Сино¹ бо Худой мупоҷот ҳамекард. Гуфт: «Бор Худоё, маро адлу доди ҳеш бинамой». Гуфт: «Ё Мӯсо, ту марде тунду тезӣ, сабр натавонӣ кардан». Гуфт: «Ба тавфиқи ту тавонам». Гуфт: «Акнун наздики фалон ҷашмаи об шав ва баробари ӯ пинҳон бинишин ва назораи қудрат ва илм-ул-ғайби мо кун».

Мӯсо бирафт ва бар сари тале² баробари ҷашма бинишаст. Саворе даррасид, фуру омаду дасту рӯй бишуст ва об бихӯрду намоз бикард ва ҳамёне пур аз ҳазор динор зар аз миён бикӯшод ва он ҷо биниҳод ва фаромӯш карду бирафт. Пас аз ӯ кӯдаке биомаду аз ҷашма об хӯрд ва он ҳамёни пур аз динор баргирифт бирафт. Пас аз ӯ марде пири нобино биомаду об хӯрд ва таҳорат карду ба намоз истод. Саворро ҳамён ёд омад, аз роҳ бозгашт ва ба сари ҷашма омад. Нобиноро бигирифт гуфт: «Ман ҳамёне пур аз динор ин ҷо фаромӯш кардам ва ин ҷо ба ҷуз ту ҳеч каси дигар наомад дар ин соат». Гуфт: «Эй савор, ман марде нобиноям, зару ҳамёни ту ҷӣ гуна дидам?»

Савор дар ҳашм шуду шамшер баровард ва нобиноро бикӯшту зару ҳамён бичуст, наёфт. Бирафт. Мӯсо гуфт: «Бор Худоё сабрам намонд ва ту одилӣ, маълум кун, ки ин аҳвол ҷӣ гуна аст?»

¹ Тури Сино – номи кӯҳе дар нимҷазираи Сино (Миср), ки ҳазрати Мӯсо дар он ҷо бо Худованд мулоқот мекардааст.

² Тал – пушта, теппа.

Ҷабраил омад ва гуфт: «Худой мегӯяд, ки мап олим-ул-асрорам¹. Он донам, ки ту надонӣ. Бидону огоҳ бош, ки он кӯдак, ки он ҳамён бардошт ҳақку мулки ӯ буд. Падари ин кӯдак муздури ин савор буд ва ҳам чандон музд бар ӯ гирд омада, ки андар он ҳамён буд. Акнун он кӯдак ба ҳаққи хеш боз расид. Ва аммо он пирамарди нобино пеш аз он, ки нобино гашта буд, падари ин саворро кушта буд ва қасоси хеш боз хост. Ва ҳақ ба ҳақдор боз расид ва доду адли мо чунин борик аст, ки мебинӣ». Мӯсо он бидид ва истиғфор² кард.

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Ҳикоятро бурро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Мукофоти амал чиест ва он дар ҳикояи мазкур чӣ тавр ифода гардидааст?
3. Ифодаи «ҳақ ба ҳақдор боз расид» – ро шарҳ диҳед.

ТЕСТҲО

1. Муаллифи асар «Насиҳат-ул-мулук» кист?
 - а) Қайқовус,
 - б) Муҳаммад Ғазолий,
 - в) Аҳмади Дониш.
2. Нӯшервони Одил чаро худро беморни сохта кард?
 - а) санҷидани табибон баҳри илоҷи дардмандон,
 - б) донистанӣ он ки дар кишвари ӯ хонаи вайронае ҳаст ё на,
 - в) шояд барои ӯ хишти кӯҳна лозим буд.
3. Барои чӣ дасту бозун ҷавонро буридан?
 - а) барои он ки аз моҳигир моҳиро ба ситам гирифт,
 - б) барои он ки моҳигирро ҷӯб зад,
 - в) барои он ки сайёд ӯро дуон бад кард.

¹ Олим-ул-асроп – донандан асроп, сир

² Истиғфор – тавба ва авф.

4. Моҳияти ҳикояи «Савор ва марди нобино» дар чист?

- а) Ҳаққи ҳалоли муздурии падар ба фарзанд насиб гардид,
- б) савор қасоси падари худро аз нобино гирифт,
- в) бад мақуну бад маяндеш то бадат н-ояд пеш,
- г) сазовори бадӣ бадист ва некӣ некӣ.

МУТАДОРИК

Маънои калимаи мутадорик – дарёфттан, дарак додан ва пайвастан буда, он яке аз баҳрҳои аслии (солими) арӯз аст. Ҳамчунин дар илми бадеи классикӣ яке аз навъҳои қофияро низ мутадорик меноманд.

Ин баҳро барои он мутадорик – ёфтшуда мегӯянд, ки ҷузъи сабаби онро баъдтар ёфта ба рукҳои дигар ҳамроҳ намудаанд. Мутадорикро забоншинос ва арӯзидони машҳури араб Абулҳасан Ахфашӣ Балхӣ баъди арӯзидон Ҳалил ибни Аҳмад аз доираи панҷуми арӯзи арабӣ дар шакли мусаммани солим ҷудо кардааст. Аз рукҳои солими мутадорик се навъи он: мусаммани солим, мусаддаси солим ва мураббаи солим ба вучуд меоянд.

Мисолҳо: Мутадорикӣ мусаммани солим:

Шуд хазон рушди мо, шуд камон пушти мо,
Хуни дил мечакад аз сарангушти мо.

(Лоҳутӣ)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун
-v- -v- -v- -v-

Хусну лутфи туро банда шуд меҳру мах,
Хатту холи туро мушки Чин хоки рах.

фоилун / фоилун / фоилун / фоилун
Хус-ну лут/фи-ту-ро/ бан-да-шуд/меҳ-ру-мах,
Хат-ту-хо/ли-ту-ро/муш-ки-Чин/хоки-рах.

Мутадорики мусаддаси солим:

Ёр дилро садо мекунад,
Дил маро чун раҳо мекунад.
(Лоҳутӣ)

фоилун / фоилун / фоилун
-v- -v- -v-

Мутадорики мураббаи солим:

Бонги мурғи саҳар,
Мерасонад хабар.
(Фарҳат)

/ фоилун / фоилун /
-v- / -v-

Богбонро бигӯ
Чист ин гуфтугӯ.
Беҳудаву абас
Ин ҳама гуфтугӯ.

/ фоилун / фоилун /

Бо-гу-бон / ро-би-гӯ
Чис-гу-ин / гуф-гу-гӯ.
Бе-ху-да / ву-а-бас
Ин-ха-ма / гуф-гу-гӯ
-v- / -v-

Мутадорики мусаммани музол:

Мо ба ҳам тохтем дар раҳи инқилоб,
Мо зафар ёфтем, босмачӣ шуд хароб.
(Айнӣ)

фоилун / фоилун / фоилун / фоилон
-v- / -v- / -v- / -v-

Мутадорики мусаммани махбун:

Чу рухат набувад гули боғи Ирам,
Чу қадат набувад қади сарви чаман.
(Салмони Соваҷӣ)

фаилун / фаилун / фаилун / фаилун
vv- / vv- / vv- / vv-

Мутадорики мусаммани мақтӯъ:
То кай моро дар гам дорӣ,
То кай оро бар ман хорӣ.
(Ҷомӣ)

фаълун / фаълун / фаълун / фаълун
-- / -- / -- / --

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Калимаи «мутадорик» чӣ маънӣ дорад?
2. Ин вазни шеър аз тарафи кӣ кашф гардидааст?
3. Байти зеринро аввал ба порчаҳои тараннумӣ ва баъд ба ҳиҷоҳо қисмат намуда, вазни онро муайян намоед:

Бевафой макун, дилрабой макун,
То кай охир азобам намоӣ, макун.

САЙФИ ФАРҒОНӢ

Сайфуддин Муҳаммад, машхур ба Сайфи Фарғонӣ аз широни маъруфи тоҷику форс буда, тақрибан соли 1232 дар Фарғона таваллуд шуда, байни солҳои 1307–1310 дар Оксаройи Рум (Туркияи ҳозира) фавтидааст.

Аз муосирон ва дӯстони Саъдии Шерозист. Дар зодгоҳаш таҳсили илм карда аз зулму таъкиби мугулҳо аввал ба Табрз ва сипас ба Арабистон фирор карда, баъди бозгашт то охири умр дар Оксарой монда эҷод кардааст.

Аз Сайфи Фарғонӣ девоне дар 10221 байт ба мерос монда, ки аз 573 ғазал, 116 қасида, 4 китъа ва 23 рубой иборат мебошад. Дар девони ашъори Сайфи Фарғонӣ ба гайри тараннуми ишқу муҳаббат, шӯру шавқи ҷавонӣ, инчунин мавзӯҳои ахлоқ, ҳасби ҳол, шикоят аз замон, танқиду мазаммати мугулони истилогар низ ба мушоҳида мерасанд:

Бенавое, ки варо дар чигар обе набувад,
Ҷаҳд кун, гар надиҳӣ, то наситонӣ понаш.

АЗ ҚАСИДАҲО АНДАР ИН ДАВРОН МАЧӢ РОҲАТ, КИ КАС ОСУДА НЕСТ.

Андар ин даврон маҷӯ роҳат, ки кас осуда нест,
Табъи шодичӯӣ аз ғам як нафас осуда нест.
Дар замони нокасон осуда ҳам нокас бувад,
Нокасе натвон шудан гарчанд кас осуда нест.
Ҳар чӣ дар дунё вучуде дорад, ар худ зарра аст,
Аз хилофи зидди худ ӯ низ бас осуда нест.
Гарчи хокаш дар паноҳи хештан гирад чу об,
З-оташ ар эмин бувад, аз бод ҳас осуда нест.
Андар ин давлат, ки халқе поймоли меҳнатанд,
Гар касе дорад ба неъмат дастрас, осуда нест.
Одамии талхайш аз золимони туршрӯӣ,
Ҳамчу шириний зи ибром¹ мағас осуда нест...

¹ Ибром – хирағӣ.

Аз барои он, ки мардум андар ӯ шар мекунанд,
Шаб зи бими рӯз чун дузд аз асас¹ осуда нест.
Мург, к-ӯро ҷой андар бог бошад чун дарахт,
Гар бигирию бидорӣ дар қафас, осуда нест.
Аз пайи таҳсили осоиш мабар бисёр ранҷ,
Ҳар кӣ ӯ дорад ба осоиш ҳавас, осуда нест.

САВОЛ ВА СУПОРНИШ

1. Мухтасаран дар бораи ҳасби ҳол ва мероси адабии Сайфи Фаргонӣ нақл кунед.
2. Қасидаро бурро ва ифоданок хонед. Мазмуни байтҳон алоҳидаро баён кунед.
3. Аз қасида дар бораи вазъияти замони шоир чиҳа фаҳмидед?

АЙ САБО, БО ДАМИ МАН КУН НАФАСЕ ҲАМРОҲӢ

Ай сабо, бо дами ман кун нафасе ҳамроҳӣ,
Ба сӯи шоҳ бар аз ман хабаре, гар хоҳӣ...
Гӯй дар ин Миср, ки Фиръавн дар ӯ сад беш аст,
Нон азиз аст, ки шуд Юсуфи гандум чоҳӣ.
Шер чун гурба дар ин мулк кунад муш шикор,
Баҳри нон гар накунад назди сагон рӯбоҳӣ.
Ами² аз ин хок чунон рафта, ки гар ёбад боз,
Хавфи он аст, ки аз об битарсад моҳӣ.
Фитна аз ҳар тарафе пеш ниҳад пой дароз,
Гар нагирад пас аз ин дасти ситам кӯтоҳӣ.
Туркмони ҳашарӣ ҳар нафас аз ҳар тарафе
Бар вилоят бизанад чун аҷали ногоҳӣ.
Хонаҳо лонаи рӯбоҳ шуд аз вайронӣ,
Шаҳрҳо хонаи шатранҷ шуд аз бешоҳӣ.
Ҳокимон ҳар дам аз ӯ кубҷуру³ тамго⁴ хоҳанд,
Анкабут ар биниҳад корғаҳи ҷӯлоҳӣ⁵

¹ Асас – шаҳнаи шаб, миршаб, касе, ки барои хифзи шаҳр шабона ме-
гардад

² Ами – амонӣ, осудагӣ, оромӣ.

³ Кубҷур – навъе аз андоз.

⁴ Тамго – навъе аз андоз, ки мугулҳо ҷорӣ карда буданд.

⁵ Ҷӯлоҳӣ – бофандагӣ.

Хирмани сӯхта шуд мулку бар эшон ба чаве
Аспи шатранч кучо гам хӯрад аз бекоҳӣ?!
Бими он аст, ки абдол¹ Хизирро гӯянд:
– Гар сӯи Рум равӣ, мурдани худ мехоҳӣ.
Мамлакат чумла пур аз мункару² маъруфе не,
Ки ба Хайр амр кунад ё бувад аз Шар ноҳӣ³.
Халқ бим аст, ки чун зарра пароканда шаванд,
Гар ба эшон нарасад сояи зилиллоҳӣ⁴.
Гар наёӣ, биравад ин рамаке низ, ки ҳаст,
Гар биёӣ, кунадат бахту зафар ҳамроҳӣ.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қасидаро шевою бурро хонед ва мазмуни байтҳои алоҳидан онро нақл кунед.
2. Вазъияти nobasomoni мулк бештар дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифода гардидааст?
3. Шоир дар кадом мисраъҳо ва байтҳо ифодаҳои истехзоомезро (тамасхурнамо) ба кор бурдааст, мисли «Аспи шатранч кучо гам хӯрад аз бекоҳӣ». Онҳоро ёфта шарҳ диҳед.

¹ Абдол – наздикони Худо, хосони Худо, ки шумораи онҳо 70 нафар будааст.

² Мункар – инкор, бад, зинт, кабах

³ Ноҳӣ – манъқунанда, боздоранда.

⁴ Зилиллоҳ – сояи Худо.

МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ

Шоир, нависанда ва адабиётшиноси тоҷик Нуриддин Муҳаммад ибни Тоҳир ибни Усмони Бухороӣ машҳур ба Муҳаммад Авфии Бухороӣ байни солҳои 1172-1176 дар Бухоро таваллуд шудааст.

Давраи бачагии Муҳаммад Авфӣ дар Бухоро гузашта, илмҳои замонаш – таърих, адабиёт, фикҳ, санъати ҳаттотӣ, фалсафа, риёзиёт ва амсоли инҳоро хуб аз худ намуда, дар андак муддат машҳур мегардад ва ба шаҳрҳои Самарқанд, Марв, Хоразм, Ҳирот, Нисо, Сиистон, Нишопур, Қазвин, Ғазнин сафар карда бо олимони, шоирони ва донишмандони ин шаҳрҳо ҳамсухбат шудааст. Дар охири соли 1221 баъди ба Мовароуннаҳр ҳучум кардани мугулҳо Муҳаммад Авфии Бухороӣ ба Ҳиндустон муҳоҷират карда аввалҳо дар вилояти Синд, сипас дар шаҳри Капбоят зиндагӣ карда аз соли 1228 сокини Деҳлӣ буд. Дар бораи зиндагии минбаъдааш маълумот нест. Муҳимтарин ва арзишмандтарин асарҳои Муҳаммад Авфӣ «Лубоб-ул-албоб» ва «Ҷомеъ-ул-хикоят» мебошанд. Бахусус «Ҷомеъ-ул-хикоят» аз 4 қисм (ҳар қисми он аз 25 боб) иборат буда, хикоятҳои хурд-хурди воқеаҳои таърихӣ ва адабиёро дар бар гирифта бо забони сода, оммафаҳм ва лутфи сухани хос бозгу шудаанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ҶОМЕЪ-УЛ-ҲИКОЪТ»

ҲИКОЯТ

Рӯзе подшоҳе бо шохзодае ба шикор рафт. Вақте ки ҳаво гарм шуд, подшоҳ ва шохзода чомаҳои худро дар пушти масҳарабози худ ниҳоданд. Подшоҳ табассум кард ва гуфт:

– Эй масҳарабоз, дар пушти ту як бори хар ҳаст?

Масҳарабоз гуфт:

– Не, бори ду хар.

ҲИКОЯТ

Шахсе назди табиб рафт ва гуфт:

– Шиками ман дард мекунад, даво кун.

Табиб пурсид:

– Имрӯз чӣ хӯрдаӣ?

Гуфт:

– Нони сӯхта.

Табиб давое дар чашми ӯ кардан хост. Он шахс гуфт:

– Эӣ табиб, дарди шикамамо ро бо чашм чӣ муносибат?

Ҳаким гуфт:

– Аввал туро давои чашм мебояд кард, зеро агар чашмат дуруст мебуд, нони сӯхта намехӯрди.

ҲИКОЯТ

Рӯзе дарвеше гунохе бузурге кард. Пеши ҳабашии кӯтвол¹ бурданд. Кӯтвол ҳукм кард, ки рӯи дарвеш сияҳ кунед ва дар тамоми шаҳр бигардонед. Дарвеш гуфт:

– Эӣ кӯтвол, нисфи рӯи ман сияҳ кун, вагарна ҳамаи мардумони шаҳр гумон мекунанд, ки ман ҳабашии кӯтвол ҳастам.

Кӯтвол аз ин сухан хандид ва гуноҳи дарवेशро бахшид.

ҲИКОЯТ

Шахсе бо бахиле дӯстӣ дошт. Рӯзе бахилро гуфт:

– Холо ба сафар меравам, ангуштарини худ ба ман деҳ, онро бо худ хоҳам дошт, ҳар гоҳ онро хоҳам дид, туро ёд хоҳам кард.

Ҷавоб дод, ки:

– Агар маро ёд доштаи мехоҳӣ, ҳар гоҳ ангушти худ холи бинӣ, маро ёд кун, ки ангуштарӣ аз фалон хоста будам, надод.

ҲИКОЯТ

Дар замони Баҳроми Гӯр ҳокиме буд, ки дар фазлу ҳикмат ҷона буд ва дар ҳунару доиш ангуштнамоӣ.

Чун борҳо аҳволи ӯ ба Баҳром бигуфтанд, Баҳром ӯро бихонд ва аз анвои улум имтиҳон кард. Ва чун дар ҳама ҷавоби савоб дод, Баҳром бо худ гуфт: «Вазорат ба вай тафвиз² кунам, аммо бош, то ӯро дар ҳиммату адаб биезможам».

¹ Кӯтвол – соҳиби калъа.

² Тафвиз – ба уҳда гузоштан.

Пас, ўро бо худ дар хон¹ нишонд ва ҳамкоса гардонид ва мурге бирён карда, дар пеши вай ниҳод.

Ҳаким мурғро пора кард ва ба шарахе² тамом бихӯрд ва дигарро ҳамчунон ба кор бурд.

Баҳром гуфт: «Ин мард Ҳиммат³ надорад, дар пеши ман мурғ чунин меҳӯрад, мол дар гайбати ман чӣ гуна хӯрад?!»

Пас, ўро ташриф⁴ дод ва боз гардонид ва бад-он тарки адаб ва дунҲимматӣ⁵ аз вазорат маҳрум монд.

ҲИКОЯТ

Аз Ҳолами Той саволи гарон⁶ карданд, ки аз худ каримтар⁷ дидаӣ?

Гуфт:

– Бале.

Гуфтанд:

– Кучо дидаӣ?

Гуфт:

– Дар бодия⁸ мерафтам, ногоҳ дар мавзее расидам, ду хона дидам кухна ва бузаке паси хайма баста. Чун бирасидам, зол⁹ пеши ман давид ва маро хидмат кард ва инони¹⁰ ман бигирифт, то фуру омадам. Чун замоне баромад, писари ӯ бирасид, ба башорате¹¹ ҳар чӣ тамомтар маро пурсид. Пас Зол ўро гуфт, ки: «Эй писар, масолеҳи¹² меҳмон қиём¹³ намоӣ ва он бузакро бисмил¹⁴ кун, то таоме бисозем».

¹ Хон – дастархон.

² Шарахе – харисӣ, тамаъ, рағбат.

³ Ҳиммат – продаи зӯр, касд, азм.

⁴ Ташриф додан – чома бахшидан, чома пӯшондан.

⁵ ДунҲимматӣ – пастҲимматӣ, хасис.

⁶ Гарон – вазнин.

⁷ Каримтар – босаховаттар, чавонмардтар.

⁸ Бодия – биёбон.

⁹ Зол – пир, мӯйсафед.

¹⁰ Инон – лачом, чилав.

¹¹ Башорат – мужда.

¹² Масолеҳ – чизҳои даркорӣ.

¹³ Қиём – машғул шудан, рост истодан. Ин ҷо ба маънои машғул шудан омадааст.

¹⁴ Бисмил кун – яъне бикуш.

Писар гуфт: «Нахуст биравам ва ҳезум биёварам».

Зол гуфт: «То ту сахро равӣ, ки ҳезум оӣ, дер шавад ва меҳмонро гурусна доштан аз мурувват¹ нест».

Пас ду найза дошт, ҳар ду бишикаст ва бузакро бидушт ва дарҳол таоме сохт ва пеши ман овард.

Чун тафаҳҳус² кардам, аз моли дунё ҷуз аз он (бузак) ҳеч дигар надошт ва онро дар роҳи меҳмон ниҳод.

Пас он золро гуфтам: «Маро мешиноӣ?»

Гуфт: «На».

Гуфтам: «Ман Ҳотами Той, бояд ки дар қабилаи ман оӣ, то дар ҳаққи шумо такаллуф³ кунам ва ҳаққи он бигузорам».

Зол гуфт: «Мо аз меҳмон музд наситонем». Ва аз ман ҳеч қабул накарданд.

Ман дониستم, ки эшон⁴ аз ман каримтаранд.

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷуман ҳол ва мероси адабии Мухаммад Авфии Бухорой нақл кунед.
2. «Ҷомеъ-ул-ҳикоят»-и Мухаммад Авфии Бухорой чӣ гуна асар аст?
3. Ҳикоятро бурро ва хоно қироат кунед.
4. Дар ҳикояти аввал дар ҷавоби масҳарабоз ифодаи «бори ду хар»-ро шарҳ диҳед.
5. Дар ҳикояти сеюм ба гуфтаҳои дарвеш диққат диҳед. Чӣ дарвешро аз ҷазо эмин дошт?
6. Дар ҳикояти дигар аз бахили сухан меравад. Барои чӣ бахил ба дӯсташ ангуштаринашро надод? Чӣ ӯро аз додан боз дошт? Дӯст пеш ё ангуштарин?
7. Ҳотами Той тимсоли саховатмандӣ ва ҷавонмардист. Оё аз ӯ сахитар одам ҳам будааст? Ҳикоятро хонда мазмунашро баён кунед.

¹ Мурувват – мардумӣ ва мардӣ.

² Тафаҳҳус – тафтиш кардан, пурсуков кардан.

³ Такаллуф – ҷизро аз худ намудан, сазӣ, кӯшиш, захира.

⁴ Эшон – онҳо.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки дар рӯзгори Нушервони Одил¹ ду мард биемаданд ва бар дари боргоҳи ӯ биистодаанд, яке бо овози баланд гуфт:

Бад мақуну бад маяндеш, то бадат н-ояд пеш.

Ва яке гуфт:

Некӣ неку нек андеш, то некӣ бинӣ беш.

Нушервон фармуд, то марди аввалро ҳазор динор оварданд ва бидоданд ва марди дувумро ду ҳазор динор доданд. Хавосу² надимони³ он ҳазрат суол карданд, ки ҳар ду калимаро як маънӣ бувад, сила⁴ ва инъом эшонро тавофут аз чӣ афтод?

Гуфт:

Ин ҳама зикри нек гуфт ва он дигар бадӣ гуфт. Ва ҳеч некӣ беҳтар аз дӯстии некон нест ва ҳеч бадӣ бадтар аз дӯстии бадон нест.

ҲИКОЯТ

Як киса⁵ динори шахсе дар хона гум шуд. Ӯ ба қозӣ хабар дод. Қозӣ ҳамаи мардумони хонаро талабид ва ба ҳар кас як чӯб дод, ки ҳамаи он дар дарозӣ баробар буд ва гуфт: «Ҳар кӣ дузд бошад, чӯби ӯ ба қадри як ангушт дароз хоҳад шуд».

Чун ҳамаро рухсат кард, шахсе, ки кисаро дузда буд, тарсид ва чӯби худро ба қадри як ангушт бурид.

Рӯзи дигар чун қозӣ ҳамаро талабид ва чӯбхоро дид, маълум шуд, ки дузд кист. Кисаи динор аз ӯ гирифт ва ба вай сиёсат⁶ кард.

¹ Нушервони Одил – писари Қубод, аз сулолаи Сосониён, ки солҳои 531–579 милодӣ ҳукмронӣ карда дар адлу адолат шухратманд будааст.

² Хавос – одамони соҳибмартаба.

³ Надимон – ҳамнишинон.

⁴ Сила – бахшиш, мукофот.

⁵ Киса – халтача.

⁶ Сиёсат кард – чазо дод.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки Бузургмеҳрро¹ савол карданд, ки мардумро чӣ беҳтар аст?

Гуфт: «Хиради модарзод».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Фарҳанги² омӯхтани, ки адаби вайро рост кунад».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Хостае³, ки ҳамаи айбҳоро пӯшад».

Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Ҳилм⁴ ва мадуро, ки ҳилм мардумро биорояд». Гуфтанд: «Агар набувад?»

Гуфт: «Марг беҳ аз зиндагонӣ, то роҳат ёбад аз худ ва халк аз вай...».

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки амир Наср Аҳмади Сомониро муаллиме буд, ки дар он вақт, ки хурд буд, вайро таълим кардӣ ва ҷуби бисёр задӣ. Ва амир гуфтӣ, ки ҳар гоҳ ба султонӣ расам, сазои⁵ вай бикунам.

Шабе тафаккури⁶ айёми гузашта мекард, муаллимашро ёд омад, ҳама шаб дар андешаи интиқоми ӯ буд.

Ходимро бифармуд, ки аз бӯстон даҳ ҷуби обӣ⁷ биёрад ва якеро гуфт:

Муаллимро ҳозир кун!

Ходим рафт, то муаллимро ҳозир гардонад.

Муаллим пурсид: – Султон чӣ мекард, ки маро ёд кард?

Гуфт: – Фуломеро фармуд, ки биравад аз бӯстон даҳ ҷуби обӣ биёварад ва маро гуфт, муаллимро ҳозир кун.

¹ Бузургмеҳр – вазирӣ Анӯшервон.

² Фарҳанг – илм.

³ Хоста – бойгарӣ, сарват.

⁴ Ҳилм – ҳалимӣ, нармадилӣ.

⁵ Сазо – адаб, сазои вай бикунам – адабашро бидихам.

⁶ Тафаккур – фикр.

⁷ Ҷуби обӣ – ҷуби биҳӣ, ки саҳт бошад.

Үро маълум шуд, ки дар банди интиқоми вай аст. Дар роҳ, ки меомад, ба дари дукони мевафуруше расид ва дурусте¹ бидод ва аз он оби хуб харид ва дар остин кард. Чун пеши Наср омад, амир чӯберо баргирифт ва гуфт:

Дар ин чӣ мегӯӣ?

Гуфт: – Саҳл² аст.

Даст дар остин кард ва он мева берун овард ва гуфт:

Зиндагии подшоҳ дароз бодо, калимае дорам,

Гуфт: – Бигӯӣ!

Гуфт: – Ин мевае бад-ин латифӣ зодаи он чӯб аст. Султон чун бишунид, бағоят писандид ва расми маоши вай то зинда буд, муайян гардонид. Баъд аз он зиндагонӣ ба фароғат гузаронид.

ҲИКОЯТ

Афлотунро³ гуфтанд:

Чӣ гӯӣ, ки ҳаргиз гамгин набошӣ?

Гуфт:

Дил дар чизе набандам, ки дасти ман биравад.

ҲИКОЯТ

Овардаанд, ки Шаҳиди шоир рӯзе нишаста буд ва китобе мехонд. Ҷоҳиле ба назди ӯ даромад ва салом карду гуфт:

Хоча, танҳо нишастай?

Гуфт:

Танҳо акнун гаштам, ки ту омадӣ, аз он ки ба сабаби ту аз мутолиаи китоб боз мондам.

Ва шоир чунин гуфтааст:

Сухбати аблаҳон чу деги тихист⁴,

Андарун холиву бурун сияҳист.

¹ Дуруст – сиккаи тилло.

² Саҳл – осон, раво.

³ Афлотун – донишманди юнонӣ, Платон.

⁴ Тихӣ – холи.

ХИКОЯТ

Овардаанд, ки саъвае бар лаби дарёе бар сари дарахте ошёне дошт ва пиле будӣ, ки ҳар рӯз биёмадӣ ва худро дар дарахт молидӣ ва бачагони ўро зерӣ пой андохтӣ. Саъва ба ҷон дармондӣ ва бо худ гуфтӣ, душмане азим аст ва ўро ҷуз ба хикмат ҳалок натавон кард. Пас ба наздики пашша рафт ва гуфт: «Агарчи пеш аз ин дар боби ту аз ҷониби ман қасд будааст, валекин омадаам, то имрӯз узр бихоҳам ва умеди он медораам, ки маро ҳоҷате наздики ту овардааст ва тамаъ дорам, ки маро ноумед боз нагардонӣ».

Гуфт: «Чист?»

Гуфт: «Ҳоҷати ман он аст, ки ин пил маро захира медиҳад ва бачагони маро таарруз мерасонад, аз ту мехоҳам, то ҷашми пил бо неши худ реш кунӣ, ки дили ман аз тундӣ ў реш шудааст».

Пашша қабул кард ва фавче¹ аз пашшагон биёмаданд ва ҷашми ў бо неши худ реш карданд.

Пас, саъва ба наздики мағас рафт ва гуфт: «Ҳоҷате бардоштаам ба пашша ва ў онро раво кардааст, валекин мақсуди ман ба саъйи² ту тамом хоҳад шуд, пашша бар ҷашми пил неши фуру бурдааст ва онро реш кардааст.

Мехоҳем, ки ту ҳадас³ бар он кунӣ, то ҷароҳати ўро кирм дарафтад ва ҷашми ў тамом нобино шавад».

Пас мағас меомад ва бар он ҷароҳати ў саргин⁴ меандохтӣ, то дар он кирм афтод ва ҷашми ў тамом нобино шуд ва аз фоидаи дидан маҳрум монд. Ва пил ҷун роҳ наметид, дар паси он дарахт бимонд ва ба ҷаро наметавонист рафт.

Саъва гуфт: «Агарчи ба ҳилат ўро кӯр кардам ва аз ў интиқоми худ кашадам, аммо бояд, ки акнуи ўро ҳалок кунам».

Пас, ба наздики гук рафт ва гуфт: «Ба инояти⁵ пашша ва мағас коре баромадааст ва ҳасме, ки маро буд, мақхур⁶ гашта-

¹ Фавч – даста, гуруҳ.

² Саъй – кӯшиш.

³ Ҳадас – ифлосӣ, начосат.

⁴ Саргин – ахлот.

⁵ Иноят – мадад, ёрӣ.

⁶ Мақхур – очиз, нотавон.

аст, валекин ба як мадади ту агарчи душмани қавӣ аст, ҳалок хоҳад шуд».

Гук гуфт: «Он кадом хидмат аст, ки бар дасти ман хоҳад омад, то дар итмоми он камари хидмат бандам?»

Саъва гуфт: «Мебояд, ки аз даре мавзее¹, ки амиқтар бошад, мақом созӣ ва бонг кунӣ, то овози ту ба самъи ӯ расад ва дар ақиби овози ту дар об ояд ва чандон, ки пой бар об ниҳад, гарқ шавад ва аз шарри² ӯ боз раҳам».

Пас, гук бирафт ва мавзее, ки қаъри он падид набуд, он ҷо мақом кард ва бонг мекард. То он гаҳ, ки пил ташна шуд ва ба гояти аташ³ расид, ба овози ӯ бирафт, чандон ки бар лаби об расид, қадам дар об ниҳод, ҳамон буд ва гарқ шуд ва саъва бадон хилати латиф аз шарри ӯ халос ёфт.

Ва ин ҳикоят намудорест мар арбоби⁴ хирадро, то хасмони⁵ заифро хор надоранд, ки шамшер агарчи сари шеронро рабояд, аз он чӣ сӯзан кунад, очиз ояд.

САВОЛ ВА СУПОРИНИ

1. Ҳикоятҳоро бурро ва равон ҳонед.
2. Бигӯед, ки чаро Анушервони Одил ба ду марди ба дарбораш омада баробар инъом надод? Фазилати некгӯиро дарк кардед?
3. Дар ҳикояти дигар козӣ чӣ тадбир кард, ки дузд ба осонӣ фош шуд?
4. Дар ҳикояти «Наср Аҳмади Сомонӣ ва муаллим» адиб аз муносибати муаллиму шогирд ҳарф мезанад. Бигӯед, ки ҳашми амирро боис чӣ буд?
5. Муаллим чӣ тадбир андешид, ки на тапҳо ҳашми амир фуру нишаст, балки ҳатто соҳиби инъом ҳам гардид?
6. Чаро фил бо чунин бузургҷуссагӣ аз дасти як парандаи хурдак ба ҳалокат расид?

¹ Мавзее – ҷой, мақом.

² Шарр – бадӣ, зинҳӣ.

³ Аташ – ташнагӣ.

⁴ Арбоб – оқилон, фозилон.

⁵ Хасмон – душманон.

ТЕСТҲО

1. Чаро Наср Аҳмади Сомонӣ мехост аз устодаш қасос гирад?
 - а) чунки устод ӯро хангоми таълим дар кӯдакиаш чӯб мезад,
 - б) чунки ӯ ба мансаби султонӣ расид,
 - в) чунки шӯҳӣ ва беадабӣ мекард.
2. Муколаман байни султон ва устод ба чӣ анҷом ёфт?
 - а) султон устодро ҷазо дод,
 - б) султон бар ивази мева аз устод интиқом нагирифт,
 - в) султон хатон худро фаҳмид, маоши устодро муайян наму-да, арзи сипосу миннатдорӣ изҳор намуд.
3. Барои чӣ Саъва аз пашша мадад хост?
 - а) барои он ки аз фил қасос бигирад,
 - б) барои он ки бачагони худро аз фил начот бидиҳад,
 - в) барои он ки ҷони худро халос намояд.
4. Чаро фил бо ҷунни бузургҷуссагӣ аз дастӣ як парандан хурда-как ҳалок гардид?
 - а) чунки фил Саъваро писанд накард ва ҳақир шуморид,
 - б) чунки фил лонаи Саъваро вайрон кард,
 - в) чунки бадӣ кард ва ҷазояшро дид.
5. Бо кӣ бо бояд неқӣ кард?
 - а) бо касоне, ки аз онҳо неқӣ дидаӣ,
 - б) бо бадон низ неқӣ бо бояд кард,
 - в) бо дӯстон мурувват бо душманон мадуро (Ҳофиз).

*Нахшабӣ, аз хунар машав гофил,
Хуш касе, к-ин нуқуди (нақд) ӯ бошад.
Ҳар кӣ ӯ ёфт аз хунар иззат,
Бар азизон ҳамуди (ҳамд) ӯ бошад.*

ЗИЁУДДИНИ НАХШАБӢ

Нависандаи маъруф ва шоири боистеъдоди тоҷик Зиёуддини Нахшабӣ, ки бо таҳаллуҷҳои Нахшабӣ ва Зиёи Нахшабӣ машҳур аст, тақрибан дар чоряки охири асри XIII дар Нахшаб (Насаф ё Қаршии имрӯза) ба дунё омадааст. Маълумоти ибтидоиро дар зодгоҳаш гирифта, баъди ба камол расидан ватани худро тарк мекунад ва ба пимчазираи Ҳиндустон меравад, ки он замон дар он ҷо Алоуддини Хилҷӣ салтанат меронд ва забони расмӣ давлатӣ забони тоҷикӣ буд. Ҳангоми дар Бадоун ном шаҳри Ҳиндустон зиндагӣ карданах забони хиндӣ ва адабиёту фалсафаи хиндро меомӯзад ва «Кукошостро» («Дастуруламали Куко») ном рисолаеро аз хиндӣ ба тоҷикӣ бармегардонад.

Зиёуддини Нахшабӣ дар соли 1350 милодӣ дар Бадоун аз олам гузаштааст.

Муаллифони бисёр маъхазҳо асарҳои «Тўтинома», «Гулрез», «Ҷузвӣёт ва куллиёт», «Силк-ус-сулук», «Шарҳи сураи «Забур», «Лаззат-ун-нисо», «Насоих ва мавоиз» ва «Ашираи мубашира»-ро ба қалами ӯ мансуб медонанд.

Номи аслии «Тўтинома», ки таълифаш дар соли 1329 милодӣ анҷом ёфтааст, «Ҳикоёт-уд-диёрот» мебошад. Аммо дар маъхазҳо, феҳристҳо ва тадқиқот ин китоб бо унвони «Тўтинома» зикр гардида, дар миёни мардум ҳам бо ҳамин ном шуҳрат ёфтааст. «Тўтинома» ҳанӯз дар замони зиндагии муаллиф хеле шуҳрат ёфта буд. Тахти таъсири ҳикоятҳои «Тўтинома» чандин ривоятҳои халқии афсонаҳои тўтӣ ба вучуд омадаанд.

ҲИКОЯТҲО АЗ «ТЎТИНОМА»
АМИР ВА МОРИ СИЁҲ

Рӯзе амире ба шикор рафт. Ногоҳ море тарсон пеши ӯ расид ва гуфт:

«Эй амир, маро чой бидех, ки пинҳон шавам».

Амир гуфт:

«Чаро тарсон ҳастӣ?»

Мор гуфт, ки душман барои куштани ман чӯбе гирифта, дунболи ман меояд.

Амир бар мор раҳм намуд ва дар остини худ ӯро чой дод. Мор дар остини амир пинҳон шуд. Баъди як лаҳза марде бо чӯб ба он ҷо расид, гуфт, ки мори сиёҳ аз пеши ман гурехта омадааст, ин ҷо касе ӯро дидааст?

Амир гуфт:

«Не».

Он мард бар чап ва рост назар кард, морро надид, роҳи худ пеш гирифт.

Амир гуфт:

«Эй мор, душмани ту рафт, акнун ту низ роҳи худ пеш гир».

Мор гуфт, ки туро хоҳам газид ва хоҳам кушт, баъд аз он хоҳам рафт. Намедонӣ, ки ман душмани туам. Ту саҳт аҳмақ ҳастӣ, ки бар ман эътимод кардӣ ва раҳм намудӣ, маро ба остини худ чой додӣ.

Амир гуфт:

«Эй мор, ба ту некӣ кардаам, чаро бо ман бадӣ кардан мехоҳӣ?»

Мор гуфт:

«Хирадмандон гуфтаанд, ки бо ҳар кас некӣ кардан хуб нест».

Амир дар дили худ тарсид ва пушаймон гардид ва дар дили худ андешид, ки алҳол чӣ гуна аз дасти ӯ ҷон бадар барам ва инро аз остин берун кунам? Чустӣ ба кор бурд ва морро гуфт:

«Эй мор, море дигар меояд. Ману ту ин сухан пеши ин мор изҳор кунем. Агар ин сухани ту писанд кунад, пас ҳар чӣ хоҳӣ, бо ман бикун».

Мор чун рӯи худ гардонид ва ба тарафи мори дигар дид, филҳол амир фурсат ёфта, санге ба сараш зад ва онро кушт.

1. Дар бораи шарҳи холи Зиёуддини Нахшабӣ маълумот диҳед.
2. Муколамаи амир бо мори сиёҳ дар чӣ хусус буд?
3. Чаро амир морро дар остини худ ҷой дод?
4. Мори аз душман халосшуда ба амир чӣ гуна «миннатдорӣ» баён кард?
5. Амир барои халосӣ чӣ тадбир андешид?
6. Подоши некӣ чист? Ҳикоятро ба нақшо қисмат кунед.
7. Байти зеринро маънидод кунед:

Бо бадон бад бошу бо некон наку,
Ҷойи гул гул бошу ҷойи хор хор.

Рубоии зерини устод Рӯдакиро низ аз ёд кунед ва бо ҳикоят муқоиса намоед.

Морро харчанд беҳтар парварӣ,
Чун яке хашм оварад, кайфар барӣ.
Сифла табъи мор дорад беҳилоф,
Ҷаҳд кун, то рӯи сифла нангарӣ.

ЗАН ВА ШЕР

Дар шаҳре марде буд. Зане дошт ниҳоят бадхислату забондароз.

Рӯзе мард барои таксире¹ ўро тозиёна зад. Зан бо ду тифли худ роҳи биёбон гирифт. Иттифокан шереро дид. Зан гарсид ва бо худ гуфт, бисёр бад кардам, ки бе ҳукми шӯй берун омадам. Агар аз ин шер ҳеҷ офат ба ман нарасад, боз ба хона рафта, фармонбардории ӯ бикунам.

Алқисса, зан хила оғоз карда, бо шер гуфт, ки: «Эй шер, назди ман ой ва сухани маро бишунав».

Шер мутааҷҷиб² шуд ва пурсид, ки: «Қадам сухан аст? Бигӯ».

Зан гуфт, ки дар ин биёбон шерест бузург, ҳамаи мардумон ва чорпоён аз вай метарсанд. Подшоҳ ҳар рӯз се-чаҳор мардумро барои хӯроки ӯ мефиристад. Имрӯз навбати ман ва ин

¹ Таксир – кӯтоҳӣ кардан дар коре, гуноҳе.

² Мутааҷҷиб шуд – дар тааҷҷуб шуд, хайрон шуд.

ду тифл аст. Агар меҳохӣ, аз ман тифлақонро бигиру бихӯр ва аз ин дашт бигурез. Ман низ мучарраду танҳо шавам ва бигурезам.

Шер гуфт:

«Хуб, чун ту ҳамаи аҳволи худ ба ман гуфтӣ, маро маслиҳат нест, ки туро бихӯрам ё тифлони туро. Зеро ки маро ҷои гурехтан нест».

Алқисса, шер тарафи дигар рафт ва зан роҳи шаҳри худ пеш гирифт ва боқии умр дар фармонбардории шавҳари худ сипарӣ сохт.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро бурро ва ифоданок хонед.
2. Мазмуни ҳикоятро бо суҳанҳоятон нақл кунед.
3. Мақсади нависанда аз нақли ин ҳикоят чист?
4. Ҳикоятҳоро, ки дар он ҳайвонот мисли инсон суҳбат меку-
нанд ҷӣ меноманд?
5. Чаро ҳикоятҳои тамсилӣ дар замони пешин бисёр вомехӯранд?
6. Бо мадади омӯзгор ба ин савол ҷавоб омода кунед.

ТЕСТ

1. «Тўтинома» асари кадом адиб аст?
 - а) Низомӣ,
 - б) Фарруҳӣ,
 - в) Нахшабӣ.

ИБНИ ЯМИНИ ФАРИОМАДИ

Амир Фахруддин Махмуд ибни Яминуддин маъруф ва му-
тахаллис ба Ибни Ямин соли 1286 дар деҳаи Фарюмади вило-
яти Хуросон аз оилаи шоир Амир Яминуддин, ки вази фаи
муствафӣ¹ вазири Хуросонро ба уҳда дошт, ба дунё омадааст.
Ибни Ямин дар зодгоҳаш таҳсили илм карда аз хурдсолӣ бо
ташвиқи падар ба шеърғӯӣ пардохтааст:

Падар, ки раҳмати ҳақ бар равони покаш бод,

Зи ман дарег намедошт панди пирона.

Пас аз вафот кардани падараш (1322) Ибни Ямин маҷбур
мешавад барои эҳтиёҷоти моддӣ ба хизмати Хоча Алоуддин
дарояд. Соли 1337 зодгоҳашро тарк карда ба шаҳри Гургон
рафта дар дарбори ҳокими он ҷо – Тағой Темурхон кор меку-
над. Соли 1341 ба зодгоҳаш баргашта дар муборизаҳои Сар-
бадорон ба муқобили мугулон иштирок мекунад. Дар яке аз
ҷангҳо асир меафтад ва ўро ба Ҳирот бурда кор мефармо-
янд. Баъди халосӣ аз асорат ба зодгоҳаш баргашта, охириҳои
умрашро дар ғўшанишинӣ мегузаронад.

Ибни Ямин соли 1368 дар зодгоҳаш вафот кардааст. Ме-
роси адабии Ибни Ямин аз рӯи девонҳо ва куллиёташ, ки то
замони мо расидаанд, 13000 байтро ташкил дода, аз китба,
қасида, газал, рубоӣ, тарҷеъбанд ва маснавӣ иборат мебошад.

Мазмуну мундариҷаи ашъорашро таъқиқи нобаробариҳои
ичтимоӣ, ҷавру ситами золимон, тарғиби гоҷҳои инсондӯстӣ,
хайру саховат ва ташвиқи илму маърифат ташкил медиҳанд.
Меъёри ҳақиқии бузургии инсонро шоир чунин ифода мекунад:

БУЗУРГӢ ДАР ЧИСТ?

Набувад меҳтарӣ² ба рӯзу ба шаб

Бодаи хушгӯвор нӯшидан,

Ё таоми лазизро хӯрдан,

Ё либос латиф³ нӯшидан.

¹ Муствафӣ – сармуҳосиб, сардафтардор.

² Меҳтарӣ – бузургӣ.

³ Латиф – покиза.

Ё бад-он кас, ки зердаст бувад
Ҳар замон бесабаб хурӯшидан.
Ман бигӯям, ки мехгарӣ чӣ бувад,
Гар бихоҳӣ зи ман ниношидан¹?
Ҳамагонро зи гам раҳонидан,
Дар раоёти халқ² кӯшидан!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи ҳоли Ибни Ямиро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонда мазмунашро ҳикоя кунед.
3. Қитъаро аз ёд кунед.

ДҶҶСТЕ БА ДАСТ ОР

Ду дӯст бо ҳам агар якдиланд дар ҳама ҳол,
Ҳазор таънаи душман ба ними чав нахаранд.
В-ар иттифоқ намоянду азми ҷазм кунанд,
Сазад, ки пардаи афлокиён зи ҳам бидаранд.
Мисоли ин бинамоям туро зи муҳраи нард,
Ягон-ягон ба сӯи хона роҳ менабаранд.
Вале ду муҳра чу ҳампушти якдигар гарданд,
Дигар тапончаи душман ба ҳеч рӯ нах (в) аранд.
Бикӯш, Ибни Ямин, дӯсте ба даст овар,
Ки душманон сӯи як тан ба сад кажӣ нигаранд.

ПАНДНОМА

(порча аз манзума)

Нахуст, он ки то рӯзу шабро мадор
Бувад аз ҳаводис³, шигифтӣ мадор.
Дигар он, ки зинда мадон хешро,
Чу мархам наёбӣ дили хешро.
Дигар он, ки ҳақ гӯӣ бо ҳар касе,
В-агарчи ба талхӣ гирояд⁴ басы.

¹ Ниношидан – шунидан.

² Раоёти халқ – дар ингоҳ доштани халқ.

³ Ҳаводис – ҳодисаҳо.

⁴ Гирояд – қабул кунад.

Дигар он, ки риндони кехтарнавоз¹,
 Беҳ аз порсоёни² бо кибру ноз,
 Дигар он, ки гар кехтаре меҳ³ шавад,
 Зи ҳамтои худ⁴ дар хунар беҳ шавад.
 Дигар он, ки мағруртар⁵ он кас аст,
 Ки дод аз пайи нася нақде зи даст.
 Дигар он, ки гар мард доно бувад.
 Ба майдони дониш тавоно бувад.
 Дигар гар нахоҳӣ ту, эй номҷӯй,
 Ки бад гӯядат кас, бади кас мағӯй.
 Дигар он, ки саргашта монӣ ҳаме,
 Ки нокардаро карда донӣ ҳаме.
 Дигар он, ки чун пардаи кас дарӣ,
 Кунад бо ту гетӣ⁶ ҳамон доварӣ.
 Дигар он, ки бе бим⁷ бошад касе,
 Ки озори мардум начӯяд басе.
 Дигар он, ки кадри бузургон бидон,
 Сухан пеши эшон ба андоза рон...
 Кунун эй хирадманди бисёрхуш,
 Суханҳои хикмат расидат ба гуш.
 Гарат ҳаст шоистаю дилпазир,
 Аз ин дoston як ба як ёд гир.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърӣ «Дӯсте ба даст ор»-ро ифоданок хонед.
2. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.
3. Қувваи дӯстӣ дар ҷист? Бо ҷумлаи худатон нақл кунед.
4. Поряи манзумаро бурро хонед ва ҳар байтро маънидод кунед.

¹ Кехтар – кӯчак, хурд, бечора, риндони кехтарнавоз – озодандешони бечоранавоз.

² Порсоён – диндорон, порсоёни бо кибру ноз – диндорони боғуруру нозпарвар.

³ Меҳ – бузург.

⁴ Ҳамтои худ – монанди худ.

⁵ Мағрур – худписанд.

⁶ Гетӣ – дунё.

⁷ Бим – тарс.

*Баъд аз вафот турбати мо дар замин маҷӯй
Дар синаҳои мардуми ориф мазори мо.*

(Ҳофиз)

ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ

Агар Абулқосим Фирдавсӣ бо шоҳасари безаволи худ «Шоҳнома» умри ҷовидона ёфта бошад, Ҳофиз Шерозиро ғазалҳои дилошӯб, ҷаззоб ва шӯрангезаш шуҳраи офоқ гардониданд.

Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ соли 1321 дар шаҳри Шероз таваллуд ёфта, дар ҳамин ҷо соҳиби илму дониш гаштааст.

Ба қавли худаш Ҳоҷа Ҳофиз чил сол ба таҳсили илм машғул шудааст. Таҳсили дурудароз шояд аз он сабаб бошад, ки падараш хангоми тифл будани ӯ аз олам гузаштааст ва ӯ имконият пайдо накард, ки таҳсилро мунтазам давом диҳад.

Номи Ҳофиз ҳамчун эҷодгари ғазалҳои дилошӯб ханӯз дар замони зиндагии шоир машҳур гардида буд. Ғазалҳои Ҳофиз ба зудӣ вирди забони мардум мегаштанд ва дар базму шабнишиниҳо сароида мешуданд.

Зи шеъри Ҳофиз Шероз мехонанду мерақсанд,
Сиеҳҷашмони кашмирию туркони самарқандӣ.

Ё ин ки:

Шаккаршикаи шаванд ҳама тӯтиёни Ҳинд,
3-ин қанди порсӣ, ки ба Бангола меравад.

ё

Ғазал гуфтию дур суфтӣ, биёву хуш бихон Ҳофиз,
Ки бар назми ту афсонад фалак иқди Сурайёро.

Ҳофиз ба ҳеҷ ҷой сафар накард. То охири умр дар Шероз монд ва соли 1389 дар Шероз ҷашм аз олам пӯшидааст.

Мавзӯҳои ашъори Ҳофизи Шерозӣ гуногунанд: тараннуми ишқу мухаббат, дӯстиву рафоқат, ростқавлию покнатӣ, маънараҳои табиати дилангез, ганимат донишҷӯи умр ва амсоли инҳо.

КИШТИНИШАСТАГОНЕМ

Дил меравад зи дастам, соҳибдилон Худоро,
Дардо, ки рози пинҳон хоҳад шуд ошкоро,
Киштинишастагонем, эй боди шӯрта¹, бархез.
Бошад, ки боз бинем, дидори ошноро.
Даҳрӯза меҳри гардун² афсона асту афсун³,
Некӣ ба ҷои ёрон фурсат шумор, ёро...
Эй соҳиби каромат, шукронаи саломат,
Рӯзе тафаккуде⁴ кун дарвешӣ бенаворо.
Осоиши ду гетӣ тафсири⁵ ин ду ҳарф аст:
Бо дӯстгон мурувват, ба душманон мадоро.
Ҳангоми тангдастӣ дар айш кӯшу мастӣ,
К-ин кимиёи ҳастӣ Қоруи⁶ кунад гадоро...
Хубони порсигӯ баҳшаидағони умранд,
Соқӣ, бидеҳ башорат риндони порсоро.
Ҳофиз ба худ напӯшид ин хирқан⁷ майолод,
Эй шайхӣ покдоман, маъзур дор моро.

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Тарҷуман ҳоли Ҳофизи Шерозиро накл кунед.
2. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шарҳи калимаҳои номафҳумро аз зерлугат пайдо кунед.
4. Барои чӣ шоир ба боди шӯрта муроҷиат мекунад?
5. Мисли ифодаҳои «хирқан майолод» ва «шайхӣ покдоман» чӣ маъна дорад? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
6. Ғазалро аз ёд кунед.

¹ Боди шӯрта – боди мурод, боди мувофиқ.

² Гардун – фалак.

³ Афсун – чашмбандӣ, фиреб.

⁴ Тафаккуд – меҳрубонӣ, пазирой, навозиш қардан.

⁵ Тафсир – маъинидод, шарҳ.

⁶ Қорун – шахси афсонавӣ, ки ҳеле давлатманд будааст.

⁷ Хирқа – норҷан матоъ, матои дарида, пора-пора шуда.

ПАЙГОМИ ДҶУСТ

Мархабо, эй пайки¹ муштоқон, бидех пайгоми дӯст,
То кунад чон аз сари рағбат фидои номи дӯст.
Волаву шайдост доим ҳамчу булбул дар қафас,
Тутии табъам зи ишқи шаккару бодоми дӯст.
Зулфи ӯ дом асту холаш донаи он дому ман
Бар умеди донae афтодаам дар доми дӯст!
Сар зи мастӣ барнагирад то ба субҳи рӯзи ҳашр²,
Ҳар кӣ чун ман дар азал як чуръа хӯрд аз чоми дӯст.
Бас нагӯям шаммае аз шарҳи шавки худ аз он-к
Дарди сар бошад намудан беш аз ин иброми³ дӯст.
Гар диҳад дастам, кашам дар дида ҳамчун тутӣ,
Хоки роҳе, к-он мушарраф гардад аз икдоми дӯст.
Майли ман сӯи висолу қасди ӯ сӯи фирок,
Тарки номи худ гирифтам, то барояд коми дӯст.
Ҳофиз, андар дарди ӯ месӯзу бедармон бисоз,
З-он, ки дармоне надорад дарди беороми дӯст.

САВОЛ ВА СУЊОРИШ

1. Ҳазал дар кадом мавзӯ навистишудааст?
2. Шоир дӯстро чӣ гуна тасвир намудааст?
3. Дар баёни сифату хилқати дӯст кадом калима ва ифодаҳо истифода шудаанд?
4. Шеърро ифоданок хонед ва чор байти аввалро аз ёд кунед.

ЗИ ДАСТИ КҶУТАҲИ ХУД ЗЕРИ БОРАМ

Зи дасти кӯтаҳи худ зери борам,
Ки аз болобаладон⁴ шармсорам.
Магар занҷири мӯе гирадам даст,
В-агарна сар ба шайдой⁵ барорам.
Зи чашми ман билурс авзон гардун,
Ки шаб то рӯз ахтар⁶ мешуморам

¹ Пайк – қосид, мухбир, хабар, паём.

² Ҳашр – қиёмат.

³ Ибром – исрор, истодагарӣ.

⁴ Болобаладон – дилбарон.

⁵ Шайдой – ошуфтагӣ, девонагӣ.

⁶ Ахтар – ситора.

Ман аз бозуи худ дорам бaсе шукр,
Ки зӯри мардумозорӣ надорам.
Агар гуфтам дуои майфурушон,
Чӣ бошад, ҳаққи неъмат мегузорам.
Ту аз хокам нахоҳӣ баргирифтаи,
Ба ҷои ашк агар гавҳар биборам.
Саре дорам чу Ҳофиз маст, лекин
Ба лутфи он сари умедворам.

САВОЛ ВА СУПОРИНИ

1. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
2. Дасткӯтаҳӣ чӣ маънӣ дорад?
3. Шоир аз чӣ ва аз кӣ шукру сипосгузори мекунад? Чаро?
4. Ғазалро хонда байт ба байт маънидод кунед.
5. Ғазалро аз ёд кунед.

ДОНИ, КИ ЧИСТ ДАВЛАТ?

Донӣ, ки чист давлат? – Дидори ёр дидан,
Дар кӯи ӯ гадоӣ бар хусравӣ расидан.
Аз ҷон тамаъ буридан осон бувад, валекин
Аз дӯстони ҷонӣ мушкил тавон буридан.
Хоҳам шудан ба бӯстон чун гунча бо дили танг,
В-он ҷо ба некномӣ пирохане даридан.
Ғаҳ чун насим бо гул рози пухуфта¹ гуфтаи,
Ғаҳ сирри ишқбозӣ аз булбулон шунидан...
Фурсат шумор суҳбат, к-аз ин дуруҳа манзил,
Чун бигзарем, дигар натвон ба ҳам расидан.
Гӯйи бирафт Ҳофиз аз ёди шоҳ Яҳё,
Ё раб, ба ёдаш овар, дарвеш парваридан²!

САВОЛ ВА СУПОРИНИ

1. Ғазалро ифоданок хонед.
2. Ба фикри шоир давлат чист?
3. Шоир дар боран дӯстони ҷонӣ чӣ андеша дорад?
4. Ғазалро аз ёд кунед.

¹ Пухуфта – пинҳон, пӯшида.

² Дарвеш парваридан – ба бечорагон мададгор будан.

ҒАМ МАХӢР

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӢр,
Кулбаи эҳзон¹ шавад рӯзе гулистон, ғам махӢр!
Эй дили ғамдида, ҳолат бех шавад, дил бад мақун
В-ин сари шӯрида боз ояд ба сомон², ғам махӢр!
Гар баҳори умр бошад, боз бар тарфи чаман
Чатри гул дар сар кашӣ, эй мурғи хушхон, ғам махӢр!
Даври гардун гар ду рӯзе бар муроди мо нарафт,
Доиман яқсон намонад ҳоли даврон, ғам махӢр!
Ҳон, машав навмед, чун вокиф най аз сирри ғайб³,
Бошад андар парда бозихои пинҳон, ғам махӢр!
Гарчи манзил бас хатарнок асту мақсад бас баид⁴,
Ҳеч роҳе нест, к-онро нест поён, ғам махӢр!
Ҳофизо, дар кунчи факру хилвати шабҳои тор,
То бувад вирдат дуову дарси Қуръон, ғам махӢр!

САВОЛ ВА СУПОРИНИ

1. Ғазалро ифоданок ҳонед.
2. Шои касро ба чӣ умедвор мекунад? Сари ҳар байт мулоҳиза кунед. Аз чӣ набояд ғам хӯрд?
3. Андешаи «рӯҳафтада нашудан»-ро вобаста ба абёти ҷудогонан ғазал шарҳ диҳед.
4. Ғазалро аз ёд кунед.

ХУШ НАБОШАД

Гул бе руҳи ёр хуш набошад,
Бе бода баҳор хуш набошад.
Тарфи⁵ чаману тавофи⁶ бӯстон
Бе лолазор хуш набошад.
Рақсидани сарву ҳолати гул
Бе савти ҳазор хуш набошад...

¹ Эҳзон – ҳузи, ғам, андух.

² Сомон – тартиб, саранҷомӣ.

³ Сирри ғайб – ҳар чизи нопаёдо ва пинҳон, сирри илоҳӣ.

⁴ Баид – дур, нопадид.

⁵ Тарф – гӯшаю кано.

⁶ Тавоф – гардидан гирди чизе.

Ҳар нақш, ки дасти ақл бандад,
Чуз нақши нигор¹ хуш набошад.
Ҷон нақди муҳаққир² аст, Ҳофиз,
Аз баҳри нисор хуш набошад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалро бурро қироат кунед.
2. Шеърро аз ёд кунед.

ЁД БОД

Рӯзи васли дӯстдорон ёд бод,
Ёд бод он рӯзгорон, ёд бод!
Ин замон бар кас вафодорӣ намонд,
Он вафодорону ёрон ёд бод!
Комам аз талхии гам чун заҳр гашт,
Бонги нуши бодахорон ёд бод!
Гарчи ёрон фориғанд аз ёди ман,
Аз ман эшонро ҳазорон ёд бод!
Мубтало гаштам дар ин банду бало,
Кӯшиши он ҳақгузорон ёд бод!
Гарчи сад рӯд аст дар чашмам мудом,
Зиндарӯди боғкорон ёд бод!
Рози Ҳофиз баъд аз ин ноғуфта монд,
Эй дарего, роздорон ёд бод!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Аз ғазал калимаҳои «дӯстдорон», «вафодорон», «ҳақгузорон», «боғкорон» ва «роздорон»-ро бо ёрии муаллим шарҳ дода, ба маънии байтҳо чӣ тобише додаанд, фаҳмонед.
3. Шоир аз чӣ афсӯс меҳӯрад ва кихоро ёдовар мешавад?
4. Ғазалро аз ёд кунед.

¹ Нақши нигор – тасвири маҳбуба, сурати дилбар.

² Нақди муҳаққир – ҳақир, камарзиш, ночиз, хурд.

*Носир, Хуросонро дигар бо Миср набвад ҳоҷате,
К-аз хомаи чун найшакар шаккар фаровон кардаӣ.*

НОСИРИ БУХОРОӢ

Шоири машхури хушсаликаи тоҷик Носири Бухороӣ, ки бо таҳаллуси Шохдарвеш ё Дарвеш Носир ҳам маъруф аст, дар Бухоро таваллуд шудааст, вале соли мавлудаш дақиқан маълум нест. Айёми ҷавонӣ ва таҳсилоташ дар Бухоро гузашта ба сабаби фақирноӣ подорӣ ба Хуросон, Озарбойҷон ва Ироқ сафар кардааст. Таърихи вафоти шоир низ маълум нест, вале таҳқиқгарон соли реҳлати шоирро байни солҳои 1379–1388 тахмин кардаанд.

Аз шоир то замони мо куллиёти мукаммали ӯ ба мерос мондааст, ки 7000 байт дорад ва дар он гайр аз қасидаю газалиёт як маснавии орифонаи «Ҳидоятнома» низ ҷой дода шудааст.

Дар газалиёташ мавзӯҳои иҷтимоӣ, танқиди ҳукмронони золим ва рӯҳониёну шайхони мардумфиреб дида мешавад.

РАФТЕМ АЗ ДИЁРИ ТУ БО ДИДАИ ПУРОБ

Рафтем аз диёри ту бо дидаи пуроб,
Чун зулфи ту мушаввашу¹ чун ҷисми ту хароб.
Маҳмил² мабанд бар шутур, эй сорбон, ки мо
Маҳмил бар оби дида бибастем чун хубоб.
Ашқам дар остии шуду мегирадам инои³,
Корам ба ӯ фитоду гарон мекунад рикоб.
Эй дида, дарди сар мадеҳу оби мо марез,
Ҳичрон на оташест, ки сокии шавад ба об.
Эмин паям зи фитнаи ҷашмат, ки мекунад,
Як инқилоби ҷашми ту садгуна инқилоб,
То захри фурқати ту ҷашидам ба ҷойи май,
Сӯзест дар дилам, ки ҷиғар мешавад кабоб.

¹ Мушавваш – парешон.

² Маҳмил – қачова, ки бар шутур банданд.

³ Инои – ихтиёр.

Чун рӯзи ҳаҷр¹ ёди фироқи ту мекунам,
Гӯё, ки дидаем магар давлате ба хоб.
Носир, дуои хаста магар дар ту кора кард,
Ҳаргиз мабод даъвати бадхоҳ мустачоб².

САВОЛ ВА СУПОРИҶ

1. Мухтасаран оид ба шарҳи ҳоли шоири тоҷик Носири Бухорой нақл кунед.
2. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед.
3. Шеър дар кадом мавзӯё эҷод шудааст?
4. Байтҳои алоҳидаро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.

БИГЗАР ЭЙ ОҚИЛУ БИГЗОР МАРО ЛОЯЪКИЛ

Бигзар эй оқилу бигзор маро лояъкил³,
Ба сари кӯйи бутон пой ба гил, даст ба дил.
Дидаро давлати дидор бувад, гар набувад
Пардаи дида миёни дилу дилбар ҳойил⁴.
Ашк борон шуду то чашм задам соил⁵ буд,
Натавон баст дари хона ба рӯйи соил⁶.
Бигзар, эй маҳ, ба саодат ба сарам ҳар моҳе,
Ки дар офоқ набошад бех аз ин сарманзил.
Ҳиндуи холи муборак ба гулистони рухат,
Ғашт макбул, ки ӯ ҳаст сиёҳи мукбил⁷.
Маҳ агар рӯй бипӯшад зи ту медорам шарм,
Гул агар сурх барояд, зи руҳи туст хиҷил.
Соқие, ҳосили умрам майи ноб аст, биёр,
Зи дили пок бишӯям хаваси бехосил.
Окилонро чу барад гули⁸ гами даҳр зи роҳ,
Ғайри девона дар ин давр надидем оқил.

¹ Ҳаҷр – чудой қардан.

² Мустачоб – қабулқардашуда, ин ҷо қабул нашавад, қабул мабод.

³ Лояъкил – беақл.

⁴ Ҳойил – монешаванда миёни ду ҷиз, боздоранда.

⁵ Соил – равон, қорӣ.

⁶ Соил – гадо.

⁷ Мукбил – қабулқунанда.

⁸ Гул – дев.

Носир, аз ваъдаи ӯ бӯйи вафое маталаб,
Сарви озода ба ҳар бод нагардад моил.

ОМАД БАҲОРУ МАВСИМИ ГУЛҲО РАСИДААСТ

Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст,
Лола алам¹ ба кӯху ба саҳро кашидааст.
Булбул суруд гуфта, сарандоз гашта сарв,
Гунча зи шавк чуббаи хазро² даридааст.
Дар чашми шӯхи наргиси ту ҳеч шарм нест,
Кӯр аст он ду наргиси раъно надидааст.
Сабза синон³ кашида ҳамегӯяд обро,
Нодида мағзаред, ки гулҳо дамидааст.
Доге, ки ҳаҷр кард маро душ бар чигар,
Ҳар наърае задам, ки сурайё⁴ шунидааст.
Бар боми чарх рафт дилу зери бори ӯ,
Пушти дутой гунбади мино⁵ хамидааст.
Дил гуфт тарки Носиру омехт бо гамаш,
Ӯ қатра буду чониби дарё давидааст.

ГУЛ АСТ ОН, КИ ЗИ ҲУСНАШ ҶАҲОН ГУЛИСТОН АСТ

Гул аст он, ки зи хуснаш ҷаҳон гулистон аст,
Аз ӯ ба ҳар чамане сад ҳазор дастон аст.
Чу гунча гар даҳани ӯ ба ханда пайдо шуд,
Ханӯз зери лабаш хандаҳои пипҳон аст.
Дили санавбари бегунчаро сабо бирабуд,
Ки сарв ба сари гул ҳамчу беда ларзон аст.
Бирез хуни суроҳӣ⁶, ки хунбаҳо⁷, соқӣ
Ҳазор қони гиромӣ⁸ диҳему арзон аст.

¹ Алам – байрак.

² Хазро – сабза ва гиёҳи сабз.

³ Синон – найза.

⁴ Сурайё – ситоран Парвин.

⁵ Мино – фалак, гунбади мино – гунбади фалак.

⁶ Хуни суроҳӣ – кноя аз май.

⁷ Хунбаҳо – баҳо, хун.

⁸ Қони гиромӣ – қони азиз.

Маро ту умрӣ, агар аҳд бишкани, чӣ аҷаб,
Ки аҳди умр ба мо саҳт сустпаймон аст.
Дуост рӯйи туро сурае, ки бар варақ аст,
Шифост шаҳди туро ояте, ки дармон аст.
Чу боди субҳ дам¹ аз зулфи ӯ мазан, Носир,
Дар ин ҳадис², ки печидаву парешон аст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ғазалҳоро ифоданок ва бурро хонед.
2. Ғазали «Омад баҳору мавсими гулҳо расидааст»-ро байт ба байт шарҳ диҳед. Чор байти аввали ғазалро аз ёд кунед.
3. Лугатҳоро ҳифз кунед.

¹ Дам – сухан

² Ҳадис – сухан, хабар

ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ

Шоир, нависанда, котиб ва таърихнигори тоҷик Зайниддин Маҳмуд ибни Абдучалил соли 1485 дар Ҳирот таваллуд ёфта, байни солҳои 1551-1556 дар Тошканд вафот кардааст. Восифӣ қобилияти хуб ва зеҳни тез дошта, илмҳои замонашро дар хурдсолӣ аз худ кардааст.

Дар синни 12-13-солагиаш шеър навишта, муаммо мекушодааст. Ӯ дар ёддоштҳои худ фазилатҳои ҷузъии хешро аз забони Амир Муҳаммад ном ҳамзамони худ ба тарзи зерин нақл мекунад (мазмунан):

«... Амир Муҳаммад гуфт: Восифӣ дар чанд қор яғонаи замон ва бемонанд аст: яқум, ӯ қувваи сарпанҷае дорад, ки дар Хурӯсои ҳеҷ забардасте бар вай зафар наёфта ва панҷаи ӯро натофта; дувум, қувваи рафтор ва равандагии¹ ӯ ба дараҷаест, ки аз Машҳад то Ҳирот, ки 65 фарсанг буда, роҳест дар камоли саҳтӣ ва дуруштӣ, дар ду рӯз (пиёда) тай кардааст; савум, шиновар (оббозе) аст, ки як бор дар Боги Зогон (Боги Зогони Ҳирот) Фаридун Ҳусайнмирзо фармуд то ду дастӣ ӯро ба ду пояш баста (кулӯла кард) дар ҳавз андохтанд. Ӯ дар ин ҳол аз вақти намози пешин то намози аср дар он ҳавз оббозӣ кард; чорум, ӯ ҳофизи хушовозу хушхон аст, ки ҳеҷ ҳофиз баробари ӯ ҳонда наметавонад; панҷум, ӯ дар ваъз (нотикӣ) шогирди Мавлоно Ҳусайн Воиз аст. Мавлоно мазкур дар ҳаққи ӯ гуфтаанд, ки «миёни ману ӯ ҳамин қадар фарқ ҳаст, ки ман хушовоз нестам ва ӯ овози хуш дорад»; шашум, ҷунон муқаллидест², ки ҳаракати ҳар касро айнан иҷро мекунад; ҳафтум, дар муаммошикофӣ ба мартабаест, ки ҳар муаммор³, ки бошад, ном ногуфта мекушояд; нухум, тезнавис аст, ки дар як рӯз «Қофия», «Шофия» ва «Шамсия»-ро (ҳамаи инҳо дар якҷо аз шаш ҷузъи ҷопӣ, аз 96 саҳифа зиёдтаранд) ҷунон менависад, ки асло дар онҳо ҳатто роҳ намеёбад; даҳум, дар сабр қардан дар шиддати гуруснагӣ ба ҳаддест, ки дар рӯз рӯзаи гузаро (шабу рӯз чизе нахӯрда)

¹ Раванда – нағз роҳгарданда, тезрав.

² Муқаллид – тақлидқунонда.

³ Муаммо – суҳани сарбаста.

доштаи метавонад; ёздаҳум, дар бадеҳа, шеърғӯй ба дараҷаест, ки агар касе фармояд, ягон қасидаи панҷоҳ, шастбайтии усто-доиро дар як шаб ҷавоб мегӯяд..».

Ҳаёти минбаъдаи шоир ва нависандаи закиتابъ дар Бухоро, Самарқанд ва Тошқанд мегузарад.

«Бадоеъ-ул-вақоеъ» куллиёт ё маҷмӯи осори ҳам настрио ҳам назмии ӯст. Ин асар таълифоти бадеӣ, таърихӣ ва географӣ аст. «Бадоеъ-ул-вақоеъ» (воқеаҳои бадеӣ) ҳамчун асари ёддошти низ эътироф шудааст.

САВОЛ ВА СУЊОРИШ

1. Дар бораи шарҳи ҳоли Восифӣ маълумот диҳед.
2. Восифӣ чӣ гуна фазилятҳоро доро будааст?
3. Асари ёддошти ӯ чӣ ном дорад ва он дар бораи чист?

ҲИКОЯТҲО АЗ «БАДОЕЪ-УЛ-ВАҚОЕЪ»

ВОХҶҶРӢ БО НАВОӢ ВА ЗИЁРАТИ ҚОМӢ

Восифӣ мегӯяд: Шайх Бахлул меғуфтанд, ки Мавлоно Наҳвиӣ Ҳиротӣ, ки аз шоирони машҳури Хуросон буд, мардуми Нимрӯз, яъне Сиистон ва обу ҳавои онро ҳаҷв карда буд ва баъзе абёти он қасидаи ҳаҷвия ин аст:

Сарғаштатар зи ахтарам¹ аз гардиши фалак,
Толъ намекунад мададу бахт-ҳеч як.
Афтодаам ба хиттаи² вайронае, ки ҳаст,
Бодаш самуми³ оташеву хоки ӯ намак.
Ҳар сӯ ба рӯз пай барияш дузд дар камин⁴,
Бар қасди қон нишаста чун беморию лакак⁵...

¹ Ахтар – ситора, кавқаб, наҷм.

² Хитта – хок, замин, мамлакат, вилоят.

³ Самум – бодӣ бисёр гарм ва зарарнок, ки бештар дар биёбонҳои регзорӣ беобу алаф воқеъ мешавад.

⁴ Камин – қойи пинҳон шудан ба мақсади ҳучум ба душман ва ё шикор, шинок, камингоҳ.

⁵ Лакак – ноумед.

Қозин Сиистонро писаре буд зариф ва хуштабъ ва у қасидаи мазкури Мавлоно Нахвино чавоб гуфта буд ва як байти он қасидаи чавобӣ ин аст:

Гар айби хоки поки Сиистон кунад қасе,
Дарё палид менашавад¹ аз даҳони сағ.

Вақте қасида ба Мир Алишер расид, гуфт, ки писари қозин Сиистон фозили комил будааст, ачаб аст, ки то ҳол бо вай маърифате надорем.

Чун ин меҳрубони Мирро баъзе дӯстдорони ӯ ба вай расониданд, ба нияти ба ҳузури Мир Алишер расидан, аз Сиистон ба Ҳирот омад.

Вақте ки Қозизода ба суҳбати Мир Алишер расид, баъд аз пурсупос Мир ба ӯ гуфт:

Шумо қасидаи Мавлоно Нахвино чавоб гуфтаед, худ гӯед, ки Шумо беҳтар гуфтаед ё Мавлоно Нахвӣ?

Ман беҳтар гуфтам, – гуфт Қозизода дар чавоб.

Мир Алишер ин чавобро шунида дар андеша афтод, ки:

«Ин маврид мавриди шикасти нафс ва хоксорӣ буд, бояд ӯ мегуфт, ки «Мавлоно Нахвӣ беҳтар гуфтаанд». Аз Қозизода, ки ба хуштабъӣ ва толибилмӣ² машхур аст, ин гуна худситой ва худписандӣ бисёр ачиб аст!»

Мир бо ин мулоҳиза боз аз вай пурсиданд:

Бо кадом далел Шумо беҳтар гуфтаед?

Мавлоно Нахвӣ, – гуфт Қозизода дар чавоб, – ҳар чизе дар ҳаққи сиистониёни мо гуфтаанд, ҳамагӣ рост ва ҳақиқат аст ва ҳар чизе, ки ман дар мадҳи³ он сарзамин гуфтаам, тамомаи дурӯғ аст.

Чун гузаштагон гуфтаанд, ки «дурӯғтарини шеър беҳтарини вай аст», шеъри ман, ки дурӯғтар аст, беҳтар аст.

Мирро ин чавоби Қозизода бисёр хуш омад ва ӯ дар хуштабъӣ ва ҳозирчавобӣ аз он дараҷае, ки шунида буд, ба назар беҳтар ва болотар чилва кард ва ба ӯ аз ҳад зиёд инъом ва илтифот намуд.

¹ Менашавад – намешавад

² Толибилмӣ – толиби илм (чӯянда, орзуманд).

³ Мадҳ – ситонш, таъриф, тавсиф.

Мир Алишер ҳамон рӯз ба мулозамати¹ Мавлоно Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ расид ва дар вақти суҳбат таассуротеро, ки аз суҳбати Қозизода гирифта буд, ба Мавлоно хикоят кард.

Ҷомиро аз ин хикоят ҳаваси суҳбати Қозизодаи мазкур пайдо шуд ва ба Алишер гуфт:

Мо агар манзили Қозизодаро медонистем, ба мулозиматашон мерасидем.

Вақте ки Мир Алишер ба хонаи худ бозгашта омад, ба мулозимони худ фармуд, ки Қозизодаро ёфта бинанд ва ўро бо ин илтифоти² Мавлоно Ҷомӣ табрик намоянд ва ба ў гӯянд, ки зудтар ба хизмати ҳазрати Мавлоно равад.

Вақте ки Қозизода аз меҳрубони Ҷомӣ хабардор шуд, зуд ба хонаи ў рафт, то ки ўро зиёрат кунад.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шиносоии Мир Алишерро бо писари Қозизодаи Синистонӣ батафсил накл кунед.
2. Чаро ҷавоби Қозизода ба Мир Алишер хуш омад?
3. Тафсилоти воқеаро Мир Алишер ба кӣ гуфт?
4. Барои чӣ Ҷомӣ иштиқманди дидани Қозизода шуд?

ЗИЁРАТИ ҶОМӢ

Қозизода аз он пеш ба Ҳирот наёмада буд ва аз ҷумла Ҷомиро низ намешинохт. Дар ҳаёли ў Ҷомӣ монанди уламои бузурги он замон дар зери чомаҳои пурқимат ва дастори бузург ҷилва менамуд.

Аммо Ҷомӣ дар тобистон ва зимистон чомаи одии пахтадор менӯшид ва бар сар тоқии убайдӣ (як хел каллапӯши сафед, ки пештар дар Самарканд медӯхтанд) ниҳода, ба вай ду-се печ дасторчаи хурде мепечонд. Миёни худро бо фӯтаи ҳаммомиён мебаст ва ду нӯги фӯтаро аз пеш овезон мегузошт. Ба даст асон ҷавбеде мегирифт, ки аз қоматаш як вачаб баландтар буд.

Қозизода ба ҳавлии Ҷомӣ омада дар долони дарвоза ба болои суфачае нишаст, вале дар он ҷо касе дигар набуд. Дар

¹ Мулозамат – хизматгузори, навкарӣ.

² Илтифот – тавачҷух, эҳтиром, лутф.

хамин вақт Қомӣ бо қиёфе, ки дар боло тасвир ёфт, асо дар даст аз хона баромад.

Қозизода гумон кард, ки ин мард бояд ошпаз, ё ҳезумкаш ва ё ягон хизматгори одии Мавлоно Қомӣ бошад. бинобар ин аз ҷой барнахост, эҳтироме ҳам накард ва пурсид:

Ҳазрати Мулло дар хона ҳастанд?

То ин замон дар хона буданд, – гуфт Қомӣ дар ҷавоб ва та-бассуме кард.

Қозизода худ ба худ гуфт: «Субҳоналлоҳ, дар мулозамати ин гуна азизони бузург чӣ гуна мардум мебошанд ва ҷавоби нодуруст медиҳанд ва бесабаб меҳанданд». Баъд аз қадаре ан-деша карда истодан ӯ ба Қомӣ гуфт:

Эй гаранг! Чӣ шавад, ки равӣ ва ба ҷониби Махдум арз кунӣ, ки писари қозии Сиистон омадааст, орзуи мулозамат дорад.

Агар марҳамат карда қадаме ранҷа намоянд, ниҳояти ил-тифот аст.

Қомӣ бо шунидани ин супориш худдорӣ карда натавонис-та баландтар хандид. Қозизода бошад, рӯй турш карда ва ота-шин шуда гуфт:

Ин хандаи шумо чӣ бало зебандааст!

Дар ҳамин вақт якчанд нафар аз калонон, олимон ва фо-зилони Ҳирот савора¹ ба зиёрати Қомӣ омаданд. Чун аз сари кӯча диданд, ки Қомӣ ба асо така карда ба пеши дарвоза рост истодааст, дар ҳамон ҷо аз аспҳо фуромаданд ва дастҳо пеш гирифта бо камолӣ таъзим ба Қомӣ наздик шуда, ӯро зиёрат намуда ба ӯ арзи эҳтиром карданд.

Қозизода бо дидани ин ҳол зиёдтар дар таачҷуб афтод ва дар дили худ мегуфт: «Субҳоналлоҳ, ҳазрати Махдумиро чӣ қадар азамат ва бузургворист, ки бузургони шаҳр бо насти-рин хизматгори ӯ ин ҳама арзи эҳтиром менамоянд».

Хулоса, ҳама ба меҳмонхона даромаданд. Қомӣ, чунонки одати ӯ буд, аз ҳама поёнтар ва дар пеши дари дахлез нишаст ва дигарон ҳар кас ба қадри дараҷаи худ ба ҷойи худҳо нишас-танд. Ҷойи Қозизода дар паҳлуи Амир Атоуллоҳ афтода буд ва охира гӯшаки карда ба вай гуфт:

¹ Савора – хонаи Қомӣ дар Ҳирот, дар беруни шаҳр, дар сари хиёбон буд, бинобар ин ҳар кас, ки ба он аз шаҳр ояд, савора меомад.

Чаро ҳазрати Махдумиро касе хабардор намекунад, ки азизон ба зиёраташон омадаанд ва мунтазири мулоқотанд?

Махдумо, магар шумо аз ин шаҳр нестед? Ҳазрати Махдумӣ онанд, ки дар кафшгоҳ нишастаанд! – гуфт Амир Атоуллоҳ¹ дар ҷавоб.

Қозизода бо шунидани ин ҷавоб фавран аз ҷой ҷаста берун давид ва Ҷомӣ ба мулозимон фармуд, ки:

Қозизодаро нагузored, ки фирор кунад ва ўро пеши мо оред! Вақте ки ўро меоварданд, ў «Алғарибу қалаъмо – гариб мисли кўр аст. Худоро, маъзурам дored ва аз гуноҳи банда даргузаред» - гўён фарёд мекард.

Ҷомӣ ўро таъзим ва ба ў меҳрубонии бисёре карда гуфт:

Мо дар умри худ аз мулоқоти ҳеч кас ин қадар хурсанд нашуда будем, ки аз мулоқоти шумо шудем.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед.
2. Қозизода, ки пеш аз ин ба Ҳирот боре ҳам наёмада буд, Ҷомиро чӣ хел тасаввур мекард?
3. Воҳўрши Қозизода бо Ҷомӣ чӣ тавр сурат гирифт?
4. Ба гуфтугузори Қозизодаву Ҷомӣ диққат диҳед. Қозизодаро чӣ гуна дарёфтел?
5. Боз кихо ба зиёрати Ҷомӣ омаданд?
6. Эшон бо ҳазрати Ҷомӣ чӣ гуна мулоқот анҷом доданд?
7. Вақте ки Қозизода аз ҳақиқати ҳол воқиф гашт, чӣ кор кард?

ТЕСТҲО

1. «Бадоеъ-ул-вақоеъ» асари кадом адиб аст?
 - а) Восифӣ,
 - б) Носири Бухорой,
 - в) Шавкати Бухорой,
 - г) Нозими Ҳиротӣ.
2. Ҳикояти «Зиёрати Ҷомӣ» ба кадом адиб мансуб аст?
 - а) Нозими Ҳиротӣ,
 - б) Авфӣ,

¹ Амир Атоуллоҳ – яке аз мударрисони мадрасаи Мир Алишер буд.

- в) Носири Бухорой,
- г) Восифӣ,
- д) Шавкати Бухорой.

РАССОМ БЕҲЗОД ВА СУРАТИ НАВОЙ

Восифӣ дар ёддошти худ дар мукаддимаи тасвири Мир Алишер мегӯяд: «Подшоҳон ҳамеша чамъе аз мусаввирони (рассомони) сеҳрофарин ва наққошони бадоеоинро¹ дар дарбори худ нигоҳ дошта, назари илтифот ба ҳоли эшон гумоштаи², чунки ин тоифаи тарабангез³ ва ин фирқаи латофатомез сабаби хурсандии оммаи аҳли оламанд. Бинобар ин подшоҳи мабрур⁴ (Хусайн Бойқаро) аз миёни хунармадонии ин санъат устод Беҳзоди наққошро баргузида⁵, ӯро «Монии сонӣ» лақаб дода буд.

Ҳар гоҳ он подшоҳро ғаме аз оламе мерасид, устоди мохир сурате бар меомехт ва пайкаре меангехт (карикатурае мекашид), ки ба мучарради⁶ ба вай нигоҳ кардан оинаи хотираш аз занги кудурат⁷ пок мешуд.

Устод Беҳзод ҳамеша суратҳои гуногун ва нақшҳои нав ба нав бо худ дошт. Ӯ аксар сурати Бобо Маҳмудро, ки аз ҷумлаи умарои бузург буд, ба вазъиятҳои гуногун мекашид.

Бобо Маҳмуди мазкур сурати ачиба ва ҳайати ғариба дошт ва ин қитъа гӯё дар шаъни ӯ воқеъ шуда буд:

Ҳама шахмиву⁸ лаҳм⁹, эй мири аъзам,
 Хуш он, к-ӯ чун ту мире баргузинад.
 Агар аспи ту ҳаргиз қаҳ наёбад,
 Зи зафъи логарӣ кай ранҷ бинад?
 Ту ҳар гоҳе, ки бар вай барнишинӣ,
 Дусад ман гӯшт бар вай барнишинад.

¹ Бадоеоин – бемисл, беназир.

² Гумошта – таъиншуда ба амал ва вазифа, ин ҷо тавачҷух ба касе.

³ Тарабангез – хурсандкунанда, шодкунанда.

⁴ Мабрур – он ки дар ҳаққи вай неки карда шудааст.

⁵ Баргузид – писандид, интихоб намуд.

⁶ Мучаррад – танҳо, ин ҷо яъне ҳамин ки назар бар ӯ афтод.

⁷ Судурат – тавоноӣ, зӯр, неру.

⁸ Шаҳм – чарбу, равған.

⁹ Лаҳм – гӯшт.

«... Машхур аст, ки устод Беҳзод саҳифаи мусавваре ба маҷлиси фирдавсоини¹ сипехртаъзини² амири кабир – Мир Алишер овард. Дар он сурати ҳол чунон тасвир ёфта буд, ки боғчае ораста бо дарахтони гуногун ва бар шохсори он дарахтон мургони хушилхони буқаламун³ ва дар ҳар тараф ҷӯйборҳои чорӣ ва гулҳои шукуфта ва нимшукуфтаи сурху зарду зарнигорӣ. Сурати Мир Алишер чунон кашида шуда буд, ки дар он боғ дар асои худ такая зада истодааст ва табақҳои пурзари сим пеши худ ниҳода муҳайёи инъом ва эҳсон кардан аст.

Чун ҳазрати Мир он суратро мушоҳида ва мулоҳиза намуд, он саҳифаи латиф боғчаи ботинашро бо гулҳои беҳҷат ва сурур ва атрофи ҳавзаи хотирашро бо дарахтони фарҳат ва ҳузур биёрост ва аз андалеби табъаш бар шохсори шавқ ва завқ навои «Алҳасан, алҳасан!» (хуб-хуб) бархост ва гуфт:

Наккош аҷаб сафҳа мунаққаш кардӣ!

Эй вақти ту хуш, ки вақти мо хуш кардӣ!

ва баъд аз он рӯй ба аҳли маҷлис оварда пурсид:

Азизонро дар таъриф ва тавсифи ин саҳифаи шарифа ба хотир ҷӣ мерасад?

Мавлоно Фасеҳуддин, ки устод ва муаллими Мир буда, аз ҷумлаи олимони машхури Хуросон буд, фармуд

Маҳдумо! Ман чун ин гулҳои шукуфтаре дидам, хостам, ки даст дароз кунам ва гуле аз гулбун ҷудо карда ба дастори худ ҳалонам.

Мавлоно Соҳиби Доро, ки надим ва мусоҳиби Мир буд, гуфт:

Маро низ ҳамин хоҳиш буд, аммо андешидам, ки мабодо даст дароз кунам, ин мургон рамида аз сари дарахтон парвоз намоянд.

Мавлоно Бурҳон, ки саромади зарифони Хуросон буд ва доимо бо Мир зарофат ва шӯҳихо менамуд, гуфт:

Ман мулоҳиза карда даст ва забон нигоҳ медорам ва дам задаи намехоҳам, ки мабодо Мир ранҷида рӯй турш намуда,

¹ Фирдавсоини – боғи олий, бихишт барин.

² Сипехртаъзини – сипехр – фалак ва таъзин – зинат, орододашуда.

³ Буқаламун – рангоранг.

абруи ризоро дарҳам кашанд ва ин шукуфтарӯйӣ, ки дар расм доранд, якбора барҳам хӯрад.

Мавлоно Маҳаммади Бадахшӣ, ки ӯ ҳам аз зарифони Хуросон буд ва Мир Алишер ба вай «латифатарош» лақаб дода буд, гуфт:

Эй Мавлоно Бурҳон, агар беодобӣ ва густохӣ намешуд, ман ин асоро, ки дар расм дар дасти Мир аст, гирифта бар сари ту мезадам. Мир Алишер гуфт:

Азизон суханони хуб гуфтанд. Агар Мавлоно Бурҳон он дуруштиро намекарданд, ба хотир расида буд, ки ин табақҳои пурзарро, ки дар саҳифа нақш ёфтаанд, бар сари ёрон нисор намоям.

Баъд аз он устод Беҳзодро асп ба зину лаҷом ва ҷомаи муносиб бахшида, ба ҳар кадом аҳли суҳбат низ либосҳои фохир¹ инъом кард.

Восифӣ дар охири ин ёддошти худ ин байтро қайд кардааст:

Дареғу дард аз ин мардумон, ки ҳок шуданд,
Ба теги марғ чигаррешу синачок шуданд.

САВОЛ ВА СУЊОРИНИ

1. Беҳзод чӣ гуна рассом буд ва сурати Бобо Маҳмудро чӣ хел тасвир кардааст? Ҳикояро муфассал нақл кунед.
2. Беҳзод Мир Алишерро дар чӣ манзара кашида буд?
3. Аз рӯи матни ҳикоят дар бораи сурати манзаравии Беҳзод нақл кунед.
4. Аз рӯи гуфтаҳои аҳли маҷлис ба хунари расмкашии Беҳзод баҳо диҳед.
5. Байтеро, ки дар охири ин ҳикоят оварда шудааст, шарҳ диҳед ва аз ёд кунед.
6. Аз рӯи ягон мусавваран манзаравӣ мувоҳида ташкил намоед ва тасвири онро ба тариқи ҳикоя нависед.

¹ Фохир – бошукӯх, пуркимат.

ПАҲЛАВОН АБУСАИД ВА ГҶШТИНИ Ӯ БО ПАҲЛАВОН ДАРВЕШМУҲАММАД

Восифӣ дар бораи паҳлавон Муҳаммад Абусаид мегӯяд: «Бо вучуди ин ки дар гӯштингирӣ касе аз паҳлавонони он замон зонуи ӯро ҳам карда наметавонист, дар ҷамеи илмҳо ва камолот, ки дар он замон чорӣ буд, таҳассуси тамои дошт».

Мир Алишер дар маҷлиси чоруми «Маҷолис-ун-нафоис» ном тазкираи худ паҳлавонро бад-ин тариқа тавсиф намудааст:

«Паҳлавон Муҳаммад Абусаид ба бисёр фазилатҳо ороста аст. Бо вучуди ин ки гӯштингирӣ ҳақ ва милки хоси ӯст ва дар ин пеша касе то ҳол монанди ӯ пайдо нашудааст, нисбат ба дигар камолоти ӯ ба пасттарин дараҷа меистад.

Ӯ дар мусиқӣ ва илми адвор (нотаи он замон) беназири даврон аст ва дигар камолоти ӯ ҳам аз офтоб равшантар аст, ки ҳочат ба баён нест...».

Восифӣ аз Ҳоҷа Маҳмуди Тойбодӣ нақл карда мегӯяд: «Паҳлавон Муҳаммад Абусаидро хоҳарзодае буд, ки Дарвешмуҳаммад ном дошт. Ӯ дар ҳафтсолагӣ толибилми хуб шуда буд. Устоди ӯ Шайх Ҳусайн мегуфт, ки: «Дарвешмуҳаммад бо ҳар касе, ки ба мунозира¹ дарояд, моро ба роҳи он кас раҳм меояд. Зеро ки Дарвешмуҳаммад то он касро ба замин нашинонад ва мулзам² накунад, даст аз вай боз надорад».

Аммо чунонки мегӯянд «дар ҳар чиз як офат бошад, дар илм офатҳост». Дарвешмуҳаммадро офат расид: дар Ҳирот овозае пайдо шуд, ки Паҳлавони Рустой ном паҳлавонест, ки аз подшоҳон маншури³ зақӣ гирифта даъво карда, ки «ба Хуросон меравам, паҳлавони мири тақянишин⁴ (Муҳаммад Абусаид)-ро ҳалқа ба гӯш мекунам».

Ба шунидани ин хабар паҳлавон Муҳаммад Абусаид хоҳарзодаи худ Дарвешмуҳаммадро аз таҳсили илм боз дошта ба варзиши гӯштингирӣ даровард.

Ӯ даҳ нафар ҷавонони навхезро фармуд, ки ҳар рӯз бо

¹ Мунозира – баҳс ва гуфтугӯ доир ба кашфи ҳақиқати ягон масъала.

² Мулзам – мағлубшуда дар мубоҳиса.

³ Маншур – ярлик, роҳхат, фармон.

⁴ Тақянишин – чизе, ки бар он пушт мегуздоранд.

Дарвешмухаммад ягон-ягон талош мекарданд. Ва ӯ ҳар кадоми онҳоро дар гӯштин мегалтонд.

Паҳлавон Абусаид баъд аз он ҳар бор ду касро ба муқобили Дарвешмухаммад монд, вақте ки ӯ иқтидори ба ду кас галаба карданро пайдо кард, се касро ва баъд аз он чор касро фармуд, ки ба Дарвешмухаммад гӯштин мегирифтанд ва ӯ ҳар чаҳори онҳоро ҳам болои ҳам ба ҳок меҳобонид ва забун¹ мекард.

Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки қанореро² пур аз реги намнок карданд, ки ба санги Хуросон сад ман (тахминан 12 пуд) меомад. Дарвеш якто дасти худро дар зери қанор медавард ва бо дасти дигараш аз гулугоҳ гирифта аз замин бардошта аз болои сари худ гузаронида ба қафо мепартофт. Кам-кам вазири реги ин қанорро ба дусад ман (24 пуд) бароварданд. Баъд аз он паҳлавон фармуд, ки чуволеро пур аз рег карда ба равзана³ хона овехта, ҷавонон банди вайро нигоҳ дошта меистоданд. Вақте ки Дарвешмухаммад дар зери чувол дар баробари равзана омада меистод, ҷавонон аз нигоҳдории он чувол даст боз медоштанд.

Чувол бо зарбаи пуршиддат ба китфи ӯ меомад ва ӯ чуволро бо дасти худ гирифта ба дур ҳаво меод.

Чун варзиши Дарвешмухаммад ба ин дараҷа расид, паҳлавон Абусаид ба ӯ гуфт:

– Ақнун дили мо як қадар ҷамъ шуд. Аммо ба ҳамин гуна варзишҳоро давом кардан лозим.

Баъд аз се сол, ки Дарвешмухаммад дар сар то сари ин муддат варзиш мекард, Паҳлавони Рустой ба Хуросон омад. Вақте ки паҳлавони мазкур ба деҳаи Хусӯ расид, паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони муътабари Хирот бо тухфа ва ҳадяҳо ба пешвози ӯ баромада вайро бо иззату эҳтироми тамома ба Хирот дароварданд.

Паҳлавон Абусаид фармуд, ки гӯштингирони Хирот паҳлавони меҳмонро даҳ рӯз меҳмондорӣ кунанд ва дар ин муддат Дарвешмухаммад боз варзишҳои дурусттар намояд.

¹ **Забун** – нотавон, заиф, суст.

² **Қанор** – чуволӣ калон.

³ **Равзана** – сӯроҳест дар девор ё шифти хона барои баромадани дудни оташдон ва даромадани рӯшноӣ.

Султон Хусайнмирзо аз паҳлавони олам, яъне Абусайд пурсид, дар бораи ин паҳлавон чӣ фикр дорад ва кадом паҳлавонро бо вай гӯштин мегиронад?

Паҳлавон гуфт:— Ятимаке ҳаст, ки тақяро рӯфтуруб мекунад, ин корро ба вай ҳавола мекунам.

Он ятимак кист?— гуфта пурсид Султон.

Дарвешмуҳаммад!— гуфта ҷавоб дод Паҳлавони олам.

Султон дар ҳайрат ва таҳлукаву тааҷҷуб афтада гуфт:

Вай хурдсол аст. Баногоҳ беномусие рӯй надиҳад?

Паҳлавон гуфт: — Умед аст, ки сабаби обрӯ ва номус гардад.

Султон фармуд хавзи Боғи Зоғонро хушконанд, даруни хавз майдони гӯштин муқаррар шуд, тамошобинон ба гирдогирди хавз гун шуданд, шоҳзодагон, амалдорони бузург ба чортоқҳо¹ нишастанд.

Паҳлавонон бараҳна шуда, танҳо дар зери тунбони² гӯштингирӣ ба майдон даромада, бо ҳам рӯ ба рӯ шуда ба якдигар овехтанд.

Дарвешмуҳаммад Паҳлавони Рустоиро монанди тифле аз замин боло бардошта ва бар сари даст гирифта чархе зада бар замин зад, ки замини майдон ба ларза даромад ва аз сар то пошнои пойи ӯ бар замин нақш бафт. Фирев³ таҳсин ва офарин аз халоиқ баромада ба фалак печид.

Паҳлавони Рустой аз ҷой бархоста дар гиря шуда ба подшоҳ гуфт:

Шоҳо, ин ҷамоат сеҳр карданд ва маро бастанд, ки ёрон ҳеч ҳаракат намонд.

Султон гуфт: Ин гуна суханҳо бемаъний аст. Агар боз гӯшти гирифтаи хоҳӣ, то се навбат ба ду дастур ва ихтиёр дода мешавад.

Паҳлавон гуфт: Агар ман одамай бошам, хамин як бор бас аст.

Султон бар аҳли дарбори худ гуфт: Ҳар кӣ сари маро дӯст дорад, ба Дарвешмуҳаммад инъом диҳад.

¹ Чортоқ — айвон.

² Тунбон — шалвор.

³ Фирев — гулгула, шӯру гавро.

Чунин гӯянд, ки дар он маърака сад ҳазор танга ба Дарвешмуҳаммад инъом¹ дод. Ӯ ҳамаи ин маблағхоро ба Паҳлавони Рустой дода гуфт:

Маро ҳамин обрӯ ва эътиборе, ки дар ин гӯштин ҳосил шуд, бас аст, шумо аз мамлақати худ умедвор ба ин диёр омадед, дасти тихӣ² наравед».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи машки бадан кардани Дарвешмуҳаммад нақл кунед.
2. Майдондорни ду паҳлавонро қисса кунед.
3. Паҳлавони Рустой баъди мағлубият чӣ кард?
4. Дарвешмуҳаммад чӣ чавонмардӣ намуд?
5. Оё дар бораи чунин паҳлавонон чизе шунидаед ё хондаед?

¹ Инъом – ҳадя, мукофот.

² Тихӣ – холӣ.

ШАВКАТИ БУХОРОӢ

Мухаммад Исҳоқ аз шоирони маъруфи тоҷик буда, дар Бухоро дар асри XVII ба дунё омадааст. Соли таваллудаш маълум нест. Байни солҳои 1695-1699 дар Исфажон вафот кардааст. Шавкат баъди таҳсили илм дар Бухоро касби падараш – саррофиро давом дода ҳамчун шоир низ дар андак муддат шухрат пайдо кардааст. Баъдтар тарки ватан карда ба Эрону Ҳиндустон ҳиҷрат намудааст.

Шавкати Бухороӣ соҳибдевор буда, дар сабки ҳиндӣ шеър мегуфт. Аз ӯ ба мо девони ашъоре ба мерос монда, ки қасида, газал, китъа ва рубоиёти фаровоне дорад. Ашъори ӯ бештар дар мавзӯи носозихову беадолатиҳои замон, бефаҳмию ҷоҳилӣ, нотаъвоҷибиву ҳасудӣ, макру тазвири баъзе риёкорони дин, сабру қаноат, саховат, ахлоқи ҳамида, дӯстиву рафоқат, беозорӣ, ишқу ошиқӣ ва хушиҳои зиндагӣ суруда шудаанд. Ӯ ҳамчунин бо таҳаллуси Нозук низ шеър эҷод кардааст.

ДИЛ ЗАБОНИ ШИКВА ПЕШИ МАН ЗИ САХТӢ БОЗ КАРД

Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард,
Шиша чун вақти шикастан шуд, маро овоз кард.
Аз фиғон гардид афзун тирабахтиҳои ман,
Кулбаамро тира дуди шуълаи овоз кард.
Бе ту дурди май ба хотир шуд маро гарди малол,
Софи ӯ гардид ранг аз чеҳрааш парвоз кард.
Нагмаҳои он санам то субҳ меояд ба гӯш,
Гӯй имшаб мутриб аз зуннор тори соз кард.
Чун нигоҳе, к-ӯ зи чашми сурмадор ояд бурун,
Шавкат аз хоки Сифоҳон рӯ сӯйи Шероз кард!

САВОЛ ВА СУПОРШ

1. Шарҳи ҳоли Шавкати Бухороиро нақл кунед.
2. Шоир бештар дар кадом мавзӯҳо шеър офаридааст?
3. Газали «Дил забони шиква пеши ман зи сахтӣ боз кард»-ро бурро ва ифоданок хонед.
4. Газал ба кадом мавзӯ бахшида шудааст? Бо байтҳои алоҳида шарҳ диҳед.

КАВСАР ҲАРИФИ ЧАШМИ ТАРИ МАН НАМЕШАВАД

Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад,
Дӯзах губори раҳгузари ман намешавад.
Инъоми халқ чист, ки асбоби коинот,
Сандал баҳои дарди сари ман намешавад.
Гирам, ки осмону замин офтоб шуд,
Оинахонаи назари ман намешавад.
Миннат зи офтоби қиёмат чаро кашам?!
Ин қурс тӯшаи сафари ман намешавад!
Шавкат дилам зи шуълаи идрок равшан аст,
Оташ муқобили шарари ман намешавад!

КАЙ ТАВОН АЗ ҲАРФИ САРДИ ДУШМАНОН ОСУДА ШУД

Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд,
Барги гул натвонад аз боди хазон осуда шуд.
Баски имшаб дид гесуи сиёҳи худ ба хоб,
Чашми масти ӯ зи нози сурмадон осуда шуд.
То ба шӯхе додаам дил, аз гами дил фориғам,
Рафт чун гул аз гулистон, боғбон осуда шуд.
Роҳ оташхезу бори корвони мо сипанд,
Чун тавонад дил зи савдои ҷаҳон осуда шуд?!
Захмро аз марҳами кофур ояд лаб ба хам,
То ниҳодам муҳри хомӯшӣ, даҳон осуда шуд.
Шуълаи овози моро барги гул доманзан аст,
Чун тавонад булбули мо аз фигон осуда шуд?!
Гунҷаи минқори мо то гашт ранги нағмарез,
Гӯши гулҳо аз фигони булбулон осуда шуд.

САВОЛ ВА СУЊОРИШ

1. Ғазали «Кавсар ҳарифи чашми тари ман намешавад» – ро бурро ва ифоданок ҳонед.
2. Байти аввали ғазалро бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Ғазали «Кай тавон аз ҳарфи сарди душманон осуда шуд» – ро шево ва хушоҳанг ҳонед.
4. Шоир осудагиро дар кадом омилҳо мебинад?
5. Мазмуни ҳар байтро дар алоҳидагӣ бо ёрии муаллим маънидод на-
мод.

*Нозими машриқзаминам, нест гар бовар туро,
Мешавад маълум аз назми ҷаҳонорои ман.
Шарбати абрешими маънӣ мураккаб кардааст,
Баҳри дилҳои заифон килки анбарсои ман.*

Нозим

НОЗИМИ ҲИРОТӢ

Нозим Алӣ ибни Шоҳризо шоири машҳури тоҷик байни солҳои 1601-1605 дар Ҳирот дар оилаи хунарманди оҳангар та-валлуд шуда, соли 1671 дар ҳамон ҷо вафот ёфтааст. Мувофиқи маълумоти маъхазҳо Нозим илмҳои замонашро хеле хуб омӯхта дар андак муддат дар байни мардум шухрат пайдо кардааст. Дар баробари касби оҳангарӣ Нозим тор ва рубоб барин соҳҳои мусиқиро низ ба дараҷаи ниҳоят аъло менавохтааст ва чун «Мутриби мизробдаст» маъруф будааст:

Даро ба маҷлиси мову шукуфта шав, Нозим,

Гаҳе ба шеъри хуше, гаҳ ба нағмаи созе.

Фаъолияти адабии Нозим дар Ҳирот сурат гирифтааст, вале ӯ чанд муддат дар мамолики Араб низ зиндагӣ кардааст. Аз Нозими Ҳиротӣ куллиёте боқӣ мондааст, ки 22 қасида, 935 ғазал, 4 китъа, 5 таркиббанду тарҷеъбанд, 128 рубой ва маснавии «Юсуф ва Зулайхо»-ро дар бар мегирад. Вале дар эҷодиёти Нозим ғазал мавқеи намоён дорад. Ғазалҳояш дар пайравии Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ офарида шудаанд. Дар ашъораш Нозим аз замон, аҳли ҷоҳ ва аҳволи бади худ шикваҳо карда ишқ, табиат ва ахлоқи инсонӣ некро ситоиш кардааст. Чунончи дар даврони пешин маъмулан аксари шахсони белаёқат ва ҷоҳпараст бо роҳи ришваю фасод ба мансабҳои давлатӣ соҳиб мешуданд. Нозим ин ҳолатро дар маснавии «Юсуф ва Зулайхо» эҳтиёткорона чунин овардааст:

Сафехе¹ қарз карду дод ришват,
Ки гирад аз шаҳаншоҳӣ вазорат.
Басе шуд ҳалқаи дарҳои баста,
Басе истода пеши ҳар нишаста.

¹ Сафех – нодон, нолонк, камакл.

Чу додандаш, гирифт ойини дигар,
Ба давраш саф раият зад чу лашкар.
Ду рӯзе ҳукми чоҳаш буд маъмул,
Ба рӯзи сеюмаш карданд маъзул¹.
Дарид айём маншури саботаш,
Қалам ангушту бинӣ шуд давоташ.
Намондаш бар дар аз хизматпаноҳон,
Касе чуз номулоим қарзхоҳон...

ҒАЗАЛҲО

БОДЕМУ НАГИРЕМ ЗИ ХИРМАН ПАРИ КОҲЕ

Бодему нагирем зи хирман пари коҳе,
Барқему намоем қаноат ба гиёҳе.
Иззат натавон ёфт ба тақлиди азизон,
Юсуф нашавад ҳар кӣ дарафтод ба чоҳе,
Азбаски дилафсурдаам аз сафҳатирозӣ,
Дастам ба раҳе мераваду хома ба роҳе.
Чун мург, ки аз шоҳ ба шоҳе кунад оҳанг,
Ҳар лаҳза шавам мунтақил² аз оҳ ба оҳе.
Хоранд зи бас халқи чаҳон дар назари ҳам
Аз ҳам биситонанд сареро ба кулоҳе.
Аз саъйи ту, Нозим, чӣ барояд, ки дар ин дашт,
Дар сояи ҳар хорбун афтода сипоҳе.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шарҳи холи Нозими Ҳиротиро хонда нақл кунед.
2. Дар бораи мероси адабии Нозим чӣҳо медонед?
3. Қитъаи аз маснавии «Юсуф ва Зулайхо» овардашударо хонда мазмунашро гӯед.
4. Ғазалро бурро ва ифоданок хонед ва мазмунашро бо ёрии муаллим нақл кунед.

¹ Маъзул – сабуқдӯш шудан аз вазифа.

² Мунтақил – интиқол додан аз ҷое ба ҷое.

САҲАРГОҲОН, КИ ОҶАМ ШУЪЛА БАР АФЛОК МЕРЕЗАД

Сахаргоҳон, ки оҷам шуъла бар афлок мерезад,
Кавокибро чу авроки хазон бар хок мерезад.
Дар он гулшан, ки ҳар хасро гулистонест дар доман,
Маро гулчини қисмат дар гиребон чок мерезад.
Зи махмурӣ гарам дар печутобу соқии маҷлис
Шароби тарбият дар соғари имсоқ мерезад.
Фалақ ҳаққи касе бар зимаи худ кай ниғаҳ дорад,
Гар аз ман гул ситонад, бар сарам хошоқ мерезад.
Миёни оташу гӯгирд суҳбат дарнамегирад,
Зи бас дар синаҳо афсурдагӣ афлок мерезад.
Аз он дарёзамирон чун садаф пайваста хомӯшанд,
Ки бикшоҷанд агар лаб, гавҳари идрок мерезад.
Магар аз горати гулзор меоӣ, ки гулгунат
Баҳор аз чилва мепошад, гул аз фитроқ мерезад.
Фасоди фитнаангезон бар ишон мешавад роҷеъ,
Кунад гар бод гарде бар сари худ, хок мерезад.
Ҳасад чун муми оташдида бигдозад ҳарифонро,
Ба ҳар чо шамъи назме Нозими гамноқ мерезад.

МАҶЛИС ОРОСТА ЧУН БАЗМИ БАҲОР АСТ ИМШАБ

Маҷлис ораста чун базми баҳор аст имшаб,
Ҳамчу соғар гули айшам ба канор аст имшаб.
Мечакад шабнами рангини нишот аз гули шамъ,
Боли парвона кафи дасти нигор аст имшаб.
Баски олам шуда рангин зи фурӯги майи ноб,
Гули маҳтоб ба ранги гули нор аст имшаб.
Фитна дар синаи гам чун накунад бар сар хок?
Айшро ҳалқаи ин базм ҳисор аст имшаб.
Дару девор ба ҳусни тараб орастаанд,
Чашм бар ҳар чӣ кушой, руҳи ёр аст имшаб.
Лашкари наҷъа чу мавҷ аз пайи ҳам меоҷанд,
Бода сармасти шабехуни хумор аст имшаб.
Шамъи маҷлис шуда хуршеди саодат, Нозим,
Ку хумое, ки на парвонашиор аст имшаб.

БОЗ ИД ОМАД, КИ ОЛАМРО ПАРИПАЙКАР КУНАД

Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад,
Доги дил чуи чашми нозолуд шӯхӣ сар кунад.
Ҳар даҳонеро чу гул гар сад забон бошад кам аст,
То муборакбоди ин моҳи баландаҳтар кунад.
Ишқ мебозад ба рӯи боданӯшон андалеб,
Шоҳиди гул беҳ, ки фикри ошиқӣ дигар кунад.
Чавҳарат дар ошиқӣ рӯзе шавад зоҳир, ки дӯст
Устухони синаатро дастаи ханҷар кунад.
Аз сафои вақт гӯй гута дар гавҳар зада,
Гар кафи хоки мусибатдидае бар сар кунад.
Аз насими бод рӯҳи зиндагонӣ тоза шуд,
Хизр меояд, ки тавфи чашмаи соғар кунад.
Нест Нозимро назар бар соғари эҳсонӣ кас;
Ин қадар тавфиқ меҳоҳад, ки чашме тар кунад.

САВОЛ ВА СУЊОРИШ

1. Ғазалҳоро ифоданок ва бурро хонед.
2. Ба қадом мавзӯ бахшида шудани ғазалҳоро муайян кунед.
3. Байтҳои алоҳидаи ҳасбиҳолиро аз ғазалҳо пайдо карда бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
4. Ғазали «Боз ид омад, ки оламро парипайкар кунад»-ро аз ёд кунед.

АҲМАДИ ДОНИШ

Аҳмад Махдуми Дониш соли 1827 дар Бухоро дар оилаи Мулло Мир Носир таваллуд шудааст.

Аҳмади Дониш таҳсили ибтидоиро дар мактаби хусусии модараш мегирад ва пас аз он дар мадраса меҳонад.

Аҳмади Дониш тақрибан соли 1855 ҳамчун муҳандису меъмор дар дарбори Амир Насрулло ба кор оғоз мекунад. Ду бор ба Русия сафар кардааст. Баъдтар аз дарбор дур шуда байни солҳои 1875-1882 «Наводир-ул-вақоеъ»-ро менависад.

Дар охири соли 1873 Амир Музаффар ба Петербург боз ҳайати нави сафорати худро мефиристад. Аҳмади Дониш ба сифати сармуниши сафорат ва машваратчи элҷӣ таъин мегардад. Баъди бозгашт аз Русия Аҳмади Дониш дар бораи давлатдорӣ, ислохоту тағйироти тарзи ҳукуматдории аморат рисолае менависад ва онро ба амир пешниҳод мекунад, вале амир онро рад менамояд.

Дониш соли 1889 аз мадрасаи Мири Араб бо қарз як ҳуҷрае меҳарад, то дар танҳои қорҳои адабиву илмиашро сомон диҳад.

Ӯ соли 1897 дар Бухоро аз олам ҷашм мепӯшад.

Аҳмади Дониш аз худ мероси бой ва гаронмояи илмиву адабие боқӣ гузоштааст, чун «Манозир-ул-кавокиб»¹, «Рисола фӣ аъмол-ил-кура»², «Табодули ҳамсаи мутаҳаййира», «Меъёр-ут-тадайнон», «Наводир-ул-вақоеъ»³, «Рисолаи таъриҳӣ», ашъори пароканда дар баёзҳо, дафтарҳои мусаввада.

Пайдо шудану рушд қардани ҳаракати маорифпарварӣ дар охири асри XIX дар Бухоро ба номи Аҳмади Дониш мансуб аст.

¹ «Манозир-ул-кавокиб» – манзараҳои ситораҳо.

² «Рисола фӣ аъмол-ил-кура» – рисола дар бораи амалиёт бо кура.

³ «Наводир-ул-вақоеъ» – воқеаҳои ноҳир.

ҶАНГИ ТАНБАТАН
(ба таври мухтасар)

Мулло Холмуҳаммад хикоят кард, ки: «Дар айёми зимистон ва сардии ҳаво, ки кӯҳу дашт пур аз барф буд ва аз галабаи хунукии берун ва гармии дарун чехраи нури офтоб дар вақти субҳ равшанӣ меод, туфанг гирифта азми шикор намудам. Дар пой наълайни чӯбин¹ кардам, то ки ба барф фуру наравам. Дар нишебии кӯҳ, ки барф қамтар буд, дар пушти санге се хирси азимчусса дидам, ки бо ҳайбати ачибе рақс мекарданд ва гӯё айшу суруре дошанд. Яке чӯбдасте дар даст рост истода буд ба монанди ясаул², дигаре аз нард ва шуаби³ ревоҷ⁴ дасторе ба сар тартиб дода ҳамчу хатибе⁵, дигаре аз барги ревоҷ даф ба даст гирифта нақрот мезад монанди шуъбадабозе⁶.

Хирси чӯбакзан он ду хирси дигарро аз худ дур мекард, гӯё дар байн рақс мекард. Хирси дасторӣ⁷ бошад, монанди ҳар ҳангоҳ мезад ва гӯё суруде мегуфт. Хирси дойразан бошад, рақс мекарду дойра мезад.

Ман ин ҳел маҷлиси аҷоиб ва сурудро на дида будаму на аз касе шунида. Аз холи онҳо саҳт дар ҳайрат афтада будам ва соате ба гирудори онҳо нигоҳ кардам, онҳо аз ман гофил буданд. Чун пӯстии хирси раққос тозатар дидам, туфанг бардошта ӯро ба нишон гирифтам, дафу дойраи ӯро бар занаш⁸ бастам. Хирси дасторӣ дасторро аз сар бияндохт ва рӯй ба гурез ниҳод. Хирси ясаул бошад, ба ҳамон чӯбдаст ба тарафи ман давид. Фурсат надод, ки оташ аз туфанг сар бидиҳам. Ба ман расида сари туфангро маҳкам бигирифт ва ба ҷониби худ мекашид ва ман ба тарафи худ мекашидам. Дар охир ба зӯрӣ туфангро аз дастам гирифт ва бар кӯҳ чунон зад, ки туфанг

¹ Наълайни чӯбин – он чӣ мисли кафш аз чӯб сохта дар по кунанд.

² Ясаул – хидматгори дарбор.

³ Шуаб – шуъбаҳо, ин ҷо ба маънои шоҳаҳо.

⁴ Ревоч – номии гиёҳест бағоят нозук ва хурдӣ, ки мардум онро меҳӯранд.

⁵ Хатиб – касе, ки хутба меخوانад.

⁶ Шуъбадабоз – масхарабоз.

⁷ Хирси дасторӣ – хирсе, ки дар сар дастор дошт.

⁸ Занаш – манаҳ.

реза-реза шуд. Пас ба ман чӯбдаст андохт, ман ҳам чӯбдаст ба осонӣ аз дасташ рабудам, чунки хирс гафс ва танбал буд. Он гоҳ рост омада ба ман часпид.

Фавран аз ҳанҷарааш¹ саҳт гирифтам ва сарашро аз ҳамидан манъ намудам. Чунки дониستم, ки агар сараш ҳам на-шавад, он қадар ман зарар намебинам. Ва мо ҳар ду мисли ду паҳлавони зӯровар бисе талош кардем ва роҳи зафар ба ҳар дуи мо мушкил буд, чунки бо ман асбоби чарроҳӣ² набуд, то занхонашро бишкофам ва ӯ низ ҳарчанд зӯроварӣ кард, лекин даҳон ва дандонаш дар ҳаво гӯё бод мекашид. Оҳиста-оҳиста ман ӯро ба таҳти кӯҳ мекашидам, то ба кӯҳ наздик шудам.

Он гоҳ як даст ҳамчунин дар ҳанҷарааш ва бо дасти дигар аз соқаш маҳкам гирифта ба тегаи кӯҳ задам, ки миёнаш биш-каст. Садои устухонҳояш, ки қарс-қарс мекард, шунида шуд. Бе он ки нафас рост кунад, видои қолиб кард³. Сараш бурида, пӯшташ баркандам, ба шаҳр оварда маблағи шаст танга фоида кардам...».

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Манзараи кӯҳ ва ҳолати хирсонро батафсил бо гуфтори худ қисса намоед.
3. Тафсилоти ҷанги тан ба тан бо хирсро нақл кунед.
4. Оё шумо ҳам дар бораи хирс қиссае шунидаед?

ШУКУРБЕК

Мулло Холмуҳаммад ҳикоят кард, ки: «Дар ҷавонӣ ман ба-рои таҳсили илм ба Бухоро рафта дар мадрасае даромадам ва бисе кашшоқ ва бе чизу чораи маҳз будам, ки рӯзҳо ва шабҳо гурусна мегаштам. Паҳлу бар бӯрӯ ва сар бар санг ниҳода дарс мехондам. Соли умрам ба бисту се расида буд.

¹ Ҳанҷара – ҳалқ, гулу.

² Асбоби чарроҳӣ – корд.

³ Видои қолиб кард – яъне мурд.

Дар он ошон Шукӯрбек ном дузди шабрав дар Бухоро зиндагӣ мекард, ки мардум аз дасти ӯ ба фиғон омада буданд.

Басе пахлавон ва қалонҷусса ва айёрпеша¹, ки дар шаб бо сад нафар муқобилат мекард ва ба зарбати санги даст дарахтҳои азимро аз камар мешикаст.

Агар гулулаи² дасташ ба шахсе расад, ҳамчу гунчишки туфангхӯрда хурд ва реза мешуд. Аз захми санги ӯ доим синаи онҳое, ки дар шаб мегаштанд, дарида буд. Рӯзона ӯро касе намедид, лекин шабона ҳамчун кӯршабпарак пайдо мегашт. Чандин баҳодурон садди роҳаш мегаштанд, аммо зӯрозмоӣ қарда наметавонистанд.

Бо ин ҳама тавоноӣ ва мардумозорӣ қарампеша, олиҳиммат буд, ки мол аз тавонгарони бахил ситонда ба одамони бечора медоду ба аҳли илм ва талабаҳои мадраса ёрӣ мерасонид.

Рӯзе яке аз намояндагони дарбор бо ҳукми султон нидо кард, ки касе Шукӯрбекро ба даст оварад, сад динор зари сурх медиҳад.

Мулло Хол мегӯяд: «Ман чун ин нидо шунидам, қувваи тамаъқориам ба ҳаракат омада талабаи камбағаливу подорӣ маро бад-он дошт, ки худро ба мири асас³ нишон диҳам ва матлаби ӯро ба ҷо оварда, Шукӯрбекро гӯсфандвор баста ба дасташ супорам ва боӣ гардам». Аввал ба назди мударрис даромада гуфтам:

– Ман аз кашшоқӣ ва гуруснагӣ ба ҷон омадам ва ин зиндагӣ, ки марост, ҳазор бор аз марг бадтар аст. Агар иҷозати шумо шавад, биравам ва ба асас маълум кунам, ки ҳасми ӯро ба ӯ бирасонам ва аз ин бечорагӣ раҳой ёбам. Ва агар кушта шавам, ба он дунё равам, яъне мурда аз ин дунё ҳалос хӯрам.

Мударрис гуфт:

Зинҳор, ин чуръат накуний, ки пойи душманро нодида сар ба бод диҳӣ. Магар нашунидаӣ, ки «фил шикори гавази нашавад ва шер аз рӯбоҳ мағлуб нагардад». Пеш аз ту басе диловароне зӯрманд дар ин роҳ сафари охират қарданд.

¹ Айёрпеша – чусту чолок, макқор, шабрав.

² Гулула – санги қулӯлае, ки гирифта мегашт.

³ Асас – мири шаб, миришаб.

Байт:

Ҳар кӣ бо фӯлодбозу панча кард,
Соиди симини худро ранча кард.

Гуфтам:

Рустам бо ҳама зӯрӣ ва қуввати зиёди худ дар чоҳи Шагод
афтод ва Исфандиёр бо ҳама сахтгирӣ ва шавкаташ¹ ду дида
бар хоки мазаллат² ниҳод.

Байт:

Сайёд на ҳар боре шикоре орад,
Бошад, ки яке рӯз палангаш бидарад.

... Шояд ки рӯзе фалак бар мурод ва мароми ман равад ва
бад-ин баҳона мояи таҳсил³ ва вачҳи маоши ман шавад... Агар
дар миёни ин чаҳор хишти хучра солҳо бинишинам, ҳеч вақте
аз сакфи он нон ва гандум наборад...

Мударрис гуфт:

Он чӣ ту гуфтӣ, рост аст, лекин:
Гарчи кас бе аҷал нахоҳад мурд,
Ту марав дар даҳони аждарҳо.

Аз он чо, ки азми дуруст овардай ва чазми маҳкам кардай,
ба ту монез шудан мумкин нест. Бирав, ки Худо ёри ту бод,
чунки ба матлабҳои ин дунё ва охират расидан ба азимат⁴ во-
баста аст.

Он гоҳ фотиҳаи мударрисро гирифта ба хонаи шаҳна⁵ да-
ромадам. Мири шаҳр (асас) маро яке аз аҳли дарбор гумон
карда, суол кард:

Ба чӣ кори муҳим омадай?

Гуфтам:

¹ Шавкат – ҳашамат, эътибор.

² Мазаллат – хорӣ.

³ Мояи таҳсил – харчи таҳсил, таҳсилпулӣ.

⁴ Азимат – дилниҳодагӣ ва қасду оҳанг.

⁵ Шаҳна – посбони шаҳр.

Шунидам, ки ту барои гирифтани ва баستاني Шукурбек мукофот гуфтай. Омадаам, ки он мукофот ё пулро аз ту биситонам ва матлаби туро ба дасти ту супорам.

Мири шаб аз вазъи ман бихандид, чунки ранги кохида ва хунпариди доштам. Ва он даъвои маро шӯҳи пиндошта, назди ман обу нон фармуд. Ман гуфтам:

Шуморо ба ҳайати¹ ман кор набошад ва ман чандинрӯза гуруснаам. Маро аз таом хуб сер кунед, он гоҳ хидмат фармоед...

Пас аз хӯрда шудан, асос ба ман панҷсад дирам дод ва гуфт: Агар Шукурбек ба даст ори, сад динори нақд бошад ва ин музди қадами ту бувад.

Ман ҳамроҳи ду-се нафар шабрав баромадам ва аз онҳо нишони душман талабидам. Гуфтанд:

Ҳеҷ кас сурати Шукурбекро надидааст, магар аз дур гурриши санги ӯро шунидааст. Ана, шахсе сафедчома меояд, ки чӯбдаст дорад, дар камарбандаш корд овезон, санги гулула дорад ва аз рӯи гурриши гулулааш маълум мегардад, ки Шукурбек меояд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Матро хонед.
2. Мулло Холмуҳаммад хангоми таҳсил дар Бухоро дар чӣ вазъе қарор дошт?
3. Шукурбек чӣ касе буд?
4. Чӣ Мулло Холмуҳаммадро маҷбур мекард, ки ба муқобили Шукурбек бархезад?
5. Байни Мулло Холмуҳаммад ва мударрис чӣ суҳбате доир гашт?

Мулло Хол гуфт:

«Чун ҳамроҳи посбонони шаҳр ба Токи Мазори Хоча Муҳаммади Паррон, ба чорсуи шаҳр расидам, овози санги ӯ аз растан Бозори Кафш баромад, ки ба тарафи мо меомад. Шабравон гуфтанд: «Инак, Шукурбек омад» ва худ ҳамин таблҳоро хобонида рӯи пинҳон қарданд.

¹ Ҳайат – ҳайбат, шакл, киёфа.

Ва ман аз гояти аз ҳад зиёд ӯро имкон надода, мардона чӯбдаст ба даст хиромон мерафтам ва мегуфтам: «Вай ҳам мисли ман одамест, ки гӯшту равған дорад». Бо ҳамин наздик шудем. Гуфт: «Ту кистӣ?» Гуфтам: «Ҳамин замон бишиносӣ». Ва чунон аз ҳадди шучоат чӯшида будам, ки заминро осмонро намедидам.

Ба худ андешидам, ки агар чӯбдаст бар сараш фуруд орам, мағзаш бирезад. Савоб он аст, ки аз пояш занам, то даст баста назди мири шаҳр орам.

Вақте ки даст бар ҳаво, чӯб бар осмон бардоштам, он Таҳамтан сабук барҷаста ҳанҷараи маро гирифт. То ба худ омадам, бар замин ғалтонид ва бар синаам нишаст. Дуд аз димоғам баромад ва охи сард кашидам.

Вай ханҷарашро дар гулуям ниҳод ва гуфт:

Ту худро нашиносондӣ, инак, ворида ҷаҳаннам¹ шав!

Гуфтам:

Марди гарибам² ва мусофир.

Гуфт:

Туро чӣ шуда, ки чони худро дарег надошта, худро ба дами тег нишонидӣ?

Гуфтам:

Ҳучуми кашшокию нодорӣ ва хирси³ зар маро бад-ин чода овард.

Гуфт:

Аз кучо?

Гуфтам:

Аз Бойсун.

Гуфт:

Аз он чо баҳри чӣ омадаӣ?

Гуфтам:

Ба таҳсили илми зарурӣ.

Гуфт:

Туро кӣ ба муқобили ман барангехт?

Гуфтам:

¹ Ҷаҳаннам – дӯзах.

² Гариб – бекас, каси мусофир.

³ Хирс – чашмгуруснағӣ.

Мири асас овоза дода буд, ки ҳар кӣ туро дастгир кунад, сад динор зар бидихад. Ман аз чиҳати эҳтиёҷ ва бечорагӣ ба ин кор розӣ шудам, то туро ба даст орам.

Ман ин суханҳоро канда-канда мегуфтам. Чунки часади ӯ хеле вазнин буд, гӯй кӯхи азиме. Раҳм овард, гуфт:

Рост мегӯӣ, ман ин овозаи мири шабро шунидаам ва ту марди мусофирӣ ва бегуноҳ ва дар ин амр, ки мутасаддӣ¹ шудай, аз чиҳати бечорагӣ мачбур шудай, ки худро бо шер бизанӣ. Ман ба ту умри дубора мебахшам, ба шарте ки ту аз ин шаҳр ба вилояти худ баргардӣ ва дигар бо ман рӯ ба рӯ нашавӣ.

Ман гирён хушомадгӯӣ намудам, ки: «Ҳар чӣ ту гӯӣ, чунон кунам ва ҳарчӣ бад-он ишора кунӣ, икдом ба он намоям». Он гоҳ аз болои ман бархост. Ва ларзон ва ҳаросон аз ақиби он мерафтам, то дар мадрасаи Кукалтош даромадем ва ба дари хучрае баромада овоз дод. Муллобачае саросема берун омада ба одоб дарун талабид. Даромадем ва бинишастем. Шамъҳо афрӯхтанд ва нуқлу наво ва май оварданд.

Шукурбек пурсид:

Аз пухтан ва хӯрданӣ чӣ дорӣ?

Гуфт:

Микдоре аз ин чизҳо ҳаст.

Фармуд, ки:

Ин ашё ба ин меҳмони мо камӣ мекунад, бирав ва аз фалон қассоб гӯшт биёр ва таоме ба заҳмати зиёд бипаз, ки ман ҳам гурӯснаам.

Он мард бирафт ва ба пухтупаз машгул шуд. Ман ба даҳшат омада аз ҳар боб сухан мекардам, саргузаштамо нақл кардам, аз часорату мардонагии худ сафсата меҳондам.

Вакте ки ман дар бораи шуҷоатам, ки ҳар ва аспро бардоштам, нақл кардам, ӯ бовар намекард ва гуфт:

Агар рост гӯӣ, бархез ва аз пушти ман даро ва маро ба худ каш ва аз чоям бичунбон.

Ман бархоста дар ақибаш гузаштам ва ҳарчанд зӯр задам, ҳеч аз чойи худ намечунбид, гӯӣ хама узваш аз оҳан ва фӯлод буд, то ҳар ду дасти ман аз кор монд ва хун аз димоғам фаввора зад.

¹ Мутасаддӣ – вазифадор

Гуфт:

Нагуфтам, ки ту дурӯғ мегӯӣй ва ҳеч зӯр ва қувват надорӣ ва ман туро дар роҳ, ки меомадӣ, дониста будам, ки овози пойи ту дар замин зарб надошт. Овози пойи мардон дар замин ҳамчун оҳан бошад. Пас, як мушт зари сурх ба каф ниҳод ва гуфт:

Агар панча ва дасти чапи маро битобӣ, ин зар аз они туст.

Ҳирси тилло маро қарор нагузошт, панчаашро битофтам ва ҳарчанд зӯр намудам, фоидае набахшид. Дар ин қор ҳар тараф ҳаму рост мешудам. Лекин дасти ӯ чунон рост ва барқарор буд, ки гуё меҳе бар девор зада бошанд. Ва охир дасти ман бигирифт ва панчаам дар панчааш ниҳода зӯр кард. Гумон кардам, ки ангуштонам реза-реза шуданд. Он гоҳ гуфт:

Ба ин ҳол, ки дорӣ, дигар номи шуҷоат мабар ва беҳуда роҳи муқобили мардон машав, ки сар ба бод диҳӣ ва ҳасратҳо барӣ.

Он гоҳ ба об ва таом таклиф намуда, панҷсад дирам ба ман бидод ва маро васият кард, ки: «ин пули кироӣи туст ва инро бардор ва дигар дар ин шаҳр наист, мабодо ки дигарбора туро бифиристанд ва ба муқобили ман барангезанд, он гоҳ амон наёбӣ».

Ман он нақдро¹ бардошта, назди мири шаб омада, он ҷӣ дида будам, ҳикоят кардам. Хилъатам² дод ва рухсатам фармуд.

Ман дигар икомати³ Бухороро ба худ ногувор дида ба вилояти худ омадам ва то ин муддати умр мисли вай зӯровар надида будам.

Самараи ин ҳикоят он аст, ки мард агар бақувват ва паҳлавон бошад ҳам, аз душмани худ бияндешад ва бовар ба зӯри бозуи худ накунад.

Байт:

Худое, ки болову паст офарид,
Забардасти ҳар даст даст офарид.

¹ Нақд - пул, зар.

² Хилъат - як навъ ҷома.

³ Иқомат - истиқомат, зиндагӣ.

1. Бигӯед, ки байни ду тан чӣ воқеа рух дод?
2. Кӣ голиб омад: Мулло Холмуҳаммад ё Шуқурбек?
3. Шуқурбек чӣ мардонагӣ кард?
4. Охири воқеа ба чӣ анҷом ёфт?
5. Хулосаи ин ҳикоят чӣ аст?
6. Байтҳо ва лугатҳоро аз ёд кунед.

ШАБЕ ДАР ПЕТЕРБУРГ

ЗАБОН ДОНӢ – ҶАҲОН ДОНӢ

(бо каме ихтисор)

Боре дар пойтахти императори рус будам... шабе аз хоб барҷастам, бинобар тараддуи мардум ба кӯча давидам. Ҷама рафикон рафтаанд, сабаб пурсидам, гуфтанд:

Маҳалле оташ гирифта, ба тамошо баромаданд.

Ман ҳам хоболуда... ба кӯча баромадам, дидам ароба бо ходимаш тайёр аст. Гуфтам:

Агун паридуш¹?

Агарчи ин лафз бетартиб аст, яъне «дар оташ меравед?», бо ин ишора фаҳмонидам, ки маро ба ҷое, ки оташ афтада, мебарӣ. Аробачӣ фавран маро ба ароба нишонида дар он маҳалла расонид, фуруд омадам, боз бо имову ишора бо лафзҳои галати бемаънӣ гуфтам, ки: «Ин ҷо бош, маро то манзил хоҳӣ бурд». Қабул намуд.

Ман ба сайри иморатҳои сӯхта даромадам, дидам... ки бо асбоб ва фаввора об аз баҳр оварда оташро хомӯш мекунанд. Ман саргарми тамошо шуда аз рафикон низ касеро наёфтам ва бо ман тарҷумон ҳам набуд. Баъд аз фурсатҳо баромадам, ки ҳаво абр шуда ва барфи шиддатнок меборид...

Омадам, ки асп ва аробаи худро ёбам, бисёр ҷустам. Дар охир аробаи ҳоли дидам, ки бачаи ходим² дорад. Савор шудам ва ишора кардам, ки суръат кун. Вай ҳам надоништа асп ме-

¹ Агун паридуш – лафзи вайрони забони русӣ, агун-огонь, ба маънои оташ ва паридуш – поедешь, яъне меравӣ.

² Ходим – нукар, аробачӣ.

ронд. Вақти баргаштан ба воситаи тарокуми¹ барф ва талотуми ҳаво ҳеҷ самт маълум намешуд. Аммо роҳи омадагӣ шаркӣ буд, пас ҷанубӣ. Ин аробачӣ маро рост ба тарафи шимол мебард ва ҳар ҷанд имову ишора мекардам, ки ба тарафи гарбӣ равам, сухани маро сарфаҳм намерафт ва ҳар ҷо аспро нигоҳ дошта, ба ман сухане мегуфт, ки: «Ман туро кучо мебарам?» ба лафзи русӣ ҷавобе мегуфтам... Ӯ маро дашном медод ва ҳар соат таклиф ба фуромадан мекард, ман намефуромадам. Чунки агар фуруд оям, дигар ба аробааш бор намекунад ва агар пиёда монам, асас² ҳаёс мекунад. Миқдори панҷ соат дар болои ароба нишаста мондам ва дар ин шаб ҷандон барф меомад, ки ман ҷун куллае аз барф шуда саропо бо барф пӯшида шуда будам.

Нимаи шаб маро дар кӯча монда, худ ба ҳавлии дарун рафт ва бисёр дарро кӯфт. Садое набаромад, маро ҷандон воҳима гирифта буд, ки агар он дар боз шавад, албатта, маро ба дарун металабанд ва қатл мекунанд ва дар ҷоҳе меандозанд. Агар аз ароба фуруд оранд ва дар кӯча гузоранд, пулисҳо³ гӯл дар гардан ва занҷир дар поям кунанд...

Аробачӣ аз боз нашудани дар маънос шуд, боз дар ароба нишаста асп меронд ва маро дашном медод, ман хомӯш мондам ва мачоли гап задан наёфтам.

Аробачӣ маро назди миршаб овард ва шикоят кардан гирифт, ки марде ба ароба савор шудааст, забон намедонад ва ман низ аз фаҳми гуфтаи ӯ очизам, ҳеҷ чора намедонам, ки ӯро ба кучо барам, ки маро аз бори ӯ халосӣ рӯй диҳад. Миршаб омада, маро аз тағи барф бароварда, ба лафзи русӣ саволе кард, гуфтам:

Моя паслоники чалавик, яъне ман ҳамроҳи элҷиам⁴, ин бача куши⁵ маро гум кардааст ва маро ҳайрон намудааст, маро агар ба растан Балшуй Марскуй барад, куши худро меёбам.

Миршаб аз ин сухани ман огоҳ шуда, бачаро дашном карда ва гуфт:

¹ Тарокум – яъне бисёри барф.

² Асас – миршаб.

³ Пулис – политеия.

⁴ Элҷӣ – намояндан як давлат дар давлати дигар, сафир.

⁵ Қуш – манзили муваққатӣ, бошишгоҳ.

Ин марди мусофир аст ва ҳамроҳи сафир омадааст. Ту ин мардро чаро дар ин паскӯчаҳо саргардон доштаӣ? Агар аз аввали шаб ба он ҷо мебурдӣ, ӯ ба куши худ мерафт, ҳам ту халос будӣ ва ҳам ӯ. Холо низ ӯро бурда дар растан калон андоз.

Ходим пас аз ин гуфтугӯ маро ба растан Балшуй Марсқуй овард, то дари дарвозаи сафоратхона маро оварда фуруд овард.

Музди савораи ароба ҳафт дирам дода аз он ҳалокат раҳой ёфтам.

Агар ман андак аз гуфтугӯи он хабардор мешудам, кори ман ин миқдор дар таҳлука анҷом намеёфт.

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунан нақл кунед.
2. Аҳмади Дониш ба кучо рафтагор шуд ва мучиби саргардонӣ ва ба таҳлука афтодани ӯ чӣ буд?
3. Забоиро надонистан ба кас чӣ ногувориҳо меовардааст?
4. Аҳмади Дониш бо овардани ин ҳикоят моро чӣ хушдор медиҳад?

АДОЛАТИ ШЕР

Яке аз дӯстон гуфт:

Дар Бойсун мардеро дидам тануманд, осори мардӣ ва боқувватӣ аз зоҳири¹ ҳолаш ҳувайдо буд, ки Холмуҳаммадаш мегуфтанд. Миёни ману ӯ бисёр мубоҳиса² ва муколамаҳо мегузашт. Басе ҳикоятҳои ҷолиб нақл мекард, ки аз шуниданаш дар хайрат мемондӣ. Бо хирсу ҳук набард намуда, бо шер ва паланг ҷанг карда, аз ҷанголашон раҳой ёфта буд. Аз он ҷумла гуфт: «Рӯзе ба хонаи дӯстам, ки бояд тӯй барпо мешуд, ҳамроҳи дӯстонамон роҳакӣ шудем. Аз байни кӯху марғзор мегузаштем. Ман аз рафикон ҷудо шудам, муштоқи³ шикор гашта будам. Ба даруни дара даромадам, кабку оху шикор карда саргарм шуда монда, рӯзро бегоҳ кардам. Дидам майли хонаравӣ надошт. Ноилоч дар камари кӯх сатҳе ҷойи сабззор ёфтам, ки

¹ Зоҳир – сурат.

² Мубоҳиса – бо ҳам баҳс кардан.

³ Мушток – иштиёқманд, ҳавасманд.

дарахти азиме бо сояш он ҷойро зеб меод. Як чашмаи оби мусаффо аз пахлуяш мегузашт. Аз аспи худ фаромада ба болои дарахт баромада, ҷое барои худ ва ҷое барои асп рост кардам, то гуруб аспро гунча баста, гӯсфандвор болои дарахт кашидам. Асп аз фаросате, ки дошт, он ҷӣ ман дар боби ӯ андешида будам, мефаҳмид. Ҳамчунон дасту побаста болои дарахт ба пахлу орамид¹ ва намечунбид.

Ман таҳорате оварда ҳам ба болои дарахт нишаста, намозе сар кардам ва туфанги чоншикор пеш гузошта, Худоро ба ҳифзи худ мехондам.

Мухаррири сутур (сатрҳо, яъне нависанда) гӯяд:

Ман дар ин ҳикоят инкоре доштам, ки як мард, агар ҳама аз фӯлод бувад, аспро бад-ин ранг натавонад бардошт. Магар ки муболиға бошад. То дар «Унсур»-и Бедил дидам, ки Мирзо Қаландар, амаки Бедил аспи савории худро, ки монда ва кӯфта гашта буд, дар як муддат аз кӯҳистон бардошта гузарондааст. Он гоҳ эътиқод кардам, ки дар бадани инсон як қувваи зӯрораӣ ҳаст, ки на ҳар кас онро дошта метавонад.

Мулло Хол гуфт:

Шабхангом, пеш аз он ки сар ба хоб диҳам, ногоҳ овози шикастани сангпораҳо маро беқарор гардонид. Дониستم, ки ҳайвоне ба тарафи мо меояд.

Шаб маҳтоб буд. Дидам шере хашмгину зӯрораӣ монанди гови калони шохзан ба самти мо меояд. Ва чашмҳо ҳамчу машъале медурахшиданд ва назди қадамаш сангҳои бузургалтон мешуд. Туфанг ба даст гирифтам ва оташ дар пилта додам ва рост кардам, то шер бубинад ва битарсад ва баргардад. Ӯ ҳамчунон гуррон, бе ҳарф ва ҳарос тӯфон карда ба сӯи мо меомад. Дидам, ки ин шер бо як тир сард намешавад, ҳам марову аспаро набуд мегардонад.

Азбаски майдон буд ва атроф нишеб, шер ҳарчанд хост, ки худро дар болои дарахт барҷаҳонад, муяссар нашуд. Омада ба решаи дарахт даст зад. Гумон кардам, ки ҳамин замон дарахтро аз бун² мебарорад. Натавонист ва як-ду зӯр овард, матлаб³ ба ҷанг наёмад ва дарахт ҳамчунон, ки дар рӯзи боди шадид

¹ Орамид – бихуспид, хоб кард.

² Бун – бех.

³ Матлаб – мақсад.

биларзад, ба ҷунбиши сахт гирифтор шуд. Ва аспи ман дар изтироб омада сахт тарсид, ман худдорӣ карда ба мулоимат саре мечунбондам, ки: «Ман қасди ту надорам ва имшаб дар роҳ мондам, ин ҷо меҳмонам, аз сари сахти ман даргузар». Гоҳе таъзиме ба сӯйи шер мекардам ва шукуфон менигаристам, то аз вазъи ман эмин¹ бошад ва донад, ки ман ба ӯ муқобила надорам. Шер аз ин муомила сурати таслим муайян карда аз гурриш ва газаб сокин² шуд. Вай аз дарахти ҳомили³ ман даст бардошт ва сина бар замин ниҳода биҷшаст ва дум мечунбонид. Боз ман суруде, нагмае сар карда шерро ба мулоимат ва мурувват даъват мекардам. То субҳ дамид ва бо имо ва ишора маълум мекардам, ки: «Маро роҳ бидех, то ба манзили худ муроҷиат кунам». Вай низ ишорае мекард ва дасти худро рост мекард. Ман намедонистам, ки ҷӣ меҳоҳад. Камтар нон ва яхнӣ⁴ пеш андохтам, бӯйида илтифот⁵ накард ва боз ба дасти худ ишора мекард. Он гоҳ донистам, ки туфанги⁶ маро меҳоҳад. Ноилоҷ онро ҳам назди шер андохтам. Бархост ва онро гирифта ва худ низ рост шуда бар атрофи он диққат мекард ва маҳалли қундоқ ва оташхонаро медид. Пас туфанг хурд биҷшаст ва ба ҳаво биандоخت, ки аз назарам нопадид шуд.

Ман он гоҳ дил бар марг ниҳодам, ки кори аҳмақӣ кардам ва сипари ҷон ба дасти душман супоридам. Он гоҳ изхори хурсандӣ ва хуррамӣ намуда, нон ва яхнӣ бардошт ва ишора кард, ки фуруд ой ва бирав. Ва худ дуртар рафта боз бинишаст. Ман аспро фуруд оварда зин ва лачом ниҳода савор шудам. Ва шер низ ба ҳаракат даромада пеши роҳи ман фууромада ва имо мекард, ки «биё».

Ман охиста аз паси вай асп мерондам. То аз ду-се агба ва сой бигзаштам ва роҳ аз кӯҳ ба пастӣ кашидам. Он гоҳ шер баргашт ва ба болои қуллаи кӯҳ барнишаст ва дар мушоҳидан аҳволи ман шуд, то аз назари ӯ гоиб гаштам.

¹ Эмин – беҳавф, беҳатар, дар амон.

² Сокин – ором.

³ Ҳомил – бордор, ин ҷо ба маънои дарахте, ки мо дар болои он қарор доштем, омадааст.

⁴ Яхнӣ – гӯшти пухтаи хунуқкардашуда.

⁵ Илтифот – лутф, ин ҷо ба маънои аҳамият надод, омадааст.

⁶ Туфанг – камон.

Ин рафтор аз он сабаб буд, то даррандагони дигар маро қурбон насозанд. Ва саломат ба хона омадам.

Мақсад аз ин ҳикоят дар он аст, ки агар дар азал мавҷуд муҳлат бувад, душман дӯст гардад ва заҳр тарёк¹ ва шери далер роҳбар ва дастгир бувад.

Гар шавӣ дар даҳани шеру паланг,
Нахӯрандат магар ба рӯзи аҷал.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Ҳикоятро хонед ва мазмунашро нақл кунед.
2. Ба фикри шумо чаро шикорчӣ бо шер муқобилат накард?
3. Чаро камони Холмуҳаммадро шер шикаст?
4. Чаро унвони ҳикояро муаллиф «Адолати шер» гузоштааст?

¹ Тарёк – давои зидди заҳр.

*Гар дусад раҳ ба сари дор равам,
Лоҳутӣ,
Боз дар маслаки худ якдиламу
подорам.*

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ

Абулқосим Аҳмадзода Лоҳутӣ соли 1887 дар шаҳри Қирмоншоҳи Эрон дар оилаи касиби кӯхнадӯз (гевакш) таваллуд ёфтааст. Ӯ дар нуҳсолагӣ шогирди челонгар, баъд шогирди дарзӣ ва пасон шогирди оҳангар будааст. Падараш Аҳмад низ таъби шоирӣ дошта бо таҳаллуси «Илҳомӣ» шеър мегуфтааст ва нахустустоди Лоҳутӣ дар шеърсароӣ ҳамонро падараш будааст.

Абулқосим Лоҳутӣ соли 1904 дар синни ҳабдаҳсолагӣ бо мадади ташкилоти «Одамият» ба таҳсил фаро гирифта мешавад. Зулму истибдод дар ҳамон давра дар Эрон ба дарачаи авҷи худ расида буд.

Лоҳутӣ муътақид буд, ки рӯзе инқилобе мешавад ва решаи зулму истибдодро месӯзад ва худ низ ба мубориза алайҳи истибдод бар меҳезад. Шеърҳои инқилобӣ ва зидди зулму бедодгарӣро сурудаи ин шоири инқилобӣ вирди забони муборизон буд. Ниҳоят, ҳокимияти замон Лоҳутиро ба қатл ҳукм мекунад. Оқибат Лоҳутӣ соли 1922 баъди таҳдиду таъкибҳои саҳти ҳокимони Эрон ба ҳоки Иттиҳоди Шӯравӣ паноҳ мебарад.

Аз устод Абулқосим Лоҳутӣ осори гаронбаҳое чуи дostonу ғазалҳои равон, қитъаҳо, рубоиву дубайтиҳои шево боқӣ мондаанд. Лоҳутӣ соли 1957 дар Маскав вафот кардааст.

ВАТАН¹

Ватан вайрона аз ёр аст, ё агёр², ё ҳар ду?
Мусибат аз мусулмонхост, ё куффор³, ё ҳар ду?
Ҳама доди ватанхоҳӣ зананд, аммо намедонам,
Ватанхоҳӣ ба гуфтор аст, ё кирдор, ё ҳар ду?
Ватанро аз хатар фикри вакилон мекунад эмин,
Ва ё сарнайзаи як лашкари чаррор⁴, ё ҳар ду?
Ватанро фитнаи маснаднишинон⁵ дод бар душман,
Ва ё ин мардуми бедониши бозор, ё ҳар ду?
Команди бандагӣ бар гардани бечорагон маҳкам,
Зи банди сабҳа⁶ шуд, ё риштаи зуннор, ё ҳар ду?
Ба қатлу горати деҳкону истисмори заҳматкаш,
Фақат масҷид бувад бонӣ ва ё дарбор, ё ҳар ду?
Бинои зулму истибдоди синфи муфтхӯр вайрон
Зи чаккуш⁷ мешавад, ё доси чавҳардор⁸, ё ҳар ду?

¹ Аз хусуси оқибати ин шеър Лохутӣ дар тарҷумаи ҳолаш чунин навиштааст: «Ба ҷазои ин шеър ҳукумати вақт маро ҳабс карда, ба истинток кашид. Рӯзномаро кушода баъзе мисраъҳоро ба ман нишон доданд. Дар ҷавоб гуфтам:

– Охир, дар ин ҷо ман ба таври таъкид чизе нагуфтаам, фақат изҳори шубҳа кардаам.

Баъд аз он калимаҳои зеринро ба ман нишон доданд:

«Ба маҷлис нисбати Эронфурӯшӣ медиҳанд...».

Ман бо ҷиддияти тамои ҷавоб додам:

– Аммо бубинед, дар мисраи дуюм чӣ гуфтаам:

«Намедонам кунам икром, ё инкор, ё ҳар ду?»

Намояндаи ҳукумат девонавор фарёд зад:

– Пас ин чист? – «Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям!» Ё инро ҳам инкор мекунад?

– Не, – гуфтам, – аммо давомашро хонед. «Агар дар зери теғам, ё ба рӯи дор, ё ҳар ду? Агар ман аз таҳдидҳои шумо метарсидам, ин мисраъҳоро намегуфтам».

² Агёр – гайр.

³ Куффор – кофирон.

⁴ Чаррор – бадхоҳ.

⁵ Маснаднишинон – тахтнишинон, ҳукуматдорон.

⁶ Сабҳа – тасбеҳ.

⁷ Чаккуш – болга.

⁸ Чавҳар – санги киматбаҳо, ин ҷо ба маънои тез, обутобдода.

Вакил аз хидмати миллат тагофул¹ мекунад амдан²,
 Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?
 Ба маҷлис нисбати Эронфурӯшӣ медиҳанд, аммо
 Намедонам кунам иқрор, ё инкор, ё ҳар ду?
 Вакилону вазиронанд хоин, фош мегӯям,
 Агар дар зери теғам, ё ба рӯи дор, ё ҳар ду!
 Ту ро рӯзе ба куштан медиҳад ночор, Лоҳутӣ,
 Забони ростгӯ, ё табъи оташбор, ё ҳар ду?
 Вакил аз хидмати миллат тагофул мекунад амдан,
 Ва ё бошад вазир аз мамлакат безор, ё ҳар ду?

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Тарҷумаи ҳоли устод Абулқосим Лоҳутиро нақл кунед.
2. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
3. Мазмуни байтҳоро дар алоҳидагӣ шарҳ диҳед.
4. Ин шеър дар тақдири Лоҳутӣ чӣ нақш дошт?
5. Шоир сабабҳои вайронии ватанашро дар чӣ мебинад?
6. Шеър ва лугатҳоро аз ёд кунед.

САЛОМИ ХАЛҚИ ТОҶИК БА ХАЛҚИ ЭРОН

Ассалом, эй халқи Эрони кабир,
 Ассалом, эй насли Золу Ардашер!
 Эй нажоди Кова, эй авлоди Сом!
 Бар ту аз Ҷумҳури Тоҷикон салом!
 Мо бародарҳои тоҷики туем,
 Роҳдору рӯҳназдики туем...
 Солҳо мо дар асири зистем,
 Ҳеч кас оғоҳ набуд, мо кистем.
 Беҳабар будем мо, к-андар ҷаҳон
 Як бародар ҳаст моро меҳрубон.
 Лек девори сияҳ дар байни мо
 Карда буд зулми ҷаҳонгирон ба по.
 Гарчи ёдат буд дар дил ҷовидон,

¹ Тагофул – гафлат, худро ба нодонӣ задан.

² Амдан – қасдан, дидаву доништа.

Ҳайф, рӯят шуд аз дида ниҳон...
Мо ба зулми золимон голиб шудем,
Бар замину оби худ соҳиб шудем.
Дастӣ мову дидаи мо боз шуд,
Бахти мо чун боз дар парвоз шуд.
Пас туро, чони бародар ёфтем,
Доимо ҳозир ба имдоди туем.
Эй наҷоди Кова, эй авлоди Сом,
Бар ту аз Ҷумҳури Тоҷикон салом!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро хонед ва маънидод кунед.
2. Шоир дар бораи муносибати халқҳои тоҷику эронӣ чӣ мегӯяд?
3. Ин мисраъро шарҳ диҳед:
4. «Эй наҷоди Кова, эй авлоди Сом».
5. Бигӯед, ки халқҳои тоҷику эрониро чӣ ба ҳам мепайвандад?

БА ТОҶИКИСТОН

Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман.
Ватани қору хонаи ишқам,
Табъи шеърӯ таронаи ишқам!
Ваҳ, чӣ рахшонӣ, эй шарораи сурх,
Чон фидои ту, эй ситораи сурх!
Бурчи Машрик агарчи хонаи туст,
Лек олам пур аз фасонаи туст.
Солҳо пеш аз ин замона, ҳазор,
Нафакат як, ҳазор чандин бор.
Ту хунарманду паҳлавон будӣ,
Равшанибахши ин ҷаҳон будӣ.
Номдорони Шарқ дар гирдат
Гирд буданд ҳамчу шогирдат.
Хонаат мактабу маориф буд,
Дари эҳсон ба оламе бикушуд.
Боре, ин сон суҳандарозӣ чист?

Мункири ту ба гайри душман кист?
Дар чаҳон ҳар кӣ дoston хонад,
Номи деринаи туро донад.
Лек чанде ту бенаво мондӣ,
Аз хунарҳои худ чудо мондӣ...
Солҳо бо талошу бо мардӣ
Ҷангу ҷонбозию ҷадал кардӣ.
Ҷанг кардӣ ба зидди ҷабру ситам,
Гох-гоҳе шудӣ музаффар ҳам.
Лек зӯри ситам маҷол надод,
Ки тамоман шавӣ зи банд озод.
Ногаҳон шуъла аз Шимол дамид,
Шуълаи сурх то ба Шарқ расид.
Гуфт ин шуъла: Ҳей, ба по барҳез!
Дар раҳи зиндагӣ зи ҷо барҳез!...
Эй умеди дили рамидаи ман,
Қуввати дасту нури дидаи ман!
Он аламуро ту роҳбар кардӣ,
Сӯйи майдон шудӣ, зафар кардӣ...
На фақат Шарқ аз ту хуррам шуд,
Руи ту нурбахши олам шуд.

БАНДАГӢ ДАРКОР НЕСТ

Зиндагӣ охир сар ояд, бандагӣ даркор нест,
Бандагӣ гар шарт бошад, зиндагӣ даркор нест.
Гар фишори рӯзгор обат кунад, мискии машав,
Мард бош, эй хастадил, шармандагӣ даркор нест.
Бо ҳақорат гар биборад бар сарат борони дур,
Осмонро гӯ: бирав, борандагӣ даркор нест!
Гар ба шартӣ пойбӯсӣ сар бимонад бар танат,
Ҷон деҳу рад кун, ки сарафкандагӣ даркор нест.
Зиндагӣ озодии инсону истиклоли уст,
Баҳри озодӣ ҷадал кун, бандагӣ даркор нест!

1. Шеъри «Ба Тоҷикистон»-ро ифоданок хонед.
2. Мақсади мурочиати шоир аз чӣ иборат аст? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Мисраъҳои ба зиндагӣ ва ҳолу аҳволи гузаштаи халқи мо бахшидаи шоирро аз шеър пайдо карда бо мадади муаллим тавсиф кунед.
4. Шеъри «Бандагӣ даркор нест»-ро бурро ва ифоданок хонед.
5. Ҳар байтро аввал бо мадади муаллим ва сипас мустақилона шарҳ диҳед.
6. Шеърро аз ёд кунед.

Шоир Халкии Тоҷикистон Муъмин Қаноат соли 1932 дар деҳаи Курговади ноҳияи Қалъаи Хуми Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон таваллуд ёфтааст. Пас аз хатми мактаби миёна соли 1951 ба факултаи таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дохил мешавад.

Шавку хаваси эҷоди шеър хеле бармаҳал дар вучуди Муъминшоҳ пайдо шуда буд. Таҳсил дар Донишгоҳ ва сипас кор дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба ҷашмаи илҳомӣ ӯ ҷӯшу сафо бахшидаанд.

Муъмин Қаноат шеърӯ дostonҳои бисёре навиштааст. Машҳуртарин дostonҳои шоир «Сурӯши Сталинград», «Тоҷикистон – исми ман», «Мавҷҳои Днепр» ва «Ғаҳвораи Сино» мебошанд.

Шоир барои эҷод кардани ин дostonҳо бо Мукофоти давлатии СССР ва Мукофоти давлатии РСС Тоҷикистон ба номи Рӯдакӣ кадр карда шудааст.

«Мавҷҳои Днепр», ки порчаҳои ҷудогонаи он ба мутолиа пешбарӣ карда шудаанд, аз зумраи дostonҳои басо ҷозибӯ нурмаънии Муъмин Қаноат ба шумор мераванд.

Дoston бо эҳсосоти волои ватандӯстӣ ва садокати бародарӣ эҷод гардида, дар ҳар мавҷи он як лаҳза, воқеа ва ҳастии зиндагии рангини одамӣ акс ёфтааст.

МАВҶҲОИ ДНЕПР

МАВҶ ДАР САҲРО

Мавҷро оё ба саҳро дидаӣ?
Шарфаи онро магар бишнидаӣ?
Дидаӣ уқёнуси беобро,
Мавҷҳои хушки нилитобро!¹...

¹ Нилитоб – кабуд, осмонранг

Ман чунин баҳри ачибро дидаам,
Дар сари ҳар мавҷ дил варзидаам.
Буд ин баҳри кабуди беканор,
Дар канори Украина номдор.
Мавҷи қулзум¹, мавҷи гандум буд он,
Ризқи мардум, нони мардум буд он.
Мешиносам, мешиносам бӯи он,
Бӯи ширин, бӯи дерин – бӯи нон.
Ман зи хурдӣ баҳра аз он бурдаам,
Дар Бадахшон аз ҳамин нон хурдаам.
Ҳаст дар ёдам, ки ногаҳ чанг шуд,
Роҳи ин мавҷи саховат банд шуд.
Нон баробар шуд ба ҷони одамай,
Рафт лаззат аз даҳони одамай...
Ҳис мекардем дар он солҳо
Аз тани мо буд узви мо чудо.
Баъд мавҷи лашкари бебоки мо
Рӯфт садди² хасро аз хоки мо.
Мавҷи ин дарё зи нав озод шуд,
Боз мардум сер, мулк обод шуд.
Донаи хайри ҳамин саҳрои пок
Сабз шуд андар биёбони қазок...
Ман ба ҳар мавҷи маҳини ин замин
Боз дидам мавҷҳои Украин...
Украина. Мавҷи ту, эҳсон³ ту,
Ҳосили сарпанҷаи деҳқони ту.
То Душанбею Қазоқистон расид,
Нони гандум, қуввату дармон расид.
Чунбиш дарёст рафтори шумо,
Мавҷҳою мавҷҳою мавҷҳо!

САБАБИ НАСУБОРИНИ

1. Шеърро бурро хонда мазмунашро нақл кунед.
2. Сабаби банд шудани роҳи мавҷи саховат чӣ будааст?

¹ Қулзум – баҳр.

² Садд – монеа.

³ Эҳсон – некуй, лутфу марҳамат.

3. Ба мучиби чй боз «мавчи ин дарё озод шуд» ?
4. Мехри шоир нисбати халки Украина дар кадом мисраъхо ифода ёфтааст?
5. Фикр кунед, тахти калимаи «Мавч» чй дар назар дошта шудааст?

МАВЧИ ОДАМ

Ба хотираи Қаҳрамони Иттиҳоди Шуравӣ
Саидкул Турдиев

... Днепр!

Ҳаст дар ёдат магар он соли сели оташин,
 Мавҷҳои одамӣ монанди сели оҳанин
 Омаду дар мавҷҳои банд шуд?!
 Як тараф урду¹ мо роҳи гузар мекофтӣ,
 Як тараф тири аду² тӯри аҷал мебофтӣ.
 Мегузаштӣ аз миёни як замин ду замон.
 Ногаҳон тоҷикписар худро ба оғӯшат фиканд,
 Шарфаи тири аду гардид ин соат дучанд,
 Мавҷҳои гашт аммо ҷавшани ҷони ҷавон.
 Аз пайи ӯ ротаи ӯ сӯи он соҳил шитофт,
 Садди оҳан, садди оташ, садди хороро шикофт,
 То ба он соҳил нахустин роҳи дарёро кушод.
 Пораи хоки туро бигрифт аз ҷанги аду,
 Аз ғазаб лабрез шуд гӯё дили танги аду,
 Чашмо пӯшида аз тӯлу туфанги бешумор
 Тири дунёро ба рӯи паҳлавонон рехтанд,
 Оби дарё, хоки соҳилро ба элак бехтанд.
 То дами субҳ аз дусад ҷон панҷ ҷони зинда монд.
 Панҷ одам дар қанорат ҳамчу дил поянда монд.
 Пушт обу пеш оташ, аз ҳаво борони тир,
 Дар миёни обу оташ панҷ фарзанди далер
 Тан ба тан бо лашкаре ҷангид... Овах, ногаҳон
 Тири душман аз билети сурх, аз ҷавшани гузашт,
 Аз дили пурҳаши тоҷик, аз дами оҳан гузашт,

¹ Урду – ҷангиён, лашкар.

² Аду – душман.

Ҳаст дар ёдат, чӣ сон афтонд уро бар замин?
 «Воҳ, модар!» – гуфтаю хоки туро огуш кард,
 Лаҳзае модар – замин қалби ҷавонро гуш кард,
 Даргузашт ӯ... Дар ҳамин дам лашкар аз дарё гузашт.
 Байрақи огуштаи хунро зи нав бардоштанд,
 Ҳамчу машъал, раҳнамо болои сар афроштанд.
 Ҳар диле мезад ба зарби «Интиқому интиқом!»
 Шуд ҳамон як пораи хоки Ватан маъвои ӯ,
 Манзили бо нақди ҷон бигрифтаи ӯ, ҷойи ӯ,
 Манзилеро, ки ҳама бо ҷон харидорем мо.
 Эй Днепр! Солҳо аз пеши манзил меравӣ,
 Гӯй охир, аз чӣ ин сон сӯйи соҳил медавӣ?
 Гуфт бар ман ба забони мавҷҳои безабон:
 «То бигирам ин дили ҷовидро андар канори мавҷҳо»...
 Зикри¹ бисёрест дар савти² шумо,
 Мавҷҳою мавҷҳою мавҷҳо!...

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шерро ифоданок ва бурро хонед.
2. Дар порчаи шерӣ вазъияти ҷанг чӣ гуна тасвир ёфтааст?
3. «Обу хокро ба элак бехтанд» чӣ маънӣ дорад?
4. Пирӯзӣ ба ивази чӣ ба даст омад?
5. Оё даҳшати ҷангро тасаввур кардаед, ки чӣ гуна будааст?
6. Байтҳои алоҳидаро аз рӯйи интиҳоби муаллим шарҳ диҳед.

МАВҶИ БАРОДАРИ

Ба дида нақши рӯйи ту, ба гуш гуфтугӯи ту,
 Ҳанӯз аз димоги ман нарафтааст бӯйи ту,
 Ба ҷои дур меравад дилам ҳамеша сӯйи ту,
 Шудам калону омадам кунун ба ҷустуҷӯи ту,
 Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Замиши Украинро зи сару бар қадам задам,
 Ба ҳар диёр дар задам, ба ҳар мазор дам задам,

¹ Зикр – ёд кардан, ба забон овардан, гуфтаҳо, кайдҳо.

² Савт – садо, овоз.

Зи лавҳаҳои мармарин ба хирс чуста номи ту,
Бикофтам, наёфтам нишони ноаёни ту,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Замони кӯдакии ман ту аз ҳама калон будӣ,
Миёни аҳли деҳи мо ҷавони паҳлавон будӣ,
Чанори соябон будӣ, мадори хонадон будӣ,
Вале зи хоксориат ба чашм ноаён будӣ,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Бигӯ, кай мазори ту, мазори хоксори ту?
Ба вақти захми охирин кӣ буд дар канори ту?
Даме фитодӣ бар замин, кӣ буд тақядори ту?
Кӣ буд дар нигоҳи ту, ба чашми интизори ту?
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Ба вақти ҷустуҷӯи ман ба сӯи ман, ба рӯи ман
Кушода буд ҳар даре, ба ҳар даре бародаре,
Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародарини ҷовидон,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

Ба ҳар диле, ки во шавад, маро ба сина ҷо шавад,
Ба ҳар нигоҳи бегаше, ки нури дидаҳо шавад,
Ба хандаҳои гамбарор ҷу мавҷҳои беқарор,
Нигоҳи туст ошкор, ҳаёти туст нойдор,
Бародарам, бародари ба ҷону дил баробарам!

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шеърро бурро ва ифоданок хонед.
2. Гуед, ки шоир бародарашро дар кучоҳо ҷустааст?
3. Ҷустуҷӯҳо дар хоки Украина ба шоир чӣ натиҷаҳо додаанд?
4. Шоир дар байти

Агар туро наёфтам, биёфтам дар ин макон,
Ҳазорҳо бародарон, бародарини ҷовидон

чи ро дар назар дорад?

5. Шеърро аз ёд кунед.

ДАВОМИ НЕК РОҲАТРО!

БА ВЛАДИМИР ЛУГОВСКИЙ

Даме, ки размгоҳи бешикасти Рустами Дастон
Ба ҷанги бекҳо афтид аз дасти забардастон,
Даме, ки базмгоҳи Ибни Сино, Рӯдакӣ, Хайём
Бишуд ҷавлонгаҳи дуздон,
Бишуд бозичаи айём,
Ба ин ҷо омадӣ пойи пиёда мисли як сарбоз
Ба қалби шоиру бо ҳучҷати раҳсоз.
Ту аз кӯху камарҳо бо машаққат роҳ мебурдӣ,
Чу шоир, ошиқи шаб хавф аз бегоҳ мебурдӣ
Зи дарё об мехӯрдию мехуфтӣ, намехуфтӣ,
Ба яздон баҳс мекардӣ,
Ба дарё роз мегуфтӣ.
Чу дарё вирд мекард аз забонат шеъри Пушкинро,
Ту боло мешудӣ,
То даст гириӣ Моҳу Парвинро...
Шунидӣ нағмаи ҷонпарвари хиргоҳӣ аз хиргоҳ,
Ҳам овози азони деҳаро бар даргаҳи Аллоҳ,
Шабоҳанги хурӯсон,
Бонги халхоли арӯсонро,
Сукути кӯхи тафсонро,
Садои ҷони инсонро,
Ту гарки созҳо будӣ,
Ту банди розҳо будӣ.
Чу булбул моили парвозҳо, овозҳо будӣ,
Ки ногаҳ шарфаи тиру камон, аспӣ давон омад,
Қадомин бек сӯйи деҳаи бепосбон омад?
Балои осмон омад!
Ту барҷастӣ,
Камар бастӣ,
Ба аҳли деҳа пайвастӣ,
Ғурури бек бишқастӣ...
Ҳамин шаб ёр гаштӣ чун қалам тиру камонатро,
Дигар оҳанг бахшидӣ
Ҳамин шаб дostonатро,

Дар ин пасту баландиҳо
 Дар ин сустию сахтиҳо,
 Миёни гирудори некбахтӣ, шӯрбахтиҳо
 Ту дидӣ Вахшро танҳо
 Миёни кӯҳ дар гавго.
 Надидӣ дар бисоти ӯ дили дарёи Ҳофизро
 Чу шоир ёд н-овардӣ макони разми Рустамро
 Надидӣ давргардон чоми сесадрораи Ҷамро,
 Аҷамро дидиву савти Аҷамро лек нашидӣ,
 Дами пири бузургонро ту хору бенаво дидӣ?
 Агар дар хонаи тоҷик тамоми чиз ночиз буд,
 Ба ҳар гаҳвора Ҳофиз буд ё девои Ҳофиз буд.
 Ҳамон пире, ки аз пайроҳаҳо то арсаи дунё,
 Зи манзилҳо ба манзилҳо,
 Кушода роҳ аз дилҳо...
 Агар бо номи Ҳофиз мешудӣ дар хонаи тоҷик,
 Баногаҳ қаср мешуд аз қарам вайрои тоҷик.
 Агар бо шеъри Ҳофиз роз мегуфтӣ ба духтарҳо,
 Ба шеърат мефаромад аз самои хусн ахтарҳо.
 Агар як бор мидидӣ, ба хубӣ чехраи Лайло,
 Чу Ҳофиз маст будӣ умрҳо аз он рухи зебо
 Вале ошиқ нагаштӣ...
 Роҳ бурдӣ, дoston гуфтӣ,
 Ба ҳар сурат сухан аз дарду дармони замон гуфтӣ,
 Ту хизматро адо кардӣ чу як роҳсоз, чун сарбоз,
 Туро охир ато кардӣ табиат шоири мумтоз! ...
 ... Аз он шабҳо
 Зи кӯҳи Нор доим мерасад овоз,
 Садои мардуми роҳсоз,
 Садои шоири сарбоз...
 Замистон асту
 Механдад ба ёди ту гули бодом
 Бубин Мирзои Кӯлобӣ¹ диҳад роҳи туро аҷном.
 Дуои нек рӯҳатро,
 Давоми нек роҳатро!

¹ Мирзо Шариф – сардори бригадан роҳсозони Норақ.

1. Шеърро ифоданок хонед.
2. Мазмуни шеърро нақл кунед: Владимир Луговский кӣ буд ва барои миллати тоҷик чӣ хизматҳо кардааст?
3. Дар бораи дӯстии халкҳои тоҷикӣ рус боз чӣҳо медонед?
4. Аз матн мисраъҳои ӯфта чӣҳо чундалик шудаанд.

Ќумъа Одина яке аз нависандагони сохибзавки тоҷик буда, соли 1930 дар деҳаи Некноти ноҳияи Панҷакент ба дунё омадааст.

Аввалин навиштаҳои ӯ солҳои шастум ба таърифи расидаанд. Повести «Иншо дар мавзӯи озод» (соли 1974), романи «Гузашти айём» (соли 1978) ва як силсила ҳикояву очерк ва қиссаҳо ба қалами ӯ тааллуқ доранд.

Ќумъа Одина тарҷумон низ буд. Асарҳои Н. Тихонов, Я. Гашек, С. Алӣ, Г. Кирх, И. Шамякин, Г. Марков ва дигаронро хонандагони тоҷик дар тарҷумаи ин нависандаи хушсалиқа хондаанд. Ќумъа Одина соли 1982 аз олам ҷашм пушидааст.

Қиссаи «Иншо дар мавзӯи озод» аз марғубтарин ва писандидатарин асарҳои адиб аст. Нависанда зимни ин қисса гуфта-нист, ки танбалӣ, фиребгарӣ, ошнобозӣ аз бадтарин хислатҳои инсонӣ мебошанд.

«ИНШО ДАР МАВЗӢИ ОЗОД»

Шитоб мекардам. Соатам ба ду наздик мешуд. Ногоҳ ҷашмам ба Аҳмади Зарду Нодири афтод. Ҳайрон шудам. Охир, то саршавии дарс андаке мондааст, онҳо бошанд, ба қаҳвахона рафта истодаанд! Бинобар ин ба соатам бовар накарда, ба соати пештоки бемористон назар афкандам. Дувоздаҳу чоряк. Ҷин занад ин соати маро! Гоҳ чун аспӣ тозӣ медаваду гоҳ чун хари ланг базӯр мегардад! Тарбузам аз бағалам афтид, – кайфам парид. Худро чунон ҳис мекардам, ки гӯё бар сарам як сатил оби хунок рехта бошанд. Қариб ду соат вақти холӣ дорам. Акнун ба кучо равам, ҷӣ кор кунам?

Дар аввал мехостам ба хона баргардам, баъд фикр кардам, ки то ба троллейбус савор мешавам, то ба хонаамон меравам, ки қариб ними соат мегузарад, барои бозгашт боз ҳамин қадар лозим. Ҳамагӣ панҷ дақиқа мемунад. Барои панҷ дақиқа ба

хона баргаштанам намеарзад. Бинобар ин қадамавро суст кардам. Акнун ба шитобу таъҷил эҳтиёҷ набуд. Ба фикр фуру рафтам. Вақтҳои охир ба ман тез-тез ҳолати аҷиб рӯй медиҳад: ҳамин ки оҳиста-оҳиста қадам мондам, дар майнаам фикрҳои мучмалу берабти бисёре пайдо шуда, маро саҳт азоб медиҳанд.

Вақте ки хурд будам, орзу мекардам, ки тезтар калон шавам, ақаллан ба талабаҳои синфҳои ҳашту даҳ расида гирам. Ана акнун калон шудам, 18-ро пур карда ба нуздаҳ қадам мондам, мӯйлаб баровардам, мӯйлабамро ҳафтае ду маротиба метарошам, аммо аз калон шуданам чандон хурсанд нестам. Зани ҳамсоия дасти ростии мо – Эргашбиби мегӯяд, ки ман «мардаки каппакалон» барин гафс шудаам ва акнун аз ман гурехтан, яъне рӯй пӯшидан лозим будааст. Ана он саволҳои, ки майнаи маро гич мекунад: чаро ба вай, ба кампири қариб шастсола аз ман рӯй паноҳ карданаш лозим будааст? Чаро ҳамин қадар сол лозим набуду акнун лозим шуда монд? Охир, мо қариб даҳ сол боз ҳамсоия! Хайр, гӯр ба сараш, аз ман рӯй пӯшад, пӯшидан гирад. Як умр рӯяшро набином ҳам, заррае хафа намешавам...

Маро дар вақтҳои охир дигар масъалаҳои азоб медиҳанд. Масалан, чаро падари ман падари Зарифи Муш барин ҷарроҳ ва ё падари Аброри Балон барин мудирӣ база не? Чаро вай танҳо коргари одии заводи хишт? Шароити надошт? Чаро шароити надошт? Падари Мушу падари Балон ба падари ман ҳамсоланд. Пас, чаро онҳо шароити доштанду падари ман не? Пас падари Балону падари Муш аз падари ман боақлтар буданд? Пас чаро ман аз Балону Зарифи Муш бештар мехонам? Пас чаро гандум қорӣ, гандум мерӯяду ҷав қорӣ ҷав, – мегӯянд? Хайр, ин саволҳои берабто ба ҷавоб ҳам мондан мумкин.

Акнун як назар бахти маро тамошо кунед. Мисол, мактабҳои миёна боз даҳсола шуданд. Акнун талабаҳои синфҳои даҳ ҳам баробари мо, талабаҳои синфи ёздаҳ, мактаби миёнаро тамоми мекунду баробари мо номаи камол мегиранд, баробари мо ба мактабҳои олии ариза медиҳанд. Ин аз ҳоло моро ба таҳлуқа андохта истодааст. Соли гузашта қариб нисфи тамомикундагонии мактаби мо ба мактабҳои олии дохил шуда натавонистанд. Ҳатто ду талабаи бо медали тилло тамоми кардагӣ ҳам. Дар ин бора муҳбире дар яке аз рӯзномаҳои

марказӣ мақолае навишта, муаллимон ва аълочиёни моро хуб шарманда кард. Муаллимони мо мегӯянд, ки ин кори мухбир аҳмакист, чунки аълочиён ҳам монанди дигарон рагу хун до-ранд, бинобар ин мумкин аст, ки саросема шуда ба саволҳои имтиҳонгиранда дуруст ҷавоб дода натавониста бошанд. Аз ин воқеаи таассуфовар хулосаҳои бисёр чуқур баровардан ва коллективи муаллимони мактаби мо барин мактаби калон ва обрӯмандро бадном кардан дуруст нест. Боз кӣ медонад?

Ман панҷ соли охир танҳо бо баҳои панҷ меҳонам. Ҳамаи муаллимаҳо мегӯянд, ки мактабро ҳатман бо медали тилло тамом хоҳам кард, аммо вахтҳои охир медал гирифта намехоҳам, аниқтараш аз медал гирифта метарсам. Умуман, ин медал ба ман чӣ лозим? Барои медалдорони соли гузашта барин шарманда шудан? Аз шарм ба Қазоқистон, ба кадом як совхозии навбунёд гурехта рафтанд. Агар онҳо медал намендоштанд, гапе намешуд. Ҳар сол хазорҳо нафар аз имтиҳонҳои қабул афтида истодаанд! Бинобар ин чандин вақт боз ин фикр маро азоб медиҳад. Агар ман мактабро бо медал тамом кунам, дар вақти ба мактаби олии дохил шудан аз «мусоҳиба» нагузарам ва ноилоҷ ҳамроҳи ҳама, «аз рӯи қондан умумӣ» имтиҳон медиҳам ва ҳатман баҳои ду ва ё се мегирам. Баъд ҳама дар кӯчаву пасткӯчаҳо бо ангушташон ба ман ишора карда мегӯянд, ки ана, хӯ вай бача, мактаби миёнаро бо медал тамом карди аз имтиҳони қабул афтид.

Аз афти қор, бо ошнобозӣ медал гирифтагӣ! Мумкин аст, ки ягон мухбир дар ягон рӯзнома дар ин бора мақола навишта, маро ва муаллимаҳои азизамро, ки барои таълиму тарбияи ману шарикдарсонам бисе заҳмат кашидаанд, шарманда кунад. Не, ба ман медал лозим нест. Ҳамту, баробари ҳама мактабро тамом кунам бас! Бинобар ин ба дарсҳои қадар аҳамият намендодагӣ шудам. Ҳа, на панҷ, балки сева чор гирам ҳам, мешавад. Муаллимҳоямон баъд аз ҷавоби ман хеле вақт сар мечунобонанд, оҳ мекашанд ва бо таассуф «Ба шумо чӣ шуд? Хай, хай, рафик Ҳакимов, умеди мо аз шумо ин набуд!» – мегӯянд дар журнал боз як «панҷ» мемунанд ё ба журнал ҳеч чиз намонда таъкид мекунанд, ки боз тайёр карда биёям, дар дарси оянда боз мепурсанд. Маълум мешавад, ки қонуни инер-

сия дар ин ҷо таъсир доштааст. Оё шумо аз физикаи синфи нух қонуни инерсияро медонед? Оё шумо медонед, ки чаро автомобил ва ё поездро якбора тормоз дода нигоҳ доштан душвор аст? Ин ҳама ба қонуни инерсия вобаста аст! Ана ҳамин хел ба аълоҷӣ якбора сеvu чорхон шудан душвор будааст, чунки дар ин ҷо ҳам қонуни инерсия амал мекардааст.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Мухтасаран дар бораи тарҷуман ҳоли Чумъа Одина нақл кунед.
2. Аз сарсатри аввал чиро фаҳмидед, нақл карда диҳед.
3. Чаро Ҳакимов падари худро нисбати падарони ҳамсинфонаш паст мешуморад?
4. Барои чӣ ӯ медал гирифтани намехост? Фикратонро гӯед.
5. Ба ақидаи шумо он фикру ақидаҳое, ки дар майнаи қаҳрамони қисса пайдо шудаанд, ҳамаашон дурустанд?
6. Хулосаатонро роҷеъ ба ин порча баён кунед.

Имсол ба назарам баҳор хеле серборон омад. Ман ин фикрамро ба Кабӯтари Дубома гуфтам. Вай китфонашро дарҳам кашида бо тамасхур гуфт:

– Имсол ҳам баҳор ҳарсола барин, ҳатто камборонтар. Ту ки имсол плаш надорӣ, ба назарат ҳамин хел менамояд. Соли гузашта плаши ман барин плаши нави хитойӣ доштӣ – ку! Кучо шуд?

Дар ҳақиқат соли гузашта плаши нави хитойӣ доштам. Тобистон, дар вақти таътил дар соҳтмони заводи нуриҳои маъдани Кӯргонтеппа якуним моҳ қор карда, камтар пул пасандоз карда будам. Гумон мекардам, ки Балон ба пули худам плаш ёфта мидиҳад. Тирамоҳ андак пеш аз саршавии боронгарӣ, плаши куҳнаамро ба додарам Валимуҳаммад додам. Балон илтимоси маро рӯи рост рад накард, имрӯзу фардо гуфта то ҳоло кашол дода гаштааст. Ақнун плашаш сарашро хӯрад. Ба қарибӣ фасли боронгарӣ ҳам мегузарад, тобистон мешавад.

Бале, гапи Кабӯтари Дубома дуруст аст. Ман, ки плаш надорам, баҳор ба назарам серборон менамояд. Аммо ба назари Балон, Қалла ва Раҷаби Тилло, ки плаши балонӣ доранд,

бахор камборон менамояд. Онҳо хатто дар рӯзҳои офтобӣ ҳам плаш пӯшида мегарданд...

Мо, талабагони синфҳои ёздаҳ хабари боз даҳсола шудани мактабҳои ёздаҳсоларо шунида хеле хафа шудем, аммо талабаҳои синфҳои даҳ баръакс хеле хурсанд, чунки онҳо ҳам баробари мо, баробари бачаҳо, ки як ё ду сол калонтаранд, номаи камол хоҳанд гирифт. Агар мо ба ҷойи талабаҳои синфҳои даҳум мешудем, низ хурсандӣ мекардем? Ҳа, ба фикрам аксарияти мо ҳамин хел мекардем. Пас, ҳар як кас ба ҳар як ҳодиса аз мавқеи худ, аз рӯйи маънияти худ баҳо медиҳад? Ҷе хеле Аҳмади Қалла мегӯяд, ҳар кас бо доғи худ месӯзад! Ҳа, ҳамин хел барин.

Қабутари Дубома бачаи қобилу ҳалим аст. Вай танҳо се сол боз ҳамроҳи мо меҳонад. Пештар дар кадом як деҳаи дурдасти райони Сари Осӣ ҳамроҳи бобояш зиндагӣ мекардааст. То қарибӣ дар синфи мо як вай белақаб буд. Азбаски Шарифҷон дар синфамон одами нисбатан нав буд ва ҳалиму қобилақаб буд, мо аз лақабмонӣ худдорӣ мекардем. Ба қарибӣ ман, Қалла, Македон ва Муш аз забони Шарифҷон қиссаи аҷоибро шунидем.

Модари Шарифҷон хеле барвақт дар синни шонздаҳсолагӣ, бо амақбачаи худаш, ки аз ӯ даҳ сол калон будааст, издивоҷ мекунад. Баъд аз як сол Шарифҷон таваллуд мешавад. Рӯзе падараш аз қори саҳро саҳт мондаву шалпар шуда, ба хонааш бармегардаду ба завҷааш мегӯяд: «Думи барзаговро тоб дода гаштан ба дилам зад. Ман маълумоти миёна дорам!»

Агар ту розӣ бошӣ, ба Душанбе рафта хонаму одам шуда мебиёям! Ҳамагӣ чор сол! Ин ҳеч гап не, Душанбе наздик. Тез-тез ба наздатон омада меистам». Модари Шарифҷон розӣ мешавад ва ба колхоз даромада қор мекунад, то ки маишати писару падаршӯи пирашро таъмин кунад ва ба шавҳари донишҷӯяш ҳам каму беш пул фиристода истад. Аз байн чор сол мегузарад, падари Шарифҷон институтро тамоми мекунаду дар ҳуди Душанбе ба қор таъин мешавад ва баъд зану писарчаашро ба наздаш кӯҷонда меорад, аммо завҷааш зуд одатҳои кишлоқнашро партофта, ба монанди заони шаҳрӣ либос пӯшидан, ба квартира нигоҳубин намудан ва дар тӯю

маъракаҳо озодона суҳбат карданро ёд гирифта наметавонад, бинобар ин ҳам падари Шарифҷон аз ҳамсоюву рафиқонаш шарм карда, бо баҳонае зану писарчаашро боз ба зодгоҳашон, ба назди падараш бурда мемонад ва дере нагузашта ба як беваи «маълумотдор» хонадор мешавад. Модари Шарифҷон инро шунида саҳт ба шӯр меояд:

Ҳа-а, ман бесавод будем? – мегӯяд. – На ба кварта-ра нигоҳубин карда метавонистему на одам барин либос пӯшидан? Ҳоло ман ба вай, номард, чӣ хел одам буданамро нишон медиҳам!

Вай баъзе чизҳоиашро фурӯхта пул мекунаду писарчаашро ба бобояш супурда рост ба Душанбе ба омӯзишгоҳи тиббӣ меояд. Дар ин ҷо, дар курси сеюм бо як муаллимашон издивоҷ мекунад.

Ана хоҳари шафқат Меҳринисо Ашрафӣ чӣ хел одам буданд!

Ман модари Шарифҷонро нағз мешинохтам, – онҳоро се-чор бор ҳамроҳ дар кӯча ва як бор дар хонаи Асрорини, ки бо онҳо ҳамдиёр буданд, дида будам, вале асло гумон намекардам, ки духтур Ашрафӣ падари Шарифҷон нест. Ҳоло Меҳринисо – апа дар бобати либоспӯшӣ ва маъракаорой ҳар хел занҳои соҳибмаълумотро бо як нӯл мезанад. Агар ман модари Шарифҷон будани ӯро намедонистам, гумон мекардам, ки ягон ҷавонзани шаҳрии олуфтасатанг аст ва синнаш аз 25-26 камтар асту бештар нест.

Ба Душанбе омадаму аз омаданам пушаймон, – гуфт Шарифҷон дар охири нақлаш.

Ману Калла хомӯш будем. Муш, ки дониستاني асрори онлави одамонро хеле дӯст медорад ва ба нақли Шарифҷон гӯшаашро сик карда гӯш мекард, пурсид:

– Барои чӣ? Магар шаҳри мо ба ту маъқул нашуд?

Не, не, Душанбе ба ман маъқул, шаҳри тозаву озода, сер-долу дарахт.

Пас, барои чӣ пушаймонӣ?

Чунки худро на дар хонаи падарам нағз хис карда метавонаму на дар хонаи модарам. Падарам аз зани дуюмашон ҳашт фарзанд доранд ва модарам аз шавҳари дуюмашон се нафар.

Ба ҳамин тарик, ман ду падар, ду модар ва ёздаҳ хоҳарчаву до-дарча дорам, аммо ягон нафари онҳо маро нагз намебинанд. Ман барои ҳамин дубома, туфайлихӯр ва бегона. Агар ягон чиз лозим шавад, ба назди падарам оям: «Сездаҳ сол алимент додам бас, акнун назди модарат рав, ман ҳашт фарзанд дорам, аёлманд ҳастам, базӯр зиндагиамро нӯг ба нӯг карда истода-ам» – мегӯяд. Агар ба назди модарам оям, «ба назди падари бо-саводат рав», – мегӯяд ва чунон падарамро дашном медиҳад, ки гушҳоям кулф мезананд. Хулласи калом, ман кабӯтари ду-бома барин, аммо на дар инаш манзил гирифта метавонаму на дар онаш! Ҷойи хоби муайян ҳам надорам. Гоҳ дар хонаи мо-дарам, гоҳ дар хонаи падарам ва гоҳ дар хонаи Асрорино...

САВОЛ ВА СУПОРҶИШ

1. Матро кироат кунед.
2. Шарифҷон ба рафиқонаш дар бораи чӣ нақли ачиб кард?
3. Оид ба рафтори падару модари Шарифҷон чӣ мегӯед?
4. Дар атрофи қисмати Шарифҷон баҳс ташкил намоед.

АСАРҲОИ ДРАМАВӢ

Он асарҳои сахнавие, ки воқеа ва ҳодисаҳои муҳими ҳаётро дар бар гирифта, амалиёти қаҳрамононро барои ба мақсад расидан таҷассум менамоянд, драма меноманд. Драма калимаи Юнонӣ буда, маънояш ҳаракат, амалиёт мебошад.

Асосгузори театри ва нахустин офарандагони асарҳои драмавӣ: Эсхил, Сафокл, Аристофан, Еврипид (Юнон), Шекспир (Англия), Мольер (Франсия), Шиллер (Олмон) будаанд.

Муҳимтарин хусусияти асарҳои драмавӣ аз он иборат аст, ки воқеа ва ҳодисаҳои ҳалталаби зиндагиро дар сахна ҳунармандон иҷро менамоянд. Асарҳои драмавӣ дар мавзӯҳои гуногун навишта мешаванд. Нависандаеро, ки асари драмавӣ менависад, драматург меноманд.

Драматургон дар бораи ҳаёту фаъолият ва қаҳрамонию ҷонфидои шаҳсони бузурги давраҳои муайяни таърихӣ ба мисли устод Рӯдакӣ, Ибни Сино, Ҳаким Фирдавӣ, Исмоили Сомонӣ ва дигарон асари драмавӣ навиштаанд.

Асари драмавӣ аз дигар намудҳои адабӣ фарқ дорад. Хусусияти фарқкунандаи асарҳои драмавӣ дар он аст, ки барои дар сахна намоиш додан навишта мешаванд. Санъатшиноси машҳури рус К.С. Станиславский барҳақ гуфтааст: «Танҳо дар пешайвони театри асари сахнавиро бо тамоми ҳастиву моҳияташ фаҳмидан мумкин аст. Агар ин тавр намебуд, тамошобин ба театр намерафт ва дар хона нишаста намоишномаро мустақилона мутолиа мекард».

Хусусияти дигари асарҳои драмавӣ дар он аст, ки ба воситаи тазодҳо, ихтилофҳо ва ақидаҳои, ки дар рафтору лаҳзи гуфтор, ҳаракату амалиётҳо, ишораҳо ва тағйиротҳои зохирии ҳунармандон ба амал меоянд, бинандаро ба моҳияти асар шинос менамоянд. Бинобар ин, аз тамошобин бодикқатӣ ва мулоҳизакориро талаб менамояд. Он амалиётҳо, ки дар сахна воқеъ мешаванд, танҳо барои намоиш набуда, дар ҳаёт низ рӯй хоҳанд дод. Ҳосият ва моҳияти асари драмавӣ низ ошкор ва ифшо намудани ҳаёти воқеӣ, ҳақиқати зиндагии ҳар як давр бо тамоми бурду бохтҳои мебошад.

САФАРМУҲАММАД АЙҶОБИ

Шоир ва драматурги маъруфи тоҷик Сафармуҳаммад Айюбӣ 20 декабри соли 1945 дар шаҳри Кӯлоб таваллуд шудааст. Донишкадаи омӯзгории шаҳри Кӯлобро (с. 1976) хатм кардааст. Шеърҳои аввалинаш ҳанӯз аз соли 1956, аз синни 11-солагиаш ба таъъ расидаанд.

Муаллифи китобҳои «Гули гандум», «Роҳи сафар», «Шоҳаи барк», «Фалаки роғӣ», «Осори мунтахаб», «Ҷилвагоҳи офтоб», «Мунзим», «Тӯй дар Хуррамдара», «Шоҳ Бика» мебошад. Ҳамчунин драмаҳои манзуми «Амир Исмоил», «Дақиқӣ», «Алии Сонӣ», «Спитамен», «Заволи Чамбули Мастоӣ», «Фишор» ба қалами ӯ мансубанд.

Ҷарҷанри маснавӣ низ асарҳои бисёре офаридааст. Айюбӣ Шоири Ҳалқии Тоҷикистон, Арбоби Ҳунари Тоҷикистон ва барандаи Ҷоизаи давлатии ба номи Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ.

АМИР ИСМОИЛ

(Драмаи манзум дар ду баст ва ҳафт намоиш)

Иштироккунандагон:

Исмоили Сомонӣ – волии Бухоро, мипбаъд амири Давлати Сомониён.

Насри Сомонӣ – амири Варзрӯд.

Абулфазли Балъамӣ – надими дарбори Насри Сомонӣ, баъд Ҳочиби бузурги (сарвазири) дарбори Исмоили Сомонӣ.

Абусолик – оҳангсоз.

Ширин – каниз.

Зоҳира – мураббияи Ширин.

Умар – сарбоз, писари Сарҳанг.

Қаробой – ҳомии низоми дохилаи Шимоли Бухоро, ходим, аркони давлат, нуқарон.

БАСТИ АВВАЛ
НАМОИШИ ЯКУМ

(Саҳна нимторик. Болои саҳна тахтест амири ки ду рӯй дорад. Дар як рӯйи тахт Исмоили Сомонӣ ва дар рӯйи дигари он Насри Сомонӣ нишастаанд. Тахтро чарх мезанонанд, ки гоҳе рӯ ба тамошобин Наср ва гоҳе Исмоил пайдо мешаванд. Аркони давлат ба муқобили ҳаракати тахт чарх зада, гоҳе ба Исмоил ва гоҳе ба Наср хитоб мекунанд.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Хуфтагонро дод мебояд тақон,
Гир халқи хешро аз ҷои ҷон!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҷабр кун, то халқ монад дар ҳарос,
Қатл кун, бинмуда ҳар гапро асос!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мулк пур гаштаст аз нокас басе,
Раҳм манмо, чун намефаҳмад касе!
Давлати навро бубояд дасти зӯр,
Подшоҳи зӯр меёбад зухур!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Дар фарози кӯҳсорони Аҷам
Ҳалқаҳои дорро бинмо алам!
Мон, ки халқи мо хушомадгӯ шавад,
Сархамӣ бар халқи кишвар хӯ шавад.
Халқи балвогар нагардад муътабар!
Бар сари осӣ бизан теғу табар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бар гулуи дузду гарҳо рез қир,
Рағми аҳкоми сияҳдил теғ гир!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ҳар кӣ сар бардошт, пояшро бибур!
Чашмҳои саркашонро соз кур!
Аз бародарҳои худ бинмо хазар,
Ҳар яке оранд бар қонат хатар!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ту гуломи Насри Сомон гаштай,
Чун асир ӯро санохон гаштай!
Волии мулки Бухороӣ агар,
Оқилу нотарсу доной агар,
Раҳм бинмой ту, меёбӣ зиён,
Бош ту саркардаи сомониён!
Бо чунин рафтор меёбӣ сарӣ,
Дастболо мешавӣ дар сарварӣ!

БА НАСРИ СОМОН

Не, набояд кард рафторе чунин,
Халқ аз гурбат намегардад қарин!
Бо чунин аркони дар фитрат хақир,
Обрӯмандӣ намеёбад амир!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ку надиме, к-ӯ туро ояд писанд,
Аз фазилат рӯҳи ӯ бошад баланд!
Бо чунин аҳкоми ноахлу заиф
Беҳ намегардад Бухорои Шариф!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Ё бародар хаст ё хешу табор,
Хеш набвад, несташ гар ифтихор!
Гар бародар бар Ватан орад хатар,
Раҳм манмо ту ба фарзанди падар!
(Наср меравад.)

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наср аз мо дар газаб гардидааст
Аз бародар хунталаб гардидааст!
Ахриман дар синааш чо кардааст,
Зидди мо ӯ чанг барпо кардааст!
Дар сари давлат набояд дод тан
Ҳеч гаҳ бар фитнаҳои Ахриман!

(Исмоили Сомонӣ сарашро дудафта дошта молиш медиҳад ва каф мекӯбад. Аҳли аркон мераванд. Ширин пайдо мешавад.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ асрорест дар чашмони Ширин,
Нигоҳаш мерабояд дарди вазнин.
Чу бар ман бингарад, осуда гардам.
Чу марди пир хоболуда гардам.
Арабдухтар, хаёлам, к-ӯ парияст,
Ки дар ӯ хислати марҳамгарияст.

ШИРИН

Ман ин қоям.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Сарамро дор, Ширин,
Ки дарди нимасар гардид вазнин.
Бигӯ Ширин, чӣ дасту панча дорӣ,
Ки рӯи дард марҳам мегузорӣ?
Сари ҳар панчаат иксири дард аст,
Нигоҳат бар вучудам кора кардаст.

(Ширин чаккаҳои сари Исмоили Сомониро молиш дода, ӯро ором мекунад.)

ШИРИН

Шумо бисёр бетобед, хоҷа,
Чаро шабҳо намехобед, хоҷа?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ба фикри марзу буми ин диёрем,
(Фосила)

Туро беинтихо мо дӯст дорем.
Ту, Ширин, аз кучо донӣ, ки ҳар шаб
Намехобам, дилам месӯзад аз таб?

ШИРИН

Ба дидори шумоям ҳаст матлаб,
Шуморо хоб мебинам ҳама шаб.

(Исмоили Сомонӣ Ширинро навозиш мекунад, Зоҳира вориди толори воли мегардад. Ӯ дар даст ташти ҳазориспанди сӯзон дорад.)

ЗОҲИРА

Ба ин ҳусни худододе, ки доред,
Бахил онро ба ҳайрат мегузоред.
Ҳамеша чашм мегирад шуморо,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мазан лофи паризодӣ ту моро,
Барои мард зебоии ботин
Бувад авлотар аз рухсори рангин.
Фишорам медиҳад андуҳи бисёр,
Ҳаёлам, гаҳ дилам мемонад аз кор.
Ташаккур бар ту, эй Ширини ҳозик.

ЗОҲИРА

Набошад Наср бар тахти ту лоик

(Исмоили Сомонӣ бо ҳаяҷон аз ҷой бармеҳезад ва ба гӯшае меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар ки Наср садри хонадон аст,
Сару саркардаи Сомониён аст.
Чаро бар рағми мо мехезад акнун,
Чаро бо гайр меомезад акнун?

ЗОҲИРА

Халифа Муътамид ўрост хомӣ,
Силоҳаш додасту бас низомӣ

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Мане, ки лашкари поянда дорам,
Шукӯху шаъни афзоянда дорам,
Раҳо созам Бухороро аз ин банд,
Итоатгар нагардам бар Самарқанд!

ШИРИН

Ду тан ҳамхуну ҳамҷонед, хоҷа,
Ду тан аз Оли Сомонед, хоҷа.

ЗОҲИРА

Бародар ҳаст, аммо чун адуяст,
Чу аз пушти бародар киначӯяст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Нахоҳам дод бар ў бочу андоз,
Чу бар рағмам намуд ў ҷанг оғоз!

ШИРИН

Шуморо ў чигарбанд аст.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Дам шин!
Мағў ҳарфе дигар аз Наср, Ширин!

ШИРИН

(Худро аз Исмоили Сомонӣ дуртар гирифта)

Худоё, хулқи ӯ он кадр тез аст,
Ки ӯ бо сояи худ дар ситез аст.

(Фосила)

Чи наздикему дурем аз бари ҳам,
Ҷавонӣ бигзарад бо гуссаву гам.
Чаро?

ХОДИМ

Сарҳанг омад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Бо беқарорӣ)

Мон, дарояд!

(Сарҳанг меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Димоғаш чоқ, бардам менамояд.

САРҲАНГ

Чӣ амре карда будӣ, гашт ичро,
Ҳаёти мо дигар бигрифт маҷро!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ хо кардӣ ту бо аҳли Самарқанд,
Киро барбаста овардӣ ту дар банд?!
Чӣ гап шуд?

ХОДИМ

Бальямӣ омад.

САРҲАНГ

Кӣ омад?

ЗОҲИРА

Хаёлам, мешавад ин чо қиёмат!
(Фосила. Ба як тараф омада)
Намехоҳам шавад ҳамчуру пайванд,
Миёни ҳам Бухоро бо Самарқанд.
Чӣ кори хайр шуд, ки Насри Сомон
Асир афтод, чойи ўст зиндон.
Маро беҳурматӣ бисёр бинмуд,
Қудо аз акрабою ёр бинмуд.
Ба айби ў гузаштам қабр аз сар,
Тамоми умр ҳастам бевадухтар.
Надими Насри Сомон аст ин мард,
Ба мо чун душмани қон аст ин мард.

САРҲАНГ

Ман ўро мекушам!
Ў душмани мост!

ШИРИН

Наметарсад!...
Қавонмард аст, пайдост
(*Исмоили Сомонӣ қаҳида мушт гиреҳ мекунад.*)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Чӣ сон аз садди вазнин ў гузаштаст,
Зи сангарҳои сангин гузаштаст?!

(*Ба Сарҳанг*)

Бад-ин сурат агар лашкар ту дорӣ,
Хаёлам, бар аду сар мефарорӣ!

САРҲАНГ

Амирашро ба банд овардаам ман,
На бо найрангу фанд овардаам ман.
Ба зӯри даст бигрифтам Самарқанд
Бигирам Балъамиро низ дар банд!

ЗОҲИРА

Магар кӯр аст, як пояш ба гӯр аст?!

ШИРИН

Хаёлам, Балъамӣ марди часур аст.
Вагарна беҳарос ӯ аз Самарқанд
Чӣ сон омад, гузашт аз сангару банд?

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бирав, Ширин, ки мо гуфтор дорем,
Сухан аз аҳли бадкирдор дорем.

(Ба ходим)

Бигӯ бар Балъамӣ, ин ҷо дарояд,
Ба мо ӯ мақсади худро кушояд.
(Ширин ва Зоҳира мераванд. Балъамӣ меояд.)

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Наметарсӣ магар аз теги хунхох,
Ки нотарс омадӣ холо ба даргоҳ?!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба олам аз касе тарсе надорем,
Ҳама парвардаи Парвардигорем.
Бароям хонадони Оли Сомон
Набошад хонаи бегона альфон.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Бо тамасхур)

Ана, сарҳанги мо аз ҷанг баргашт,
Зафарманду баному нанг баргашт.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Бародар бар бародар гар зафар кард,
Ба олам хешро шармандатар кард.
Аё воӣ, мадеҳ бар Наср озор,
Каси доно набошад тундкирдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намуд ӯ бар газо моро хидоят,
Макун дар пеши мо ӯро химоят!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМИ

Гурӯҳи бадгуморе дар Самарқанд,
Манори мирро аз зер барқанд.
Бизад оташ ба шаҳру нохушӣ кард,
Паноҳӣ ҳар кучо тоҷиккушӣ кард!
Тамоми аҳли Даҳбед аз ғами ҷон
Фирорӣ гашт бар Дарвозу Хатлон.
Халифа Муътамид андар ғазаб шуд,
Кунун дур аз ҳама айшу тараб шуд.
Хаёлам мекашад лашкар ба ин ҷо!

САРҲАНГ

Намемонам дарорад сар ба ин ҷо!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Намебинам иноят дар халифа,
Намесозам итоат бар халифа!
Бухоро ҳеч гаҳ моли араб нест,
Хаёлам, Оли Сомон бенасаб нест.
Ба ҳифзи ному нанги қавму кишвар
Насозам раҳм ҳатто бар бародар!
Кучо шуд Наср?

(Ба Сарҳанг эътироз карда)

САРҲАНГ

Дар поёни роҳ аст,
Ҳама аркони ӯ дар зери ҷоҳ аст!

(Фосила)

Иҷозат дех, бигирам Балъамиро,
Ки душман ҳаст ӯ бар мо, амиро!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Амири Варзруд нест альгон
Амири мост, алҳақ, Насри Сомон.
Чаро волии худро мекуни фанд?!
(Ба Исмоили Сомонӣ)
Намебояд шавӣ аз фанд хурсанд.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Араб садсолаҳо бар души мо буд,
Амири фикру ақлу хуши мо буд!

САРҲАНГ

Намехоҳӣ, ки бошад тоҷвар ӯ?
Гуломиро намехоҳад дигар ӯ!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ба илму равнақи фарҳангу эҷод
Бухоро кам намеояд зи Бағдод!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Маҷӯ ҳоло чудой аз хилофат,
Ки атрофат пур аст аз дарду офат.
Биёбонҳо ҳама аз кавми кӯчист..

САРҲАНГ

Бигӯ, майли ту аз ин гуфтугӯ чист?!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Магар ин нуктаи марди кабир аст,
Туро ваҳми араб думболагир аст!
Агарчанде сарат аз фазл болост,
Мағӯ ҳарфе, ки фикрат кухнаколост!
Ба ҳаҷ рав, сӯфии узлатнишин шав,
Пайи омузиши тафсири дин шав!

САРҲАНГ

Аё волӣ, макун бар Балъамӣ гӯш,
Гузар аз баҳри ӯ, созаш фаромӯш!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Мадех имкони бадкорӣ ба ҳар кас,
Бародаркуш бигӯяндат аз ин пас!

(Ба Сарҳанг)

Магар ман душманам, эй марди нодон,
Надимам ман ҳаме бар Насри Сомон.
Ба ӯ ман то қиёмат аҳд бастам,
Варо мисли бародар мепарастам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ҳамин дам Насри Сомон дар чӣ хол аст,
Магар маҷрӯҳи сахту бемаҷол аст?

САРҲАНГ

Бишуд маҷрӯҳи теғам Насри Сомон.
Варо бегаҳ даровардам ба фармон.

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Чӣ даҳшат, ту гулому ӯ амир аст,
Сикандар бар гуломи худ асир аст!
Бародарро, чу бигрифтед дар банд,
Намебахшад шумоёнро Худованд!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Чӣ кардӣ, бенасаб, бар Насри Сомон?!

САРҲАНГ

Ҳар он чӣ гуфта будӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ху ту, нодон!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМИ

Амире чун ба қотилхо амон дод,
Худашро ҷой байни қотилон дод.

САРҲАНГ

Надими пир, рағми ӯ мағӯ тунд,
Ки монанди қалам месозамат кунд!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМИ

(Ба Сарҳанг)

Шунидам, ки варо кардӣ лату куб,
Раво дидӣ ба ӯ кирдори нохуб.
Басоҳо ранчу озораш ту додӣ,
Ҳақоратҳои бисёраш ту додӣ.

САРҲАНГ

(Пеши пойи Исмоили Сомонӣ ба зону зада)

Сагат ҳастам, ба гирдат посбонам,
Касеро бар ту афзудан намонам!
Ту бинмо сӯйи душман як ишора,
Кунам ман пайкарашро пора – пора!
Агар фарзанди ман шуд бо ту душман,
Сарашро мекунам аз тан чудо ман!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидам дар Тироз аз аҳли туркон,
Ба балво хест қавме зидди моён?

САРҲАНГ

Сару саркардаи ин қавми бадрой
Бувад сарбози дарборат – Қаробой!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Қаробой?! Үх, саги аблаҳ! Ҳаромӣ!
Намуд ӯ дар ҷавоби мо гиromӣ!
Гадоро соҳиби кораш намудам,
Ба дасти худ силаҳдораш намудам!
Бидодам лашкару аспу ҷихозаш,
Намудам омили боци Тирозаш!
Кунун ин сифла рағми мо ба по ҳаст!

САРҲАНГ

Ҳама кирдори ӯ кори хато ҳаст!
Садоқатмандии моро ту бипзир,
Ҳама турки Бухоро кунам қир!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Шунидӣ, ӯ садоқатманди мо ҳаст,
Чу сағ якумр ӯ дар банди мо ҳаст.
Бирав ту бар Тирозу бар Самарқанд,
Тамоми саркашонро гир дар банд!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба хирман дузд ро мағзор сарвар,
Ба гургон раммаро манмой бовар.

САРҲАНГ

Агар дастам расад, чонаш ситонам!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Сарҳанг)

Ту ро аз содиқони хеш донам.
Ба Оли Балъамӣ будӣ дилам гарм,
Вале аз гуфтаи ту омадам шарм.

(Ба Сарҳанг)

Бирав, ту Насрро ҳоло раҳо кун,
Варо роҳӣ кунун бар назди мо кун.

Бубар пайгоми мо бар Насри Сомон,
Биёраш ҳамрахат бар қасри Сомон.

*(Сарҳанг меравад. Исмоили Сомонӣ дар қайди орзуҳо меаф-
зояд.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Агар чуи Мовароуннаҳр альон
Шавад якҷоя бо хоки Хуросон.
Кунун аз иттиҳоди ин ду кишвар
Замони давлати нав мешавад сар!
Кашам ҳар шаҳрро ман сангдевор,
Ки рағми душманон бошанд подор!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Диёреро, ки онро нест гамҳор,
Ҳимоят кай намояд сангдевор?
Касе к-аз раҳму шафқат кард сангар,
Набишкасташ на тӯфону на лашкар.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Бигӯ, манмо хазар, дар дил чӣ дорӣ,
Дағал гуфтаи беҳ аст аз бадгуморӣ!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Ба гайр аз лашкари бераҳму гаддор
Барои давлатат фазл аст даркор.
Аду метарсад аз илму хунар беш,
Хунар меоварад авчу самар беш.
Аду метарсад аз қасру манорат,
Зи акси лавҳаву нақшу нигорат.
Зи боғу роғу аз саҳрои гандум,
Зи ҳусну чеҳраву одоби мардум.
Аду метарсад аз лафзу забонат,
Аду метарсад аз ҳусни баёнат..
Аду метарсад аз созу навоят,
Зи байту қиссаву лаҳну садоят.

Аду метарсад аз ҳар нақши далқат,
Аду метарсад аз фарҳанги халқат,
Фазилатро ду олам мепазирад,
Ба ҷангу ҷӯш кас олам нагирад.

(Фосила)

Сипаҳсолорро аз қавми худ гир,
Вагарна мешавӣ як рӯз тасхир.
Амире, ки зи қавмаш нест лашкар,
Бувад монанд бар Симурги бепар.

(Фосила)

Фуломоне, ки сарбозанд имрӯз,
Туро бо меҳр бинвозанд имрӯз,
Ҳама бар хеш гундоранд сарват,
Ҳама гарданд дорою бадавлат.
Агар хоҳӣ амониро ба дарбор,
Фуломи хешро манмо силаҳдор!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ватан болотар аз тахту нигин аст,
Биҳишти нақд дар рӯйи замин аст.
Агар волӣ чу мурги хонагӣ шуд,
Тихӣ аз шавқу аз фарзонагӣ шуд.
Намехоҳам маломатҳо шунидан,
Намемонам қанотамро буридан!

(Исмоили Сомонӣ каф мекӯбад. Аркони давлат саф мекашанд. Насрро меоранд. Балъамӣ дарҳол ба истиқболаш мешитобад ва ўро ба оғӯш мекашад. Ҳарду бародар аз ду тарафи тахти дурӯ рост истода ба ҷашми ҳамдигар нигоҳ мекунанд. Тахт чархгардон аст ва аркони давлат низ муқобили он чархзада меафзоянд.)

БА НАСРИ СОМОНӢ

То даме рағми ту дар тан ҷавшан аст,
Ў бародар нест, балки душман аст!

БА ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Гар зафар кардӣ, ту хастӣ некбахт,
Фурсате омад, ки гирӣ тоҷу тахт!

БА НАСРИ СОМОНӢ

Чун асират кардӣ, ай тоҷвар,
Обрӯмандӣ намеёбӣ дигар!

*(Исмоили Сомонӣ ҳарфи дигаронро гӯш дода, беихтиёр пеши
пойи бародараш ба зону мезанад ва пойи ӯро мебӯсад.)*

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Кушо аркони ӯро тез аз банд,
Ки фардо боз гардад бар Самарқанд!
Нишинад боз бар тахти амирӣ,

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Амиронро намезебад асирӣ!

САРҲАНГ

Чаро бар пойи ӯ андар сучудӣ,
Аз ин пас худ амири Варзрӯдӣ!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

Ғуломи бенасаб, беақлу нодон!
Ба зону зан ба пеши Насри Сомон!
Ки ӯ шоистаи меҳру дуруд аст,
Амири номдори Варзрӯд аст!

(Ба аркон)

Ҳама таъзим бар сӯяш намоед,
Ҳама бар пойи ӯ бар сачда оед!

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМӢ

Адл кардӣ, ҳақ ба ту ёрӣ диҳад,
Дасту нирӯи мададгорӣ диҳад!

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

(Ба Насри Сомонӣ)

Гирифт ин хона аз нури рухат нур,
Абусолик! Ту созатро намо чур!
Бизан савти наве, то шод бошем,
Зи қайди дарду ғам озод бошем!

(Порae аз савти «Дувоздаҳмақом» садо медиҳад. Саҳна батадрич торик мешавад.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Драмаро бо таҳаммул хонед ва онди воқеаи ба дасти Исмоил асир афтодани бародари калонӣ Насри Сомонӣ мубодилан афкор кунед.
2. Аз мазмуни асар дарёбед, ки Исмоил, Наср, Балъамӣ ва Сарҳанг чӣ ақидаҳои мухталиф доранд?
3. Ба Исмоил тавсифнома нависед, ки чӣ шахсият аст. Гуфтаи ӯ «Амиронро намезебад асирӣ»-ро шарҳ диҳед.
4. Драма бо чӣ анҷом меёбад?
5. Сухани Исмоили Сомониро, ки чунин сар мешавад, аз ёд кунед: «Ватан болотар аз тахту нигин аст».

ДАҚИҚӢ

(Драмаи манзум дар ду баст ва чаҳор намоиш)

Иштироккунандагон:

Дақиқӣ – 23 сола.

Фирдавсӣ

Суруш – каниз, дастпарварди Дақиқӣ.

Фулом – Саура

Зардушт

Гӯштосп

Машъалбадастон – шаш нафар сафедпӯш ва шаш нафар сиёҳпӯш.

БАСТН АВВАЛ

НАМОИШИ ЯКУМ

(Дар пешсаҳна таҳти оҳанги мутантан машғалбадистон пайдо мешаванд, қилва мекунад ва ҳаракати онҳо муборизаи баду некро таҷассум мекунад. Аз миёни издиҳом Фирдавсӣ пайдо мешавад.)

ФИРДАВСӢ

Ба кажгуфтаниҳо шунав ростон,
Кунам аз Дақиқӣ яке достон.
Чу аз дафтар ин дostonҳо бaсе
Ҳамехонд хонанда бар ҳар касе,
Қаҳон дил ниҳода бар ин дoston,
Ҳама бихрадон низу ҳам ростон.
Қавоне биёмад кушодазабон,
Сухан гуфтани хубу равшан равон
«Ба назм орам ин номаро, гуфт, ман,
К-аз он шод гардад дили анчуман».
Қавонишро хӯи бад ёр буд,
Або бад ҳамеша ба пайкор буд.
Бар ӯ тохтан кард ногоҳ марг,
Ба сар барниходаш яке тира тарг.
Бад-он хӯи бад чони ширин бидод,
Набуд аз қаҳон дил-ш як рӯз шод.
Якояк аз ӯ бахт баргашта буд,
Ба дасти яке банда - бар кушта шуд.
Бирафт ӯву ин нома ногуфта монд,
Чуни бахти бедори ӯ хуфта монд.
Худоё, бубахшо гуноҳи варо,
Бияфзой дар ҳашр қоҳи варо.
Кунун парда бардорам аз қиссааш,
Ба олам бимонам яке ҳиссааш

(Фирдавсӣ аз як гӯшаи парда даст мегирад ва парда бардошта мешаванд. Машғалбадистон ба ду тираф пароканда мешаванд. Ҳавлиш шарқиёна, ки дар он Дақиқӣ зиндагӣ мекунад. Дақиқӣ сархуш, аз пушти ӯ гулом – Саура вориди ҳавли мешаванд. Саура дар як гӯша ҳолати фақирона гирифта, даст пеши

бар меистад. Дақиқӣ кӯзаи пур аз шаробро, ки болои миз гузошта шудааст, бардошта пиёла пур мекунад ва менӯшад.)

ДАҚИҚӢ

Суруш,
О, Сурушам, кучой, баро,
Бираксу бибозу бароям саро!
Бад-он қадр шодам, ки пар мекашам,
Сар аз чайби зулмат бадар мекашам!
(Суруш пешвозаш мебарояд.)

СУРУШ

Дуруду саодат ба номи шумо,
Ки равшан намудед фаршу само.
Будам интизори шумо рӯзу шаб,
Шуморо намудам зи гардун талаб.
Ки то боз гардеду бо ҳам шавем,
Дили ҳамдигарро чу марҳам шавем.
(Дақиқӣ он қадар шод аст, ки мехоҳад парвоз кунад.)

ДАҚИҚӢ

Бухорои зебо, бихишти чаҳон,
Ки меҳраш бичӯшад ба қалбу ба ҷон.
Маро минбар асту маро раҳбар аст,
Маро хома ҳасту маро дафтар аст.
(Фосила)

Агар Балхи зебо диёри ман аст,
Бухоро Бихишту баҳори ман аст.
Бухорои зебо, Бухорои пок,
Кунам саҷда умре бар ин обу хок.
(Сархушона чарх мезанад ва боз як қадаҳ нӯш мекунад.)

Ба Нух ибни Мансур гуфтам:
– Ба ҷон!
Ҳама шоҳҳоро кунам дoston.
Яке «Шоҳнома» нигориш кунам,
Чаҳонро ҳаме шеърбориш кунам!

СУРУШ

Дар ин кори хайру дар ин размгоҳ,
Шуморо Худованд бахшад сипоҳ.

ДАҚИҚӢ

Расули Худо бошадам Зардухушт,
Ба аҳзоби дигар ниҳодем пушт!

(Фосила)

Амир аз миёни ҳазорон нафар
Маро хост!

СУРУШ

Бодо шуморо зафар.

ДАҚИҚӢ

Ҳама душмани ман бимирад зи рашк,
Нагунҷанд дар худ, бирезанд ашк!

(Фосила)

Вале ман нагардам ба шоҳон гулом,
Ки дорам зи шоҳон барӣ дар мақом!

ҒУЛОМ САУРА

(Як тараф рафта аз Суруш ҷашм нақанда)

Аҷаб сурате дорад ин гулбадан,
Бувад аз малонк, на аз зоти зан.

ДАҚИҚӢ

Диҳам ман аз ин пас ба гуфтор тан,
Кушам душманонро ба зӯри сухан!

ҒУЛОМ САУРА

(худ ба худ)

Кунун беҳабар ҳаст аз ин сароб,
Бувад душмани ӯ аз ин пас шароб!

СУРУШ

Бигӯ, хоҷаам, ин мусофир кӣ ҳаст?!

ДАҚИҚӢ

Ғулом аст донову меҳанпараст.
Ба мову ту з-ин пас итоат кунад.
Ба мо сачда орад, ибодат кунад.
Шаҳаншоҳ ӯро ба ман додааст,
На аз қавми Эрон, арабзодааст.
Ғуломи ман аст ӯ!

СУРУШ

Варо ном чист?

ДАҚИҚӢ

Саура...

СУРУШ

Арабро чушн ном нест...
(*Суруш парешон мешавад.*)
Саура ба маънист одамкушӣ,
(*Фосила*)
Худоё, ниғаҳ дор аз похушӣ.

ҒУЛОМ САУРА

(*Ҳолати рӯҳии Суруширо фаҳмида*)
Ишорат агар аз шумоён шавад,
Ба ҷо оварам, ҳарчӣ фармон шавад.

СУРУШ

Чӣ чашмони пурсеҳр дорад ғулом,
Чу ханҷар, ки тобад бурун аз наём
(*Ба Дақиқӣ*)
Худоё, ба қалбам сиёҳӣ дамид,
Ба ғӯшам фигони малонк расид.

ДАҚИҚӢ

Аз ӯ тарс дорӣ?
Матарс, ай, Суруш!

СУРУШ

Гумонам, даме рафта будам зи хуш.

ДАҚИҚӢ

На деғу париву на аждартаи аст,
Чӣ сурат, ки бошад, гуломи ман аст.
Бихоҳам, агар, чорпой кунад,
Агар шоҳ бошад, гадоӣ кунад.
В-агар мир бошад, саисӣ кунад,
Гадо ҳаст агар ӯ, раисӣ кунад.
Касе ҳаст, ҳоло гулом асту бас,
Агар ҳукм созам, нагирад нафас!
Кӣ мегуфт, рӯзе биёбам мақом,
Шавам хоча, бар худ бигирам гулом!

(Дақиқӣ бо шодмонӣ покӯбон газал месарояд.)

Майи софе биёр, ай бут, ки софист,
Чаҳон аз моҳ то он ҷо, ки моҳист.
Чу аз кох омадӣ беруи ба сахро,
Кучо чашм афканӣ дебои шоҳист.
Биё то май хӯрему шод бошем,
Кӣ хангоми маю рӯзи мапоҳист.

СУРУШ

Саура, бигӯ, акрабоят кӣ ҳаст,
Зи даргоҳи мо муддаоят чӣ ҳаст?

ГУЛОМ САУРА

Ривоят шунидам зи аҳли назар,
Буданд акрабоям ҳама тоҷвар.
Ба тифлӣ рабудандам аз хонадон,
Ба ёдам намонда на ному макон.

ДАҚИҚӢ

Чунин аст сирри сарои ҳақир,
Гадо мир гардад, шаҳаншах фақир,

СУРУШ

Талаб кун, ҳар он чӣ мароқи ту ҳаст!
Саура! Дар он чо утоқи ту ҳаст!
Бирав, баъди раҳ як даме хоб рав!
(Саура итоаткорона меравад)

СУРУШ

Худоё, баромад, нигар, моҳи нав.

ДАҚИҚӢ

Бидидам маҳи нав ба рӯи гулом,
Гумонам, ба ҳам шуд ҳалолу ҳаром.
Ғамин ояд ин мох, ё ки накуй,
Бисанҷам, ки чун аст андоми ӯй?!

СУРУШ

Шуморо чӣ хоҷат ба теғу наём,
Зарурат набошад шуморо гулом.
Ба чуз назми воло, ки кори Худост.
Дигар кори олам ҳама бебақост.

ДАҚИҚӢ

Суруши азизам, ту донишварӣ,
Ғаҳе дар фазилат зи ман бигзарӣ.
Ҳар он қадр дониш, ки дорам ба сар,
Фалотун наояд ба ман сарбасар.
Вале бахт ёрам нагардад, чаро
Ҷаҳони дилам ҳаст мотамсаро.

СУРУШ

Зи май ҳеч фарде нашуд комёб,
Бигиред худро канор аз шароб.

Фалотун агар худ шаробӣ шавад,
Вучудааш асири харобӣ шавад.

ДАКИҚӢ

(Барқасд боз як қадаҳ шароб нӯшида)
Дар ин куҳнамулки саропой фанд
Шакар захр гардад, сари мӯй банд.
Амиру фақираш надоранд фарқ,
Ҳама дар гуноҳи азиманд гарқ!
Ба ҷуз духтари раз кучо ҳамнафас?
Ягона тасалло шароб асту бас!

СУРУШ

Аё хоҷаам, як дам ором шав,
Пайи нинтишору пайи ном шав.
Ғуломи дагалро бигардон ба пас,
Канизат ман астам, ҳамин аст бас.

ДАКИҚӢ

Хавотир машав аз ғуломи араб,
Надорад на бому на ному насаб.
(Дақиқӣ ба нанг омада)
Саура!
Саура!

ҒУЛОМ САУРА

Ман ин ҷостам!

ДАКИҚӢ

Чаро дер кардӣ?
(Сарашро дошта ба худ омада)
Чӣ мехостам?

ГУЛОМ САУРА

Чй амре ки дорй, итоатгарам,
Бифармо, бисозам фидоят сарам!
(*Чашимони Дақиқӣ оташ мезиранд*)
Фуломи манй гар, ба сар роҳ гард!

(*Фулом-Саура охи сард кашида, болои дастонаш меистад ва роҳ меравад. Дақиқӣ руҳ гирифта*)

ДАҚИҚӢ

Ба дарбори шоҳон ҳазорон чу ӯй
Зи фармони аркон натобанд рӯй!
Чу маркаб азоби гарон мекашанд,
Ғами ду ҷаҳонро ба чон мекашанд.
Ба гирди амирони волову паст
Ҷаҳон сар ба сар аз гуломон пур аст.
Вале аҳли ашроф кам дар каманд,
Ҳама мапшаи ҷабру зулму ғаманд.
Фуломон агар бохирад мешуданд,
Ҳама рағми шоҳони бад мебуданд.
Вале ақли солим надорад гулом,
Баробар шуморад ҳалолу ҳаром.
(*Дақиқӣ боз ҳам ғизаб мекунад*)

Ба по гард!

Исто ба як пой рост!

Чуни то саҳар амру фармони мост!

(*Фулом ба як по рост меистад*)

Аз ин пас ту гунгӣ, надорӣ забон!

(*Фосила*)

Ҳатар оварад чокари нуктадон.

(*Ба сӯйи Суруш*)

Бубар, як даме хуфта роҳат кунам,

Зи баъди сафорат фарогат кунам.

(*Суруш аз дастӣ Дақиқӣ дошта, ӯро мебарад. Саура таиҳо мекӯнад.*)

ГУЛОМ САУРА

Чй донад Дақиқй зи афкори ман,
Ки пардохт ҳоло ба озори ман?
Агар хоҷа аҳл асту андешаманд,
Ба бахташ наояд ҳазону газанд.
В-агар хоҷаро чаҳд дар сина аст,
Аминам, ки ӯ куштаи кина аст.
Чй сон хоҷа аст ӯ, ба қайди камй,
Надорад ба чайбаш яке дирҳаме.

*(Маиғалбадастон пайдо шуда, қилви мекунад. Саура су-
руд мехонад.)*

ГУЛОМ САУРА

Хоҷаро нест хабар аз дили сӯзони гулом,
Сӯйи ӯ чор бувад дидаи ҳайрони гулом.
Ошу нонаш ҳама аз заҳмати чокар бошад,
Кас надидаст вале хони фаровони гулом.
Хоҷаро айш бувад, нӯш бувад, ёр бувад,
Оби рӯяш бувад аз дидаи гирёни гулом.
Хонаи хоҷаи сармаст набошад обод,
Бишканад як дамаке гар сари паймони гулом.
Зиндагонй агар аз қабру ситам бошаду бас,
Хонаи хоҷа шавад хучран зиндои гулом.
Хоҷаё, бар мани бечора макун қабру қафӯ,
Қони ту зинда бувад дар бадали чони гулом!

(Суруд ба ноён мерасад. Саҳна батадриҷ торик мешавад.)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чор нафар талаба ҳар яке дар нақши қаҳрамон драмаро бурро ва ифоданок хонанд.
2. Дақиқиву Фирдавсий кӣҳо буданд? Бо ёрии муаллим шарҳ диҳед.
3. Чаро драма аз гуфтори Фирдавсий шурӯъ мешавад?
4. Байтҳои алоҳидан драмаро (мувофиқи интиҳоби муаллим) аз ёд кунед.

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	3
АДАБИЁТИ ШИФОҲӢ Ё ФОЛКЛОР	4
Суруду тарона	4
Сурудҳои таърихӣ	4
Шӯриши Восеъ	5
Тарона	8
Ғарибӣ» ё худ «Ғарибнома	10
Ғарибӣ	11
Рубой	12
Дубайтӣ	14
Чистон	17
Намунаи чистонҳо	19
УНСУРУЛМАОЛИИ КАЙКОВУС	23
Бобҳо аз «Қобуснома»	24
Андар шинохтани ҳаққи падар ва модар	24
Андар фурӯтанӣ ва афзунӣ хунар	26
Андар пеша чустан дар сухандонӣ	30
Тартиби (таом) хӯрдан ва оини он	32
Андар меҳмонӣ кардан ва меҳмон шудан ва шароитҳои он	34
ФАРРУХИИ СИИСТОНӢ	39
НИЗОМИИ ГАНЧАВӢ	44
Аз осори Низомии Ганҷавӣ. Подшоҳи золим ва ҷавони саховатпеша	45
Достони «Хайр ва Шар»	48
Султон Санҷар ва пиразан	64
МУҲАММАД ҒАЗОЛӢ	69
Ҳикоятҳо аз «Насихат-ул-мулк»	70

САЙФИ ФАРҒОНӢ	77
МУҲАММАД АВФИИ БУХОРОӢ	80
Ҳикоятҳо аз «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт»	80
ЗИЁУДДИНИ НАХШАБӢ	90
Ҳикоят аз «Тўтинома»	91
ИБНИ ЯМИНИ ФАРИУМАДӢ	94
ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ	97
НОСИРИ БУХОРОӢ	103
ЗАЙНИДДИН МАҲМУДИ ВОСИФӢ	107
Ҳикоятҳо аз «Бадоеъ-ул-вақоеъ»	108
ШАВКАТИ БУХОРОӢ	120
НОЗИМИ ҲИРОТӢ	122
АҲМАДИ ДОНИШ	126
Пораҳо аз «Наводир-ул-вақоеъ»	127
АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ	141
МУЪМИН ҚАНОАТ	147
ҶУМЪА ОДИНА	155
САФАРМУҲАММАД АЙЮБӢ	163
Амир Исмоил	163
Дақиқӣ	180

Курбон Хоҷаев, Аҳмад Абдувалиев,
Нуриддин Шарафиддинов, Баҳодур Раҳматов

АДАБИЁТИ ТОЧИК

КИТОБИ ДАРСӢ БАРОИ СИҶФИ 6

Мухаррир
Мухаррири техникӣ
Тарроҳ
Саҳифабанд

*Малика Меликова
Қобилҷон Саъдуллоев
Фурӯзонфар Неъматов
Фаридун Раҳимов*

Ба матбаа 25.12.2014 супорида шуд.

Ба чоп 26.12.2014 иҷозат дода шуд.

Андозан 60x90 $\frac{1}{16}$. Коғазӣ офсет. Ҷузъи чопӣ 12.
Адади нашр 100 000 нусха. Фармонши № 22/2014

Муассисаи нашриявӣ «Маориф»-и
Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734024, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дониш, 50.

Тел.: 222-14-66

E-mail: najmiddin64@mail.ru

Дар КТН «Шарки озод»-и Дастгоҳи
иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
таҳти супориши №168 ба таъби расидааст.
734018, ш. Душанбе, хиёбони Саъдии Шерозӣ, 16.

ISBN 978-99947-126-3-2

